Lei 5

STEFAN ZWEIG

Triumful și destinul tragic al lui Erasm din Rotterdam

Biografii romanțate

Editura Univers

Biografii romanțate
Univers

Coperta de PETER PUSZTAI

Stefan Zweig
TRIUMPH UND TRAGIK DES ERASMUS
VON ROTTERDAM

Wien, Herbert Reichner, 1934

Stefan Zweig

Triumful şi destinul tragic al lui Erasm din Rotterdam

Traducere şi note de Emeric Deutsch

Editura UNIVERS

Bucureşti 1975

Am încercat să aflu de partea cui este Erasm din Rotterdam. Şi un negustor oarecare mi-a răspuns : „Erasmus est homo pro se". (Erasm este întotdeauna de partea sa.)

EPISTOLAE OBSCURUM VIRORUM, 1515

Misiunea şi sensul vieţii lui Erasm

ERASM din Rotterdam, odinioară cea mai mare şi cea mai strălucitoare glorie a secolului în care a trăit, nu mai este pentru omul de azi, trebuie s-o recunoaştem, decît un nume. Nenumăratele sale opere, scrise într-o limbă ce depăşea graniţele dintre naţiuni, o limbă şi ea dată uitării, latina umaniştilor, dorm neatinse în biblioteci ; abia dacă una singură dintre aceste opere, cîndva celebre în lumea întreagă, mai găseşte răsunet în vremea noastră. Chiar şi personalitatea sa greu de definit, apariţie luminoasă printre penumbre şi contradicţii, a fost mult eclipsată de figurile mai viguroase şi mai impetuoase ale celorlalţi reformatori ai lumii, iar viaţa sa personală oferă puţine lucruri captivante demne de semnalat : un om care iubeşte liniştea şi se dedică muncii fără preget îşi făureşte rareori o biografie senzaţională. Dar chiar şi fapta sa propriu-zisă este astăzi acoperită, ascunsă conştiinţei contemporane, aşa cum se întîmplă totdeauna cu piatra de temelie de sub o clădire gata înălţată. De aceea, trebuie să spunem de la început, cît se poate de limpede, ce anume face ca Erasm din Rotterdam, acest mare uitat, să ne fie şi astăzi, şi mai ales astăzi, atît de apropiat : faptul că, dintre toţi scriitorii şi creatorii Occidentului, el a fost cel dintîi care a avut o conştiinţă europeană, primul pacifist militant, cel mai elocvent apărător al idealului umanist, de înţelegere spirituală pe plan mondial. Destinul său tragic de a

fi fost un învins în lupta pentru o alcătuire mai dreaptă, mai armonioasă, a lumii noastre spirituale îl apropie şi mai mult sentimentului nostru fratern.

Erasm a iubit multe lucruri care ne sînt şi nouă, celor de azi, scumpe : poezia şi filozofia, cărţile şi operele de artă, limbile şi popoarele, întreaga omenire, fără a face vreo deosebire între ele, pentru aspiraţia de a înfăptui o civilizaţie superioară. Nu a urît cu adevărat decît un singur lucru pe acest pămînt : fanatismul, antiteza raţiunii. Erasm, cel mai puţin fanatic dintre oameni, chiar dacă, poate, nu cu o gîndire dintre cele mai profunde, dar posedînd cele mai întinse cunoştinţe, avînd o inimă, poate, nu tocmai de o bunătate debordantă, dar plină de o bunăvoinţă leală, vedea răul originar al lumii în orice manifestare a intoleranţei spirituale. Convingerea sa era că aproape toate conflictele dintre oameni şi dintre popoare ar putea fi înlăturate fără a se recurge la forţă, prin îngăduinţe reciproce, de vreme ce toate intră în sfera omenescului ; el socotea că orice dispută, aproape fără excepţie, ar putea fi aplanată prin bună înţelegere, dacă cei care aţîţă focul şi cei care exagerează situaţiile nu ar întinde prea mult coarda războinică. De aceea, Erasm combate orice fanatism, fie el pe tărîm religios, naţional sau al concepţiei despre lume, considerîndu-l drept elementul organic distructiv, jurat, al oricărei înţelegeri ; îi urăşte pe toţi încăpăţînaţii şi pe toţi cei ce gîndesc unilateral, fie că se înfăţişează în veşmînt preoţesc, fie că poartă robă de profesor, pe gînditorii cu un orizont îngust şi pe fanaticii oricărei clase sau rase care pretind tuturor o supunere oarbă în faţa părerilor lor şi califică cu dispreţ orice altă concepţie ca fiind erezie sau mîr-

găvie. Așa precum el însuși nu vrea să impună nimănui propriile sale vederi, tot astfel opune o dîrză rezistență celor ce vor să-i impună vreun crez religios sau politic. Independența în gîndire era pentru el un lucru de la sine înțeles ; ori de cîte ori afla că cineva proclamă un nou adevăr, de la amvon sau de la catedră, cu aerul că ar fi vorba de un mesaj pe care Dumnezeu i l-ar fi șoptit lui și numai lui la ureche, Erasm, acest spirit liber, vedea într-o astfel de manifestare o știrbire a diversității divine a lumii. De aceea, de-a lungul întregii sale vieți, a combătut în toate domeniile, cu toată puterea inteligenței sale sclipitoare și pătrunzătoare, pe fanaticii prezumțioși ai propriei lor obsesii — și numai în foarte rare clipe fericite se amuza pe socoteala lor. În astfel de momente de liniște, fanatismul îngust îi apărea doar ca o manifestare regretabilă a unor minți mărginite, ca una din nenumăratele forme de „*stultitia*", ale cărei mii de variante și de prezentări au fost clasificate și satirizate de el atît de copios în lucrarea *Elogiul nebuniei*. Fiind un om cu un real simț al dreptății și lipsit de prejudecăți, el era capabil să-l înțeleagă și să-l compătimească chiar și pe cel mai înverșunat dușman al său. Dar în străfundul inimii a intuit de fiecare dată că fanatismul, acest spirit nefast al firii omenești, va distruge într-o bună zi universul său pașnic și viața sa.

Căci misiunea și sensul vieții lui Erasm însemnau punerea de acord, în spirit umanist, a contradicțiilor. A fost înzestrat de natură cu o fire conciliantă sau, așa cum spunea Goethe, care îi semăna în respingerea oricăror extreme, cu „o fire comunicativă". Orice răsturnare prin violență, orice „*tumultus*", orice discordie ce tulbură mulțimile sînt po-

trivnice, aşa simţea el, esenţei clare a raţiunii universale, al cărei mesager fidel şi discret se considera, iar îndeosebi războiul, forma cea mai dură şi violentă de rezolvare a conflictelor interne, i se părea incompatibil cu o umanitate care se călăuzeşte după principii etice. Forţa propriu-zisă a geniului său răbdător consta în rara artă de a atenua conflictele prin înţelegere binevoitoare, de a limpezi umbrele, de a netezi ceea ce era încîlcit, de a reînnoda firele rupte şi de a apropia punctele îndepărtate între ele, dîndu-le un reper comun, mai elevat. Iată de ce contemporanii săi, fiindu-i recunoscători, au alăturat pur şi simplu acestei voinţi, ce acţiona în multiple domenii pentru înţelegerea între oameni, denumirea de „erasmeană". De partea acestui spirit „erasmean" a vrut acest singur om să cîştige întreaga lume. Aşa cum la el însuşi se găseau întrunite toate formele pe care le poate îmbrăca spiritul creator — a fost poet, filolog, teolog şi pedagog —, Erasm socotea posibilă stabilirea în tot universul a unei legături între lucruri aparent de neconciliat ; nici un domeniu nu a rămas inaccesibil sau străin artei sale de a media. Pentru Erasm, nu exista nici o opoziţie morală şi de neîmpăcat între Iisus şi Socrate, între învăţătura creştină şi înţelepciunea antică, între religiozitate şi moralitate. În numele toleranţei, el, preotul uns, îi primea pe păgîni în împărăţia sa spirituală şi îi aşeza ca fraţi în acelaşi rînd cu părinţii bisericii ; filozofia era pentru el o altă cale, tot atît de pură ca şi teologia, de căutare a divinităţii ; privirea sa se înălţa către cerul creştin cu o credinţă ce nu era mai prejos decît sentimentul de recunoştinţă cu care privea Olimpul elin. Renaşterea cu exuberanţa ei senzuală,

considerată de către Calvin și ceilalți fanatici dușmană a Reformei, îi apărea lui Erasm drept sora mai liberală a acesteia. Fără domiciliu stabil în vreo țară, dar simțindu-se la el acasă în oricare, Erasm, cel dintîi european și cetățean conștient al lumii, nu admite superioritatea nici unei națiuni asupra alteia și, pentru că inima lui era deprinsă să prețuiască popoarele numai după exponenții lor cei mai aleși, cei mai luminați, după elita lor spirituală, toate popoarele i se par demne de a fi iubite. Își propune, de aceea, drept țel esențial al vieții tentativa nobilă de a aduna laolaltă pe toți acești oameni de bună-credință din toate țările, rasele și clasele, într-o mare ligă a celor cultivați. Ridicînd latina, limba limbilor, la rangul unei noi forme de artă și al unui nou instrument de comunicare universală, el oferă popoarelor Europei — faptă de neuitat ! —, pentru răstimpul unei ore din istoria lumii, o modalitate supranațională, unitară, de gîndire și de exprimare. Cunoștințele sale ample privesc cu recunoștință spre trecut, iar spiritul său încrezător se îndreaptă spre viitor. În schimb, trece de fiecare dată cu vederea barbaria lumii, care, în răutatea ei neghioabă, vrea cu o ostilitate constantă să încurce planurile lui Dumnezeu ; se simte atras în mod fratern numai de sfera superioară, modelatoare, creatoare, și socotește că este de datoria oricărui intelectual să lărgească și să extindă dimensiunile acestora în așa fel încît cîndva să cuprindă deopotrivă întreaga umanitate într-o lumină pură ca lumina cerului. Căci aceasta a fost credința cea mai intimă (în același timp sublima, tragica eroare) a acelui umanism timpuriu : Erasm și ai săi credeau în progresul omenirii printr-o acțiune de iluminare și își puneau speranțele în capacitatea de educare a individului

şi a masei printr-o răspîndire mai generală a culturii, a scrisului, a studiului şi a cărţii. Aceşti primi idealişti aveau o încredere emoţionantă, aproape religioasă, în posibilitatea de a înnobila natura umană prin cultivarea perseverentă a studiului şi lecturii. Doctrinar şi cărturar, Erasm nu s-a îndoit niciodată că eticul poate fi perfect predat şi însuşit. Iar rezolvarea problemei unei armonizări depline a vieţii i se părea chezăşuită de umanizarea omenirii întregi, visată de el ca foarte apropiată.

Un asemenea vis măreţ era făcut să atragă din toate ţările, cu forţa unui magnet puternic, pe cei mai buni din acea epocă. Căci unui om cu o sensibilitate morală i s-ar părea neînsemnată şi deşartă propria lui existenţă, dacă nu s-ar mîngîia cu iluzia ce-i dă aripi, că şi el, ca individ, ar putea contribui întrucîtva, prin năzuinţa şi fapta sa, la răspîndirea principiilor etice în toată lumea. Prezentul nostru nu este decît o treaptă spre o mai înaltă perfecţiune, nu este decît pregătirea unui mod de viaţă mult superior. Cel care, printr-un nou ideal, izbuteşte să întărească puterea de credinţă în progresul etic al umanităţii, acela devine conducătorul generaţiei sale. Aşa s-a întîmplat cu Erasm. Momentul era deosebit de favorabil concepţiei sale despre unitate europeană realizată într-un spirit umanist, căci marile descoperiri şi invenţii de la sfîrşitul secolului, reînnoirea ştiinţelor şi înflorirea artelor în timpul Renaşterii, au constituit pentru întreaga Europă un fericit eveniment colectiv care trecea dincolo de graniţele fiecărei naţiuni ; pentru întîia oară, după mulţi ani apăsători, Occidentul era din nou însufleţit de încrederea în menirea sa ; din toate ţările afluează către umanism cele mai bune elemente stimulate de un ideal. Fiecare doreşte să

devină cetățean, cetățean al lumii, într-un regat al culturii ; împărați și papi, principi și preoți, artiști și oameni de stat, tineri și femei, se iau la întrecere în a se instrui întru ale artei și științelor, latina devine limba lor fraternă comună, cel dintîi esperanto al spiritului. Datorită republicii învățaților preconizate de Erasm, pentru prima dată de la prăbușirea civilizației romane, este din nou pe cale de formare — faptă demnă de laudă ! — o cultură europeană comună, pentru prima dată țelul unui grup sudat prin idealuri frățești nu este satisfacerea vanității unei singure națiuni, ci binele întregii omeniri. Această aspirație a intelectualilor de a se uni în gîndire, această cerință a limbilor de a se înțelege între ele printr-o supralimbă, cea a națiunilor de a se împăca pentru totdeauna într-un spirit universal, acest triumf al rațiunii este și triumful lui Erasm, ora sa sacră, dar scurtă și trecătoare, de glorie mondială.

De ce oare — întrebarea este dureroasă — nu a putut să dăinuiască un regat atît de pur ? De ce oare de fiecare dată aceleași idealuri înalte și umane de înțelegere spirituală, ideile erasmeene, dobîndesc o forță efectivă atît de redusă într-o omenire care este doar de mult conștientă de absurditatea oricărei dușmănii ? Din păcate, trebuie să avem tăria de a recunoaște și mărturisi că un ideal care are drept țintă numai bunăstarea generală nu oferă dintr-o dată satisfacție completă mulțimilor ; la firile mediocre nu acționează numai forța dragostei, la acestea ura își cere și ea dreptul ei funest, iar egoismul individului pretinde de la orice nouă idee și un folos personal rapid. Dezmoșteniților le va fi totdeauna mai accesibil ceea ce le apare concret, palpabil, decît ceea ce este abstract, de aceea, în po-

litică, va găsi cu mai multă ușurință adepți imediați orice cuvînt de ordine care, în locul unui ideal, proclamă o dușmănie ușor de înțeles și de manevrat, îndreptată împotriva unei alte clase, unei alte rase, unei alte religii, căci flacăra nelegiuită a fanatismului se poate aprinde cel mai lesne la focul urii. Dimpotrivă, un ideal care angajează, un ideal al tuturor națiunilor, al întregii omeniri, așa cum este cel erasmean, este evident lipsit, din punctul de vedere al unui tineret care dorește să-și privească adversarul în față în spirit militant, de acel ceva ce impresionează optic ; un astfel de ideal nu prezintă niciodată acea atracție elementară pe care o are discriminarea orgolioasă ce situează, de fiecare dată, adversarul de cealaltă parte a graniței proprii și în afara propriei comunități religioase. Iată de ce vor reuși mai ușor spiritele facționiste ce canalizează nemulțumirile etern omenești într-o direcție bine determinată ; umanismul însă, învățătura erasmeană, în care nu-și găsește locul nici un fel de ură pătimașă, își îndreaptă în mod eroic strădania sa răbdătoare către un țel îndepărtat și abia vizibil, umanismul fiind și rămînînd un ideal al aristocrației spirituale pînă în momentul în care poporul visat, națiunea europeană, va deveni o realitate. Adepții unei viitoare înțelegeri universale, idealiști și în același timp cunoscători ai firii omenești, trebuie, prin urmare, să nu scape din vedere că opera lor este permanent amenințată de eternele forțe iraționale ale patimii și să rămînă gata de sacrificiu, conștienți că mereu se va întîmpla ca un puhoi de fanatism, țîșnind din străfundurile instinctelor umane, să irupă și să rupă toate zăgazurile ; aproape fiecărei generații îi este dat să treacă

prin astfel de momente de regres, și datoria ei morală este să le depășească fără perturbări lăuntrice.

Tragismul personal al lui Erasm constă însă în faptul că tocmai în momentul în care o idee supranațională strălucea pentru prima oară triumfător pe cerul Europei, el, cel mai puțin fanatic, cel mai antifanatic dintre oameni, a fost tîrît într-una din cele mai sălbatice izbucniri de pasiuni național-religioase ale maselor pe care o cunoaște istoria. În general, evenimentele pe care le considerăm de importanță istorică nici nu ajung pînă la conștiința vie a poporului. În timpurile mai vechi, chiar marile valuri ale războaielor cuprindeau numai anumite populații, anumite provincii și, de obicei, în timpul conflictelor sociale sau religioase, intelectualul izbutea să se țină de o parte de tumult, să treacă pe lîngă patimile politice, fără a lua parte la ele — cel mai bun exemplu fiind Goethe, care, în mijlocul vîltorii războaielor napoleoniene, lucrează netulburat la opera sa. Uneori însă, foarte rar în decursul secolelor, se iscă tensiuni antagonice de o asemenea intensitate, încît întreaga lume este despicată în două ca o bucată de pînză, și această sciziune uriașă trece prin fiecare țară, prin fiecare oraș, prin fiecare casă, prin fiecare familie, prin fiecare inimă. În asemenea situații, presiunea imensă a forței superioare a celor antrenați în vîltoare acționează din toate părțile asupra individului, acesta neputîndu-se apăra și nici salva de nebunia colectivă ; o astfel de ciocnire dementă de valuri nu îngăduie nici o poziție de izolare, nici un loc sigur. Asemenea dezbinări radicale ale omenirii se pot ivi atunci cînd se înfruntă probleme sociale, religioase și de orice altă natură spiritual-teoretică, dar în fond fanatismului îi este întotdeauna indiferent care este substanța

inflamabilă ce dezlănţuie focul ; fanatismul nu dorește decît să ardă și să mistuie, să-și descarce forţa de ură acumulată, și tocmai în astfel de momente istorice apocaliptice ale demenţei colective reușește cel mai des demonul războiului să sfărîme lanţurile raţiunii și să se precipite nestăvilit și cu voluptate asupra lumii.

Voinţa individului este complet neputincioasă în asemenea clipe cumplite de nebunie generală și de dezbinare a lumii. Zadarnic ar vrea intelectualul să se refugieze în sfera izolată a contemplării, vremurile îl împing în vîltoare, la dreapta sau la stînga, într-o parte sau în cealaltă, spre un cuvînt de ordine sau altul ; în astfel de vremuri, nici unul dintre sutele de mii și milioanele de militanţi nu are nevoie de mai mult curaj, mai multă energie, mai multă fermitate morală decît omul căii de mijloc, care nu vrea să se supună nici unei gîndiri unilaterale, nici unei demenţe de grup. Aici începe tragedia lui Erasm. El, primul reformator german (de fapt singurul, căci ceilalţi au fost mai curînd revoluţionari decît reformatori), a încercat să înnoiască biserica catolică după legile raţiunii ; dar soarta trimite împotriva lui, a intelectualului cu vederi largi, a evoluţionistului, pe Luther, omul acţiunii, revoluţionarul mînat în mod demonic de forţele obscure din sînul poporului german. Pumnul de fier al ţăranului doctor Martin zdrobește dintr-o lovitură ceea ce mîna fină a lui Erasm, înarmată doar cu pana, se străduia timid și delicat să închegheze. Lumea creștină, Europa, va fi scindată pentru secole de aci înainte : catolicii împotriva protestanţilor, nordul împotriva sudului, germanii împotriva romanilor. Într-o asemenea clipă, unui german, unui

occidental, nu-i rămîne altă cale decît să aleagă, să hotărască : să fie adept al papei sau al lui Luther, să recunoască fie puterea Vaticanului, fie învățătura evanghelică. Dar — faptă memorabilă — Erasm este singurul dintre oamenii de frunte ai epocii care refuză să se alăture uneia sau alteia dintre părți. Nu trece de partea Bisericii și nu trece nici de partea Reformei, căci este legat de ambele : de învățătura evanghelică, pentru că el a fost primul care, din convingere, a pretins-o și a promovat-o, iar de biserica catolică, pentru că o apără ca pe ultima structură spirituală unitară a unei lumi ce se destramă. Dar el vede exagerare la dreapta, vede exagerare la stînga, fanatism de o parte, fanatism de cealaltă și, antifanatic neclintit, nu vrea să slujească nici uneia, nici alteia dintre exagerări, ci numai eternei sale măsuri, dreptatea. Zadarnic se interpune ca mediator între cele două tabere — poziție primejdioasă prin excelență — spre a salva din această încleștare universalul omenesc și patrimoniul cultural al lumii ; cu mîinile goale, încearcă să amestece focul cu apa, să-i împace pe fanatici între ei ; strădanie sortită eșecului și, de aceea, îndoit de măreață. La început, nici una din părți nu înțelege care este de fapt poziția lui și, pentru că are vorba blîndă, fiecare speră să-l poată cîștiga pentru propria cauză. De îndată însă ce ambele tabere își dau seama că acest om liber nu-și pune onoarea și nu depune jurămînt în slujba unei idei ce-i este străină și nu se face purtătorul de cuvînt al nici unei dogme, asupra lui se revarsă, din dreapta și din stînga, torente de ură și de batjocură. Deoarece Erasm nu vrea să adere la nici unul din partide, ajunge în

opoziție cu ambele: „Guelfii[1] mă consideră ghibelin[2], iar ghibelinii mă socotesc guelf". Luther, protestantul, pronunță o grea anatemă împotriva lui Erasm, iar biserica catolică pune la index toate cărțile sale. Dar nici amenințările, nici ocările nu-l pot determina să se alăture unui partid sau celuilalt; *nulli concedo*, nu vreau să aparțin nici unei tabere, aceasta a fost deviza căreia i-a rămas fidel pînă la sfîrșit, *homo per se*, întotdeauna el însuși, pînă la ultima consecință. Artistul, intelectualul în sensul erasmean al cuvîntului, simte chemarea ca, în fața oamenilor politici, în fața celor ce conduc și atrag oamenii spre o pasiune partizană, să fie omul care mediază și aplanează lucrurile, să fie omul măsurii și al căii de mijloc. El nu trebuie să adere la nici unul din fronturile ce stau față în față, ci să ia atitudine numai împotriva adversarului comun al oricărei gîndiri libere, împotriva oricărui fanatism. Aceasta nu înseamnă că trebuie să stea de o parte, căci artistul este chemat să ia parte cu toate simțămintele sale la tot ce-i omenesc, el trebuie să fie deasupra taberelor, *au-dessus de la mêlée*, combătînd în ambele tabere excesele și ura nefastă, absurdă, care este aceeași peste tot.

Contemporanii și generațiile ce au urmat au calificat într-un mod foarte simplist drept lașitate atitudinea lui Erasm, această nehotărîre a sa, ori mai bine zis, această dorință a sa de a nu se hotărî, și l-au ironizat pentru ezitarea sa rațională, socotindu-l slab și nestatornic. Și într-adevăr: Erasm

[1] Membrii unei grupări politice în Italia, în sec. XII—XV, care a sprijinit papalitatea în lupta împotriva împăraților germani și a ghibelinilor.

[2] Membrii unei grupări politice în Italia, în sec. XII—XV, care i-a sprijinit pe împărații germani în lupta împotriva papalității și a guelfilor.

nu a stat, ca un al doilea Winkelried, cu pieptul descoperit în fața lumii, un astfel de eroism neînfricat nu-l caracteriza. El s-a retras prudent de o parte, mlădiindu-se într-o parte și în alta, ca o trestie, dar numai pentru a nu se lăsa frînt și pentru a se ridica apoi din nou. Profesiunea sa de credință, independența — *nulli concedo* — nu a arătat-o cu trufie ca pe un chivot, ci a ascuns-o sub haină, așa cum procedează un hoț cu lanterna sa ; uneori, în timpul celor mai sălbatice înfruntări ale demenței generale, s-a ghemuit după colțuri sau a mers pe drumuri ascunse ; dar — lucru esențial — a salvat neîntinat de groaznicul uragan de ură al epocii sale tezaurul său spiritual, credința sa în omenire, astfel încît Spinoza, Lessing și Voltaire, precum și toți europenii care i-au urmat, au putut să-și aprindă luminile lor de la această micuță flacără pîlpîitoare. Erasm este unicul din generația sa spirituală care a rămas mai fidel întregii umanități decît unui singur clan. A murit departe de cîmpul de luptă, neaparținînd nici uneia din cele două armate, dușmănit de amîndouă, a murit solitar și izolat. Solitar, dar — și acesta este lucrul hotărîtor — liber și independent.

Numai că istoria este nedreaptă cu cei învinși. Ea nu-i iubește pe adepții măsurii și ai moderației, pe conciliatori, pe umanitariști. Favoriții istoriei sînt cei pătimași, cei fără simțul măsurii, aventurierii nestăpîniți ai spiritului și acțiunii : așa se face că istoria l-a uitat de o manieră aproape disprețuitoare pe acest slujitor tăcut al omenescului. Pe fresca imensă a Reformei, figura lui Erasm se găsește în arierplan. Ceilalți, toți acei posedați de geniul și credința lor, își poartă destinul lor dramatic : Hus moare în vîlvătaia flăcărilor, Savonarola piere

pe rug la Florența, Servet sfîrșește în focul în care este aruncat la instigarea fanaticului Calvin. Fiecare are ora sa tragică : Thomas Münzer este schingiuit cu clești înroșiți în foc, John Knox este țintuit de galeră, în vreme ce Luther, înrădăcinat adînc în glia germană, tună și fulgeră împotriva împăratului și a imperiului, lansînd lozinca sa : „Nu pot altfel". Thomas Morus și John Fisher sînt decapitați, Zwingli cade ucis de un buzdugan pe cîmpul de luptă de la Kappel — toți figuri de neuitat, căliți în fervoarea credinței lor, extatici în suferința lor, măreți prin destinul lor tragic. În urma lor însă continuă să ardă pînă în depărtări flacăra fatală a demenței religioase, cetățile pustiite de războaiele țărănești stau mărturie a unui Hristos pe care l-au înțeles greșit toți fanaticii, fiecare în alt fel : orașele distruse, cătunele jefuite în timpul războiului de treizeci de ani, al celui de o sută de ani, aceste viziuni apocaliptice acuză în fața cerului absurditatea oamenilor de a nu voi să cedeze. Din mijlocul acestui tumult, situată puțin în urma marilor conducători ai războaielor religioase și vădit distanțată de ei toți, ne privește figura delicată, umbrită de o ușoară tristețe a lui Erasm din Rotterdam. Nu este țintuit la stîlpul martiriului, mîna lui nu ține vreo spadă, chipul său nu este crispat de vreo patimă mistuitoare. Dar ochii săi blînzi, albaștri ca azurul, eternizați de Holbein, privesc dincolo de toată această revărsare de pasiuni ale mulțimilor, spre epoca noastră nu mai puțin frămîntată. Fruntea sa este umbrită de o calmă resemnare — el cunoaște doar această veșnică *„stultitia"* a lumii ! —, dar un surîs ușor, abia perceptibil, zîmbetul certitudinii,

se schițează în jurul gurii sale. El, omul cu experiență, știe că, pînă la urmă, toate pasiunile sfîrșesc prin a se stinge. Soarta oricărui fanatism este să cadă în exces. Rațiunea, eternă și tăcut răbdătoare, știe să aștepte și să reziste. Uneori, în timp ce ceilalți se dezlănțuie amețiți, ea trebuie să tacă, să fie mută. Dar vine și vremea ei, mereu revine.

Privire asupra epocii

Trecerea de la secolul al cincisprezecelea la cel de-al șaisprezecelea reprezintă un moment crucial pentru destinul Europei, moment care, prin îngrămădirea dramatică de evenimente, poate fi asemuit numai cu epoca noastră. Dintr-o dată, spațiul european capătă dimensiuni mondiale ; o descoperire succede celeilalte și, în decurs de numai cîțiva ani, grație temerității unei noi generații de navigatori, se recuperează ceea ce secole întregi întîrziaseră să realizeze din cauza indiferenței sau lipsei lor de curaj. Cifrele sar ca semnele unui cadran electric : în 1486, Diaz este primul european care se încumetă pînă la Capul Bunei Speranțe, în 1492, Columb ajunge în insulele Americii, iar în 1497, Sebastian Cabot [1] poposește în Labrador, atingînd astfel continentul american. Un nou continent aparține de acum înainte conștiinței rasei albe. Dar iată că Vasco da Gama, pornind pe mare, de la Zanzibar spre Calcutta, deschide drumul maritim spre Indii ; în 1500, Cabral descoperă Brazilia ; în sfîrșit, între 1519 și 1522, Magellan întreprinde și duce la bun sfîrșit acțiunea cea mai memorabilă, care încoronează tot șirul acestor fapte : cea dintîi călătorie a unui om în jurul lumii, din Spania pînă în Spania. În felul acesta, se recunoaște justețea teoriei emise

[1] In text : Sebastian Cabot. In realitate, tatăl acestuia, Giovanni Cabot (Caboto).

în 1490 de Martin Behaim despre „mărul terestru", primul glob reprezentînd pămîntul, luat în derîdere la apariţia lui, ca fiind o ipoteză anticreştină, opera unui descreierat. Fapta cea mai curajoasă a confirmat astfel ideea cea mai îndrăzneaţă. Peste noapte, balonul terestru, pe care omenirea gînditoare se mişca în cerc în spaţiul sideral ca pe o *terra incognita* [1], devine pentru ea o realitate ce poate fi cunoscută şi străbătută, iar marea, pînă atunci doar un deşert de culoarea azurului, unduind pînă în depărtări mitice, devine un element al naturii ce poate fi cutreierat şi măsurat, pus în slujba omenirii. Subit, cutezanţa europenilor se descătuşează, nu mai există pauză, nici clipă de răgaz, în întrecerea impetuoasă pentru descoperirea cosmosului. Ori de cîte ori tunurile de la Cadiz sau Lisabona salută înapoierea în patrie a unui vas de război, o mare mulţime de curioşi se îndreaptă spre port pentru a afla veşti despre ţări nou descoperite, pentru a admira păsări, animale şi oameni nemaivăzuţi pînă atunci ; ea priveşte cutremurată încărcăturile uriaşe de aur şi argint ; vestea se răspîndeşte în toată Europa, care, datorită curajului spiritual al rasei sale, a devenit pe neaşteptate centrul dominant al întregului univers. Dar, aproape în acelaşi timp, Copernic scrutează orbitele necunoscute ale aştrilor de deasupra pămîntului brusc luminat şi, graţie artei tiparului recent descoperite, toate aceste cunoştinţe noi pătrund cu o repeziciune, de asemenea necunoscută pînă atunci, în oraşele cele mai îndepărtate, în cătunele pierdute ale Occidentului : după secole întregi, Europa trăieşte pentru prima dată o experinţă colectivă fericită care îi exaltă dorul de

[1] Ţinut necunoscut (lat.).

viață. În timpul unei singure generații, elementele primare ale intuiției umane, spațiul și timpul, capătă dimensiuni și valori complet noi — numai perioada trecerii de la secolul al nouăsprezecelea la al douăzecelea, în care a avut loc, într-o succesiune tot atît de rapidă, reducerea spațiului și timpului prin telefon, radio, automobil și avion, a mai cunoscut o răsturnare asemănătoare a ritmului vieții prin invenții și descoperiri.

O astfel de lărgire bruscă a universului exterior trebuia să aibă în mod firesc drept consecință o schimbare tot atît de violentă în universul psihic. Subit, fiecare individ este nevoit să gîndească, să socotească, să trăiască în alte dimensiuni ; dar, încă înainte de a se fi adaptat creierul la o asemenea metamorfoză aproape de neconceput, simțămintele omului au și suferit o transformare : o confuzie perplexă, provocată în parte de teamă, în parte de o încîntare entuziastă, este întotdeauna cea dintîi reacție a sufletului, atunci cînd își pierde brusc echilibrul, cînd simte că toate normele și formele, pe care se bizuia ca pe ceva ce pînă în acel moment se dovedise a fi de neclintit, încep să-i scape într-un mod misterios. De la o zi la alta, toate certitudinile devin îndoielnice, tot ce cu o zi înainte mai era valabil apare depășit, de parcă ar fi vechi de un mileniu ; hărțile lui Ptolomeu, considerate sacrosancte și imuabile de douăzeci de generații, ajung, datorită lui Columb și Magellan, de batjocura copiilor ; lucrările de geografie, astronomie, geometrie, medicină, matematică, copiate și recopiate cu credință și admirate ca fiind infailibile, încep să fie considerate nevalabile și învechite, tot ce fusese viguros în trecut se ofilește la răsuflarea fierbinte a vremurilor noi. Se pune capăt comentariilor și controver-

selor fără de sfîrșit, vechile autorități se năruie ca niște idoli, cîndva venerați, turnurile de carton ale scolasticii se prăbușesc, orizontul se luminează. Ca urmare a altoirii organismului european cu o nouă substanță mundană, rezultă o pasiune intelectuală pentru cunoaștere și știință, ritmul vieții se accelerează. Această ardoare imprimă o cadență impetuoasă proceselor de evoluție ce se găseau într-un stadiu de gestație lentă, toate lucrurile existente încep să se clatine ca la un cutremur de pămînt. Rînduirile moștenite din evul mediu sînt reașezate, unele urcă, altele coboară : casta cavalerilor piere, orașele înfloresc, țărănimea sărăcește, comerțul și luxul prosperă cu vigoare tropicală, alimentate de afluxul aurului de peste Ocean. Totul fermentează din ce în ce mai puternic, se conturează o profundă transformare socială, așa cum se întîmplă în zilele noastre ca urmare a irupeṛii tehnicii și a organizării și raționalizării sale de asemenea prea rapide : asistăm la una din acele clipe tipice, în care omenirea este parcă întrecută de propriile sale realizări, trebuind să depună toate eforturile pentru a se ajunge din urmă pe ea însăși.

Toate sectoarele rînduirii umane sînt zdruncinate de acest șoc colosal ; pînă și acel ultim strat al domeniului psihic care de obicei rămîne neatins de furtunile vremurilor — religia — este afectat în acest moment de răscruce de veacuri și de lumi. Dogma, turnată de biserica catolică într-o formă rigidă, rezistase ca o stîncă de neclintit tuturor uraganelor, iar supunerea adîncă, plină de pioșenie, fusese simbolul evului mediu. Autoritatea stătea neclintită deasupra și comanda, în timp ce de jos omenirea își ridica privirea cu devoțiune, ascultînd cuvîntul sacru, fără ca cineva să cuteze să pronunțe

vreo îndoială față de adevărul ecleziastic, iar acolo unde se manifesta vreo rezistență, biserica își arăta puterea de apărare : fulgerele anatemei frîngeau spada împăraților și înăbușeau răsuflarea ereticilor. Această obediență unanimă și umilă, această credință feroce și oarbă față de biserică, unea popoare, seminții, rase și clase, fie ele oricît de străine și de ostile între ele, într-o comunitate gradioasă : în evul mediu, oamenii din Occident aveau un singur suflet, sufletul catolic. Europa se odihnea la sînul bisericii ; uneori era tulburată, frămîntată de vise mistice, dar ea se odihnea, fiindu-i străină orice dorință de adevăr căpătat prin cunoaștere și știință. Acum, pentru prima oară, o neliniște prinde să răscolească sufletul occidental : de vreme ce tainele pămîntului pot fi sondate, de ce nu ar putea să fie pătruns și ceea ce este divin ? Încetul cu încetul, cîte unul din cei ce stăteau îngenuncheați smerit, cu ochii lăsați în jos, se ridică și înalță o privire întrebătoare ; nu-l mai stăpînește sentimentul de umilință, ci curajul de a gîndi și de a pune întrebări. Alături de aventurierii temerari ai mărilor necunoscute, alături de Columb, Pizarro, Magellan, se ivește o generație de conchistadori ai spiritului care înfruntă cu hotărîre necunoscutul. Puterea religiei, care timp de secole fusese închistată în dogme ca într-o sticlă sigilată, se pulverizează ca un eter, ieșind din conciliile ecleziastice și pătrunzînd pînă în adîncul maselor ; lumea rîvnește la înnoire și la schimbare și în această ultimă sferă. Grație încrederii în sine ieșite învingătoare din încercări grele, omul secolului al șaisprezecelea nu se mai simte ca un grăunte infim de pulbere, lipsit de voință, însetat de roua harului divin, ci ca centru al evenimentelor, ca deținător al unei puteri în lume ; umilința și obscuritatea se preschimbă

subit într-un sentiment de orgoliu : beţie a puterii dată de acest sentiment, beţie pe care o denumim, în sensul cel mai plastic şi nepieritor al cuvîntului, Renaştere. Alături de dascălul confesional, îşi face apariţia, cu drepturi egale, învăţătorul laic, alături de biserică ia loc ştiinţa. Şi aici s-a frînt sau a fost cel puţin şubrezită o autoritate supremă, s-a sfîrşit cu omenirea umilă şi mută a evului mediu, începe o lume nouă care îşi pune întrebări şi cercetează cu aceeaşi fervoare religioasă cu care cea dinaintea ei a crezut în biserică şi s-a rugat. Setea de învăţătură trece din mănăstiri în universităţi, care se înfiinţează aproape în acelaşi timp în toate ţările Europei, devenind citadele ale cercetării libere. Acum este loc pentru poeţi, gînditori, filozofi, pentru vestitorii şi descoperitorii tuturor tainelor sufletului omenesc ; altele sînt tiparele în care spiritul îşi modelează roadele gîndirii ; umanismul încearcă să dea omenirii divinitatea fără a recurge la intermediul preoţilor, şi iată că, la început în mod izolat, apoi susţinută de siguranţa de sine a maselor, se conturează marea revendicare de importanţă istorică universală : Reforma.

Moment grandios, o răscruce de veacuri care devine moment de cotitură al istoriei : pentru o clipă Europa are o singură inimă, un singur suflet, o singură voinţă, o singură aspiraţie. Ca un tot unitar, Europa, printr-o poruncă încă neînţeleasă, se simte irezistibil chemată să se transforme. Ora este deosebit de propice, în toate ţările mocneşte neliniştea, în suflete teama şi nerăbdarea şi, peste toate, vibrează şi pluteşte o aşteptare unică, nedefinită, a cuvîntului liberator, care să indice ţelul ; acum sau niciodată îi este dat spiritului omenesc să înnoiască lumea.

Tinerețe întunecată

Împrejurare unică, simbolică, pentru acest geniu care aparține tuturor națiunilor, întregii lumi : Erasm nu are patrie, nu are o casă părintească propriu-zisă ; s-a născut, ca să spunem așa, în vid. Numele de Erasmus Roterodamus, cu care se înfățișează faimei mondiale, nu a fost moștenit de la părinți și strămoși, ci este un nume adoptat, limba vorbită de el tot timpul vieții nu este olandeza maternă, ci latina cultă, învățată de el. Ziua și împrejurările nașterii sale sînt învăluite de o umbră ciudată ; aproape că numai anul nașterii este cert : 1466. Erasm nu a fost defel nevinovat de această umbră așternută peste originea sa, căci nu-i plăcea să se vorbească despre ea : era un copil nelegitim, ba, și mai supărător încă, era copilul unui preot, „*ex illicito et ut timet incesto damnatoque coitu genitus*“ [1]. (Ceea ce povestește atît de romantic Charles Reade despre copilăria lui Erasm, în celebrul său roman *The cloister and the heart* [2], este, bineînțeles, născocire.) Părinții mor de timpuriu și este ușor de înțeles de ce rudele se grăbesc să țină departe bastardul, pe cît posibil și fără cheltuieli ; din fericire, biserica este întotdeauna dispusă să atragă un băiat dotat. La nouă ani, micul Desiderius (de fapt : un nedorit) este

[1] „născut nelegitim și e de temut că și dintr-o împreunare spurcată și condamnabilă (lat.).

[2] *Mînăstirea și inima* (engl.), roman al scriitorului englez Charles Reade (1814—1884).

trimis la școala confesională de la Deventer, apoi la Hertogenbosch ; în 1487 intră la mănăstirea augustinilor din Steyn, nu atît din înclinație religioasă, cît mai ales pentru că mănăstirea posedă cea mai bună bibliotecă clasică din țară ; acolo depune el, în jurul anului 1488, legămîntul de călugăr. Dar de nicăieri nu rezultă că, în anii petrecuți la mănăstire, s-ar fi străduit cu tragere de inimă să obțină laurii unei desăvîrșite devoțiuni ; dimpotrivă, din scrisorile sale aflăm că l-au preocupat îndeosebi artele frumoase, literatura latină și pictura. Oricum, în 1492, episcopul din Utrecht personal îl hirotonisește preot.

Puțini au fost cei care l-au văzut vreodată pe Erasm, în timpul vieții sale, în veșmînt preoțesc ; și trebuie să faci întotdeauna un oarecare efort ca să-ți amintești că acest liber-cugetător, ale cărui scrieri erau lipsite de idei preconcepute, a aparținut, de fapt, pînă în clipa morții, tagmei clericale. Erasm stăpînea însă marea artă a vieții de a se degaja încet și fără multă vîlvă de tot ce-l apăsa, păstrîndu-și, sub orice veșmînt și orice constrîngere, libertatea interioară. Folosind cele mai abile pretexte, a obținut din partea a doi papi dispensa de a purta haina sacerdotală ; un certificat medical îl scutește de obligația de a posti, iar la disciplina monahală nu s-a mai întors nici măcar pentru o zi, cu toate rugămințile, admonestările, ba chiar amenințările superiorilor săi.

În felul acesta, se dezvăluie o trăsătură esențială, poate cea mai importantă, a caracterului său : Erasm nu vrea să fie legat de nimic și de nimeni. Nu vrea să se angajeze să slujească pentru totdeauna unui prinț, unui anume stăpîn sau chiar lui Dumnezeu ; dintr-o pornire lăuntrică de independență, el trebuie să rămînă liber, să nu fie supus nimănui. În sinea lui

nu a recunoscut niciodată vreun superior, nu s-a simțit obligat nicicînd față de vreo curte domnitoare, de vreo universitate, de vreo profesiune, de vreo mănăstire, de vreo biserică, de vreun oraș. Toată viața și-a apărat cu aceeași tenacitate neostentativă libertatea morală ca și pe cea spirituală.

De această trăsătură esențială a firii sale se leagă în mod organic o alta : Erasm este într-adevăr un fanatic al neatîrnării, dar aceasta nu face defel din el un răzvrătit, un revoluționar. Dimpotrivă, el detestă orice conflict deschis, evită ca un tactician iscusit orice opoziție zadarnică împotriva puterii și a deținătorilor ei pe acest pămînt. El preferă să găsească o cale de înțelegere cu ei, în loc să se răzvrătească împotriva lor ; preferă să-și dobîndească independența prin abilitate, în loc să lupte pentru obținerea ei ; nu, el nu leapădă rasa de monah augustin, care îi încorsetează sufletul, cu gestul dramatic și ostentativ al lui Luther ; nu, el preferă s-o dezbrace discret, în mare taină, după ce a obținut în secret permisiunea necesară : ca un bun discipol al compatriotului său, vulpoiul din fabula animalieră *Reineke Fuchs,* se strecoară îndemînatic din orice cursă ce se întinde libertății sale. Prea precaut pentru a deveni vreodată un erou, el obține, datorită minții sale limpezi, care judecă cu superioritate lucidă slăbiciunile omenești, tot ce-i trebuie pentru dezvoltarea personalității sale ; în această permanentă luptă pentru a cuceri independența în organizarea vieții sale, el învinge nu cu armele curajului, ci cu armele psihologiei.

* * *

Dar această mare artă de a-ți făuri o viață liberă și independentă — arta cea mai anevoioasă pentru

un artist ! — se cere învăţată. Şcoala vieţii lui Erasm a fost aspră şi a durat mult. Abia la douăzeci şi şase de ani izbuteşte să scape din mănăstire, unde nu mai putea suporta îngustimea şi mărginirea spiritului. Totuşi — iată cea dintîi dovadă a abilităţii sale diplomatice —, el nu fuge de superiorii săi ca un călugăr care-şi calcă jurămîntul, ci, după tratative secrete, se lasă invitat de către episcopul din Cambrai să-l însoţească în calitate de secretar pentru limba latină, în călătoria pe care episcopul proiecta s-o facă în Italia ; în acelaşi an în care Columb descoperă America, prizonierul mănăstirii descoperă pentru sine viitoarea sa lume, Europa. Din fericire, episcopul îşi amînă călătoria, astfel că Erasm are tot răgazul să guste viaţa în felul în care-i place ; nu trebuie să citească liturghia, poate să se aşeze la mese mari, îmbelşugate, să facă cunoştinţă cu intelectuali, să se consacre cu pasiune studiului clasicilor latini şi ai bisericii şi, pe lîngă toate acestea, să lucreze la dialogul intitulat *Antibarbari*. Acest titlu al primei sale opere ar putea, dealtfel, să figureze pe copertele tuturor operelor sale. Fără să-şi dea seama, Erasm a pornit marea campanie a vieţii sale împotriva ignoranţei, neroziei şi îngîmfării tradiţionale, străduindu-se să capete maniere alese şi să-şi lărgească cunoştinţele ; din nefericire însă, episcopul din Cambrai renunţă să mai plece la Roma, şi astfel acest răstimp plăcut ia pe neaşteptate sfîrşit, căci de un *secretarius* pentru limba latină nu mai este nevoie. În acest moment, ar fi fost cazul ca Erasm, călugărul împrumutat de la mănăstire, să se întoarcă disciplinat la mănăstire. Dar, odată ce băuse din dulcea otravă a libertăţii, nu vrea să mai renunţe la ea. Simulează deci o dorinţă irezistibilă de a atinge

treptele mai înalte ale științei ecleziastice ; cu toată pasiunea și energia ce i le insuflă teama de mănăstire și, totodată, cu toată arta sa psihologică recent însușită, stăruie pe lîngă blajinul episcop să-l trimită la Paris cu o bursă, spre a putea obține acolo diploma de doctor în teologie. În cele din urmă, episcopul îi dă binecuvîntarea și, ceea ce este și mai important pentru Erasm, o mică pungă cu bani drept stipendiu ; de aici încolo, priorul mănăstirii va aștepta zadarnic întoarcerea infidelului. Va trebui să se obișnuiască să-l aștepte ani și decenii, căci Erasm și-a acordat de mult, de la sine putere, un concediu pe toată viața de la călugărie și de la orice altă formă de constrîngere.

* * *

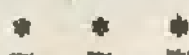
E drept că episcopul din Cambrai a acordat tînărului student în teologie bursa obișnuită. Această bursă este însă teribil de mică, un stipendiu de student pentru un bărbat de treizeci de ani ; cu amară ironie, Erasm îl botează pe zgîrcitul său protector cu epitetul de *antimecena*. Profund umilit, cel ce se obișnuise repede cu libertatea și fusese răsfățat la masa episcopului, este nevoit să găsească adăpost în *domus pauperum* [1], la colegiul, de prost renume, Montaigu, unde regulamentul ascetic și severitatea conducerii clericale nu prea îi sînt pe plac. Această închisoare a spiritului, situată în Cartierul Latin, pe colina Saint-Michel (cam pe unde este astăzi Panteonul), îl izolează cu strășnicie pe tînărul student însetat să cunoască viața de plăcerile lumești pe care le gustă colegii săi laici ; despre șederea în această temniță teologică a celor mai frumoși ani ai tinereții

[1] Azil pentru săraci.

sale Erasm vorbește ca despre o viață de ocnaș. El, care avea despre igienă concepții surprinzător de moderne, trece în scrisorile sale de la o plîngere la alta: că dormitoarele sînt insalubre și mult prea aproape de latrine, cu pereții goi, reci ca gheața, doar văruiți, încît nimeni nu ar putea să trăiască multă vreme în acest *„collège vinaigre"* fără să bolească și să moară. Nici hrana nu-i priește, ouăle și carnea sînt alterate, vinul oțetit, iar noaptea nu contenești să duci o bătălie fără glorie împotriva gîngăniilor. „Vii de la Montaigu ?", întreabă el în bătaie de joc în ale sale *Colloquia*. „Fără îndoială că fruntea ta este încununată cu lauri. — Nu, cu purici." Dealtfel, normele de disciplină de atunci din mănăstiri nu se dădeau înapoi de la pedepse corporale ; și ceea ce un ascet fanatic ca Loyola [1] a fost gata să suporte resemnat, în aceeași clădire, timp de douăzeci de ani, pentru educarea voinței sale — vergeaua și nuiaua —, repugnă unei firi nervoase și independente ca aceea a lui Erasm. Chiar și metoda de predare îi provoacă dezgust ; curînd începe să deteste pentru toată viața spiritul scolasticii cu formalismul său lipsit de viață, cu talmudismele și subtilitățile sale serbede ; artistul din el se revoltă — nu într-o formă atît de amuzantă ca mai tîrziu Rabelais, dar cu același dispreț — împotriva violentării spiritului în acest pat al lui Procust. „Nimeni nu poate înțelege misterele acestei științe dacă a venit vreodată în contact cu Muzele sau cu Grațiile. Tot ce ți-ai însușit despre *bonae litterae* trebuie să abandonezi aici, iar tot ce ai sorbit din izvoarele Heliconului trebuie să scuipi afară. Fac tot ce pot să nu rostesc nimic în limba

[1] Ignațiu de Loyola (c. 1491-1556), călugăr spaniol, adversar al Reformei.

latină, să nu spun nimic agreabil sau spiritual, și fac asemenea progrese în această direcție, încît sper că mă vor recunoaște cîndva ca pe unul de-al lor.“ În cele din urmă, o boală îi dă mult așteptatul pretext să evadeze din această odioasă galeră a trupului și sufletului, renunțînd la titlul de doctor în teologie. Este drept că, după o scurtă perioadă de întremare, Erasm se înapoiază la Paris, dar nu la *„collège vinaigre“*, ci preferă să-și cîștige existența dînd lecții, în calitate de pedagog și meditator, unor tineri avuți, germani și englezi. În preot a început să încolțească independența artistului.

Dar, într-o lume încă semimedievală, nu există posibilitate de independență pentru un intelectual. Toate stările sînt delimitate într-o ierarhie categorică : principii laici și ai bisericii, clericii, breslele, ostașii, funcționarii, meseriașii, țăranii — fiecare *stare* constituind o grupă rigidă, bine păzită de orice intrus. În această formă de organizare a societății nu-și află locul intelectualul creator, învățații, artiștii liberi, muzicienii, deoarece nu au fost inventate încă onorariile care, mai tîrziu, vor asigura independența acestor oameni. Intelectualului nu-i rămîne deci altă alegere decît să slujească uneia din clasele sociale dominante : trebuie să devină ori slujitorul unui principe, ori slujitorul lui Dumnezeu. Întrucît arta nu contează în vremea aceea ca o putere de-sine-stătătoare, el trebuie să caute favorurile potentaților, trebuie să devină protejatul unui senior binevoitor, trebuie să cerșească, cînd un venit de la biserică, cînd o pensie, trebuie să stea umil în tovărășia vulgară a servitorimii — aceasta pînă în timpurile lui Mozart și Haydn. Dacă nu vrea

să moară de foame, trebuie să-i lingușească pe vanitoși prin dedicații, să-i sperie pe fricoși prin pamflete, să-i atace pe bogătași prin jalbe. Această luptă nedemnă pentru pîinea zilnică este reluată mereu, fără răgaz și fără nici o certitudine, pe lîngă unul sau mai mulți protectori. Așa au trăit zece sau douăzeci de generații de artiști, începînd cu Walther von der Vogelweide [1] și pînă la Beethoven, primul care știe să pretindă cu fermitate și să smulgă fără menajamente de la potentați drepturile sale de artist. Oricum, pentru un spirit superior și atît de ironic ca Erasm, nu a reprezentat un sacrificiu prea mare să se facă mic, să se adapteze și să stea retras. Scrutează de timpuriu jocul amăgitor al conviețuirii sociale ; nefiind o fire rebelă, acceptă fără să crîcnească legile ei în vigoare și se străduiește numai să le încalce și să le ocolească în mod cît mai șiret. Cu toate acestea, drumul lui spre izbîndă este lung, anevoios, deloc de invidiat : pînă la vîrsta de cincizeci de ani, cînd principii încep, la rîndul lor, să-l solicite, cînd papii și reformatorii i se adresează cu rugăminți, cînd tipografii îl asaltează iar bogătașii consideră o cinste pentru ei să-i trimită acasă daruri, pînă atunci pîinea pe care a mîncat-o Erasm i-a fost dăruită, ba era chiar cerșită de el. Pînă cînd părul începuse să-i încărunțească a fost nevoit să se plece și să se încline : nenumăratele sale dedicații umile și epistole măgulitoare reprezintă o mare parte a corespondenței rămase de la el și, adunate separat, ar putea alcătui un manual de-a dreptul clasic pentru postulanți, cu atîta admirabilă iscusință și artă epistolară sînt stilizate petițiile sale. Dar, sub această lipsă de mîndrie,

[1] Poet german (c. 1170—c. 1230), autor al unor poeme îndreptate împotriva papii.

adesea regretată, se ascunde o voință hotărîtă, teribilă, de independență. Erasm măgulește în scrisorile sale, pentru a putea fi în schimb mai sincer în operele sale. Acceptă mereu să i se dea cadouri, dar nu se lasă cumpărat de nimeni ; respinge orice ar putea să-l lege pentru multă vreme de o anumită persoană. Devenit erudit de celebritate internațională, pe care zeci de universități ar fi dorit să-l acapareze pentru catedrele lor, el prefera să rămînă simplu corector într-o tipografie, la Aldus Manutius din Veneția, ori să devină preceptor sau însoțitor în călătorii pe lîngă foarte tineri aristocrați englezi, sau să trăiască pur și simplu pe spinarea unor cunoscuți bogați, dar toate acestea numai atîta timp cît îi făceau plăcere și niciodată pentru multă vreme în același loc. Această voință tenace și hotărîtă de libertate, acest refuz de a fi slujitorul cuiva a făcut din Erasm un etern nomad. Peregrinează fără încetare prin toate țările, cînd în Olanda, cînd în Anglia, cînd în Italia, Germania și Elveția, fiind, dintre toți învățații timpului său, omul care a călătorit cel mai mult, niciodată sărac de tot, niciodată cu adevărat bogat, trăind mereu suspendat „în aer“ ca Beethoven ; dar firea sa îl face să prețuiască această viață de hoinar mai mult decît o casă și un cămin propriu. Preferă să rămînă pentru un oarecare timp un mic secretar al unui episcop decît să devină el însuși episcop pentru totdeauna, pentru toată viața ; pentru un pumn de ducați, se simte mai bine să fie consilierul ocazional al unui principe decît cancelarul său omnipotent. Acest om, în care predomina cărturarul, are o aversiune instinctivă pentru orice constrîngere din afară, pentru orice carieră : adevăratul ideal de viață al lui Erasm a fost să lucreze în umbra puterii, departe de orice răspundere, să citească cărți bune, stînd într-o

odăiță liniștită, să-și scrie lucrările, să nu fie nici stăpînul, nici supusul cuiva. De dragul acestei libertăți spirituale merge pe multe căi întunecate, ba chiar întortocheate, toate însă ducînd spre unul și același țel lăuntric: independența spirituală a artei sale, a existenței sale.

* * *

Erasm descoperă abia la vîrsta de treizeci de ani, în Anglia, mediul ambiant propice firii sale. Pînă atunci trăise în chilii monahale apăsătoare, printre oameni mărginiți și necioplíți. Educația spartană din seminarii și strînsoarea ca într-o menghină exercitată de scolastică asupra spiritului fuseseră o adevărată tortură pentru firea sa delicată, sensibilă și însetată de cunoaștere; mintea sa cu un orizont larg nu se putea dezvolta într-un asemenea cadru limitat. Dar poate că atîta uscăciune și atîta amar îi erau sortite pentru a-i provoca acea sete imensă de cunoaștere universală și de libertate, căci, supus acestei discipline, multîncercatul Erasm a învățat să urască pentru totdeauna ca neuman tot ce este brutal și despotic. Tocmai faptul că Erasm din Rotterdam a apucat să simtă evul mediu, în mod atît de plenar și de dureros, pe propria-i piele, în propriul suflet, îl va sorti de a deveni vestitorul timpurilor noi. Un tînăr discipol, lordul Mountjoy, îl ia cu el în Anglia; acolo respiră el, pentru prima dată, cu un sentiment de nemăsurată fericire, aerul înviorător al culturii spirituale. Căci Erasm sosește în lumea anglo-saxonă într-un moment foarte prielnic. După interminabilul război al celor două roze — roza albă și roza roșie —, care sfîșiase țara timp de decenii, Anglia se bucura din nou de binefacerile păcii; căci oriunde amuțește

zăngănitul armelor și cuvîntul politicianismului, arta și știința se pot dezvolta mai liber. Modestul monah și pedagog descoperă pentru prima oară că există un mediu în care numai istețimea minții și erudiția contează. Nimeni nu-i pune întrebări despre nașterea sa nelegitimă și nimeni nu-i ține socoteala slujbelor și rugăciunilor, aici este prețuit în cele mai distinse cercuri numai ca artist, ca intelectual care vorbește o latină aleasă, care posedă o elocință amuzantă. Este bucuros să cunoască minunata ospitalitate și nobila lipsă de prejudecăți ale englezilor,

„ces grands Mylords
Accorts, beaux et courtois, magnanimes et forts“,

cum îi laudă Ronsard. În această țară ia cunoștință cu un alt fel de a gîndi. Deși Wyclif a fost de mult dat uitării, la Oxford mai dăinuiește o concepție mai liberală, mai îndrăzneață, despre teologie ; Erasm găsește aici profesori de limba greacă care îi deschid porțile unui nou clasicism. Cele mai strălucite minți, oamenii cei mai celebri devin protectorii și prietenii săi, pînă și tînărul rege Henric al VIII-lea, atunci încă prinț, cere să-i fie prezentat tînărul preot. Pentru Erasm, va rămîne pentru totdeauna o cinste și o dovadă că atitudinea sa impune faptul că bărbații cei mai distinși ai acelei generații, ca Thomas Morus și John Fisher, au fost prietenii săi cei mai intimi, că John Colet, precum și arhiepiscopii Warham și Cranmer au devenit protectorii săi. Tînărul umanist respiră cu nesaț acest aer pătruns de flacăra culturii, folosește prilejul acestei ospitalități spre a-și lărgi cunoștințele în toate direcțiile, își cizelează manierele venind în contact cu nobilii, ca și cu prietenii și

soțiile acestora. Conștiința poziției pe care o deține contribuie la transformarea sa rapidă — timidul, stîngaciul novice devine un fel de abate, care își poartă sutana ca pe un veșmînt de gală. Erasm începe să se preocupe de garderoba lui, învață să călărească și să vîneze ; în casele ospitaliere ale nobilimii engleze își însușește un mod de viață aristocratic, care, mai tîrziu, în Germania, va distona cu purtările mai aspre, mai greoaie, ale umaniștilor provinciali și va explica, în bună parte, situația sa privilegiată în rîndul intelectualilor. Aflîndu-se în centrul vieții politice și avînd relații strînse cu personalitățile cele mai reprezentative ale bisericii și ale curții regale, perspicacitatea sa capătă acel orizont larg și acea universalitate pe care toată lumea le va admira mai tîrziu. Pînă și firea sa devine mai senină : „Mă întrebi", scrie el voios unui prieten, „dacă iubesc Anglia ? Ei, dacă mi-ai dat vreodată crezare, te rog să mă crezi și cînd îți spun că nimic nu mi-a priit atît de mult pînă acum. Am găsit aici o climă plăcută și sănătoasă, multă cultură și învățătură, și aceasta nu într-o formă pedantă și banală, ci mai profundă, mai exactă și mai clasică, atît în latină cît și în greacă, așa încît, făcînd abstracție de lucrurile ce sînt de văzut în Italia, nu prea simt dorința de a pleca în această țară. Cînd îl aud vorbind pe prietenul meu Colet, am impresia că-l ascult pe Platon însuși, și oare a mai creat vreodată natura o fire atît de blîndă, delicată și fericită ca aceea a lui Thomas Morus ?" În Anglia s-a vindecat Erasm de evul mediu.

Dar cu toată dragostea pe care o simte pentru Anglia, Erasm nu devine englez. Vindecat, eliberat, el se înapoiază ca un cosmopolit, un om de lume, personalitate liberă și universală. De aci înainte, se va

atașa de orice loc din lume unde domnesc știința și cultura, civilizația și cartea ; pentru el, nici țările, nici fluviile, nici mările nu constituie granițe pe glob, după cum nici stările sociale, rasele și clasele nu reprezintă bariere ; el nu recunoaște decît două straturi sociale : aristocrația culturii și a spiritului ca lume superioară, vulgul și barbaria ca lume inferioară. Acolo unde domnesc cartea și cuvîntul, *„eloquentia et eruditio"*, acolo este de aici înainte patria lui Erasm.

* * *

Faptul că s-a limitat cu încăpățînare la cercul elitei intelectuale, la pătura — pe atunci atît de subțire — de oameni cultivați, face ca figura și opera lui Erasm să apară ca lipsite de rădăcini ; autentic cetățean al lumii, el rămîne pretutindeni un simplu vizitator, un oaspete, nu asimilează nicăieri obiceiurile și caracteristicile unui popor, nu-și însușește în nici un loc vreo limbă vie. Deși a făcut nenumărate călătorii, de fapt a trecut pe lîngă ceea ce constituie particularitățile esențiale ale fiecărei țări. Italia, Franța, Germania, Anglia se rezumă pentru el la duzina de oameni cu care poate să poarte o conversație rafinată, iar orașele, la bibliotecile lor ; în cel mai bun caz, observă unde sînt hanurile cele mai curate, oamenii cei mai politicoși, vinurile cele mai dulci. Dar în afară de arta literelor, orice altă artă este pentru el inexistentă ; nu-l interesează pictura, nu-l pasionează muzica. Nici nu observă că la Roma trăiesc și creează artiști ca Leonardo, Rafael și Michelangelo, iar entuziasmul pentru artă al papilor este criticat de el drept risipă inutilă, slăbiciunea pentru fast, contrară preceptelor evanghelice. Erasm nu citește niciodată strofele lui Ariosto, în Anglia

nu ia cunoștință de opera lui Chaucer, iar în Franța nu se apropie de poezia franceză. Urechea lui este cu adevărat receptivă numai la o singură limbă, latina, și arta lui Gutenberg a fost unica Muză cu care se simte înfrățit, el, cel mai subtil tip de literat, care nu izbutește să înțeleagă sensul lumii decît prin mijlocirea literelor — *litterae*. Aproape că nu-i este cu putință să ia contact cu realitatea decît prin intermediul cărților. A avut relații mai mult cu ele decît cu femeile. Iubește cărțile pentru că sînt tăcute și lipsite de violență, inaccesibile neștiutorilor : această dragoste pentru cărți este singurul privilegiu al intelectualilor într-o epocă ce îi lipsea de orice drept. Fiind numai în tovărășia cărților, acest bărbat, dealtfel econom, a reușit să devină risipitor ; căuta să-și procure bani făcînd dedicații, aceasta însă numai cu scopul de a-și putea cumpăra cărți, mereu mai multe și mai multe, clasici greci și latini. Iubește cărțile nu numai de dragul cuprinsului lor, ci, ca unul dintre primii bibliofili, le adoră, cu o dragoste pur și simplu senzuală, materialitatea și geneza, le apreciază prezentarea uneori splendidă, ușor de mînuit și, în același timp, estetică. Să stea printre lucrători la Aldus în Veneția sau la Froben în Basel, în încăperea joasă în care se găsea de obicei imprimeria, să aibă în mînă colile de tipar încă umede, să așeze, cot la cot cu meșterii acestei arte, ornamentele și inițialele delicate, să urmărească cu pana ascuțită, ca un vînător ager, greșelile de tipar, sau să dea la repezeală, chiar pe foile umede, o turnură mai limpede, mai clasică, unei fraze latinești, acestea sînt cele mai fericite momente ale vieții lui Erasm ; să lucreze la cărți și pentru cărți era pentru el modalitatea cea mai firească de existență. În realitate, Erasm nu a trăit niciodată în mijlocul popoa-

relor și înăuntrul țărilor, ci pe deasupra lor, într-o atmosferă rarefiată de unde putea vedea totul mai limpede, în turnul de fildeș al artistului, universitarului. Dar, din acest turn, clădit numai din cărți și muncă, privea cu sete de cunoaștere în jos, ca un al doilea Linceu[1], spre a vedea și înțelege liber, lucid și drept, viața trăită de oameni.

* * *

Pentru acest geniu ciudat, adevărata plăcere consta în a înțelege, a înțelege din ce în ce mai bine, lucrurile. Poate că, în sensul strict al cuvîntului, Erasm nu poate fi considerat o minte profundă ; nu face parte dintre cei care duc raționamentul pînă la ultimele consecințe, dintre marii reformatori care dăruiesc universului un nou sistem planetar spiritual ; adevărurile enunțate de Erasm nu sînt de fapt decît precizări. Dar, chiar dacă nu a fost un gînditor profund, Erasm a fost totuși un spirit cu un orizont neobișnuit de larg, un om cu o judecată riguroasă, limpede, un liber-cugetător în genul lui Voltaire și al lui Lessing, un exemplu de om care știe să priceapă și să-i facă și pe alții să priceapă, un iluminist în sensul cel mai nobil al cuvîntului. Considera că menirea sa firească este să răspîndească lumina și lealitatea. Respingea tot ce era încîlcit, avea o repulsie organică față de tot ce era confuz-mistic sau exaltat-metafizic ; asemenea lui Goethe, nimic nu i se părea mai odios decît *„das Nebulose"*. Orizontul îl ademenea, adîncurile nu : niciodată nu s-a aplecat să privească „abisul" lui Pascal, nu a

[1] Erou din mitologia greacă, înzestrat cu o vedere care străpungea și zidurile. Numele paznicului turnului în *Faust* de Goethe

cunoscut marile zguduiri sufletești ale lui Luther, Loyola sau Dostoievski, acele crize cumplite, înrudite în mod misterios cu moartea și nebunia. Orice exagerare era străină felului său rațiocinant. Nici un alt om al evului mediu nu a fost atît de puțin superstițios ca el. Probabil că a avut un zîmbet ușor ironic la adresa convulsiunilor și crizelor contemporanilor săi, a viziunilor infernale ale lui Savonarola, a temerii de diavol de care era cuprins Luther, a închipuirilor astrale ale unui Paracelsus ; nu putea înțelege și nu putea să facă înțeles decît ceea ce era pe înțelesul tuturor. Claritatea era organic prezentă chiar în cea dintîi privire aruncată de el asupra unui lucru, și tot ceea ce lumina cu ochiul său infailibil devenea dintr-o dată deslușit și ordonat. Datorită gîndirii sale cristaline ca apa și sentimentelor sale pline de comprehensiune, Erasm a devenit marele propagator de lumină în mase, critic al epocii, educator și învățător al secolului său, dascăl nu numai pentru generația sa, ci și pentru cele următoare, căci toți iluminiștii, liber-cugetătorii și enciclopediștii secolului al optsprezecelea și mulți pedagogi ai veacului al nouăsprezecelea sînt în fond spirit din spiritul său.

Numai că, în tot ce este lucid și didactic, se ascunde pericolul aplatizării filistine ; și dacă tendințele de exagerare ale iluminismului din secolele al șaptesprezecelea și al optsprezecelea ne repugnă prin sofistica lor prezumțioasă, vina nu este a lui Erasm, căci aceste tendințe nu fac decît să imite metoda lui, dar le lipsește spiritul „erasmean". Acestor minți înguste le lipsește grăuntele de sare atică, acea superioritate suverană care face ca toate scrisorile și dialogurile maestrului lor să fie atît de captivante, atît de savuroase din punct de vedere literar. La

Erasm, o dispoziție de seninătate și ironie alterna întotdeauna cu una de gravitate de savant, el fiind destul de puternic ca să-și poată îngădui să se joace cu facultățile sale spirituale și, posedînd, înainte de toate, un umor sclipitor, dar nu răutăcios, caustic, dar nu sec, umor moștenit de Swift și apoi de Lessing, Voltaire și Shaw. Erasm este cel dintîi mare stilist al epocii moderne care știa să spună în șoaptă anumite adevăruri eretice, clipind și făcînd cu ochiul ; se pricepea să treacă pe sub nasul cenzurii, cu o impertinență genială și cu o îndemînare inimitabilă, chestiunile cele mai delicate ; un rebel primejdios, care nu se expunea el însuși niciodată vreunui pericol, fiind apărat de roba sa de savant sau ascunzîndu-se la iuțeală sub mantia unei farse. Alții, care nu spuseseră decît a zecea parte din ceea ce Erasm a cutezat să spună, au ajuns pe rug pentru că vorbiseră tare și grosolan ; cărțile sale însă au fost primite cu mare cinste de papi și cardinali, de regi și duci, care le-au răsplătit cu onoruri și daruri ; grație artei sale de a îmbrăca ideile într-un înveliș literar-umanist, Erasm a introdus de fapt în mod clandestin în mănăstiri și la curțile princiare întregul material exploziv al Reformei. Cu Erasm începe — el fiind în toate deschizător de drumuri — măiestria prozei politice, cu toată gama ei mergînd de la patetic la satiric, acea artă înaripată a cuvîntului incendiar care, admirabil desăvîrșită mai tîrziu de Voltaire, Heine și Nietzsche, își bate joc de toate instituțiile, laice și clericale, artă ce a fost întotdeauna mai primejdioasă pentru orînduirea existentă decît atacul deschis al celor pătimași. Prin Erasm, scriitorul devine pentru prima oară o putere europeană alături de celelalte puteri. Va rămîne pentru totdeauna un titlu de glorie pentru Erasm faptul că nu a

mînuit această artă pentru a destrăma şi a instiga, ci exclusiv în spirit de unire şi bună înţelegere între oameni.

* * *

Erasm nu a fost de la început marele scriitor de mai tîrziu. Un om ca el trebuie să îmbătrînească pentru ca opera lui să ajungă să influenţeze lumea. Oameni ca Pascal, Spinoza, Nietzsche pot muri tineri, căci spiritul lor sintetic îşi găseşte desăvîrşirea tocmai în formele cele mai succinte şi mai închegate. Dimpotrivă, un om ca Erasm, o minte care culege, caută, comentează şi concentrează, care nu-şi găseşte substanţa în ea însăşi, ci mai degrabă o colectează din viaţă, un asemenea om nu acţionează prin intensitate, ci prin extensiune. Erasm era mai mult un om înzestrat decît un artist, pentru inteligenţa sa oricînd disponibilă scrisul nu constituia decît o altă modalitate de conversaţie, necerînd minţii sale mobile nici un efort deosebit. El însuşi mărturiseşte undeva că îi este mai uşor să redacteze o carte nouă decît să citească corectura uneia vechi. Nu are nevoie să se încălzească, să se antreneze, mintea lui fiind oricum mai rapidă decît cuvîntul. „Cînd citesc scrisul tău", scrie Zwingli, „mi se pare că te aud vorbind şi că văd statura ta mică, dar delicată, agitîndu-se în chipul cel mai simpatic." Cu cît scrie mai uşor, cu atît scrisul lui este mai convingător, cu cît creează mai mult, cu atît opera lui are mai mult efect, mai mult răsunet.

Prima lucrare care îi aduce faimă îşi datorează succesul unei întîmplări sau mai curînd faptului că şi-a dat seama, intuitiv, de atmosfera timpului. În decursul anilor, tînărul Erasm strînsese, în scopuri

pedagogice, o culegere de citate latinești, pe care, cînd a găsit prilejul, le-a tipărit la Paris sub titlul de *Adagia*. În felul acesta a venit, fără să vrea, în întîmpinarea snobismului epocii, căci, tocmai atunci, limba latină era la modă, și orice persoană cu pretenții de literat se considera obligată, în calitate de „om cult", să-și împăneze scrisorile, disertațiile sau discursurile cu citate latinești. Trebuie spus că acest abuz durează pînă aproape de secolul nostru. Culegerea reușită a lui Erasm îi scutește deci pe toți snobii umaniști de osteneala de a-i citi ei înșiși pe clasici. De aci înainte, cine compune o scrisoare nu mai trebuie să răsfoiască foliante întregi, ci pescuiește la repezeală o frază cu înflorituri din *Adagia* lui Erasm. Și, întrucît snobii sînt și au fost numeroși în toate timpurile, cartea își face repede drum : o duzină de ediții, fiecare conținînd un număr de citate aproape dublu față de cea precedentă, sînt tipărite în toate țările, și dintr-o dată numele lui Erasm, copil găsit și bastard, devine celebru în toată Europa.

* * *

Un singur succes nu înseamnă nimic pentru un scriitor. Dacă însă se repetă o dată, și încă o dată, de fiece dată într-un alt domeniu, atunci el confirmă o vocație, dovedește prezența la acel artist a unui instinct deosebit. Această forță nu poate fi sporită, această artă nu poate fi învățată ; Erasm nu urmărește niciodată în mod deliberat un succes, dar acesta îi apare în cale cu totul pe neașteptate și pentru el. Spre a-i ajuta pe elevii săi să învețe mai ușor latina, scrie, în *Colloquia*, cîteva dialoguri : și iată că iese un manual pe care îl vor citi trei generații. Concepe *Elogiul nebuniei* cu intenția de a scrie o satiră umoristică și dezlănțuie cu această carte o revoluție îm-

potriva autorităţilor de tot felul. Face o nouă traducere a *Bibliei* din limba greacă în cea latină, însoţită de comentarii, şi iată începutul unei noi teologii; scrie în decurs de cîteva zile o carte destinată să aducă mîngîiere unei femei evlavioase, mîhnită din cauza indiferenţei bărbatului faţă de religie, şi iată că această carte devine catehismul unei noi evlavii evanghelice. Fără să ţintească, nimereşte totdeauna în plin. Este suficient ca un gînditor liber şi fără prejudecăţi să se ocupe, fie şi în treacăt, cu autoritatea sa, de un lucru, pentru ca să rezulte ceva nou pentru o lume închistată în idei depăşite. Căci cine gîndeşte în mod independent, gîndeşte totodată cel mai bine şi mai util pentru toţi oamenii.

Portretul

„Figura lui Erasm este una dintre cele mai expresive, cu trăsături dintre cele mai definitorii din cîte cunosc" spune Lavater [1], a cărui competență în materie de fiziognomie nu poate fi contestată de nimeni. Și tot astfel l-au văzut și marii pictori ai timpului său : un chip „definitoriu", prevestitor al unui nou tip de om. Hans Holbein, cel mai fidel dintre portretiști, l-a zugrăvit nu mai puțin de șase ori pe marele *praeceptor mundi* [2], la cele mai felurite vîrste ; Albrecht Dürer l-a pictat de două ori, Quentin Matsys [3] o dată ; nici un alt german nu posedă o iconografie atît de celebră. Să faci portretul lui Erasm, acest *lumen mundi* [4], era în același timp un omagiu public adus bărbatului universal, care reunise breslele distincte ale diverselor arte într-o unică frăție de creație umanistă. Pictorii proslăveau în Erasm pe protectorul lor, pe marele precursor al noii forme artistice și etice de viață ; de aceea, îl înfățișau în lucrările lor cu toate însemnele acestei forțe spirituale. Așa cum războinicul este prezentat în armură, cu coif și spadă, nobilul cu stemă și deviză, episcopul cu inel și odăjdii, tot astfel apare Erasm în toate tablourile în chip de condotier cu arma recent desco-

[1] Johann Caspar Lavater (1741—1801), filozof, teolog și poet elvețian. Inventatorul fiziognomiei.
[2] Dascălul lumii (lat.).
[3] Pictor și gravor flamand (c. 1466—1530).
[4] Lumina lumii (lat.).

perită : omul cu cartea. Toţi, fără excepţie, îl pictează înconjurat de cărţi ca de o oaste, scriind sau creînd : la Dürer ţine în mîna stîngă călimara, în dreapta pana, lîngă el zac scrisori, în faţa lui maldăre de foliante. Holbein îl înfăţişează o dată cu mîna sprijinită pe o carte care poartă titlul simbolic „Faptele lui Hercule" — omagiu dibaci pentru a elogia caracterul titanic al operei erasmeene ; altă dată îl surprinde ţinînd mîna pe creştetul zeului roman Terminus, enunţînd şi zămislind deci „conceptul", „termenul". Peste tot, în imaginea lui Erasm se accentuează, pe lîngă aspectul corporal, latura „delicată, chibzuită, inteligent-temătoare" (Lavater) a atitudinii sale intelectuale, peste tot apare expresia gînditoare, cercetătoare, introspectivă, care conferă acestui chip, altminteri mai curînd abstract, o aureolă incomparabilă şi de neuitat.

Luat în sine, strict fizic, considerat doar ca mască, ca înveliş exterior, făcînd abstracţie de forţa lăuntrică concentrată în privire, chipul lui Erasm nu s-ar putea numi frumos. Natura nu a fost prea generoasă cu acest om atît de înzestrat din punct de vedere intelectual, dîndu-i numai în mică măsură vigoare şi vitalitate în adevăratul înţeles al cuvîntului : un corp extrem de firav cu un cap mic, în loc de un trup solid, sănătos şi rezistent. În vinele lui curgea un sînge subţire, pal şi lipsit de vlagă, iar pe deasupra nervilor atît de sensibili se întindea o piele delicată, maladivă, palidă, care, pe măsură ce anii treceau, se zbîrcea ca un pergament cenuşiu, friabil, făcînd mii de cute şi de creţuri, adevărate semne runice. Întregul său trup trădează această carenţă de vitalitate ; părul prea subţire şi prea sărac în pigmenţi, de un blond spălăcit, cade peste tîmplele străbătute de vine albastre, mîinile anemice au transparenţa alabastru-

lui, nasul prea ascuţit, cu un vîrf ca de pană de gîscă, se conturează proeminent pe chipul său ca de pasăre, buzele strînse sînt prea subţiri, prea sibilinice, sugerînd un glas slab, monoton, ochii par prea mici şi intraţi în orbite, cu toată lumina pe care o răsfrîng, niciunde o culoare mai vie, nicăieri o formă mai plină pe acest chip ascetic, sever, de om a cărui viaţă a fost închinată muncii. Este greu să ţi-l închipui tînăr pe acest erudit, nu ţi-l poţi imagina călărind, înotînd şi făcînd scrimă, glumind cu femeile sau chiar dezmierdîndu-le, ţinînd piept furtunii, vorbind tare şi rîzînd în hohote. Privind obrazul lui de călugăr, delicat, uscăţiv de parcă ar fi conservat, te gîndeşti, fără să vrei, la ferestre închise, la o sobă în care arde focul, la cărţi acoperite de colb, la nopţi nedormite şi la zile consacrate muncii ; nici o căldură, nici un curent de energie nu emană acest chip rece, şi, într-adevăr, lui Erasm îi era veşnic frig ; acest om plăpînd, obişnuit să stea în casă, se înfofolea în veşminte cu mîneci largi, groase, îmblănite. Capul, chel de timpuriu, şi-l acoperea pe orice vreme cu o beretă de catifea spre a se feri de curent. Este faţa unui om ce nu trăieşte în viaţă, ci în gîndire, a cărui forţă nu sălăşluieşte în tot trupul, ci numai în bolta osoasă a cutiei craniene din spatele tîmplelor. Fără rezistenţă în faţa realităţii, Erasm îşi manifestă adevărata vitalitate exclusiv în activitatea sa cerebrală.

Chipul lui Erasm capătă semnificaţie numai prin aureola sa de spiritualitate ; iată de ce rămîne de neasemuit şi de neuitat portretul făcut de Holbein, care îl înfăţişează pe Erasm în cel mai sacru moment, într-o clipă de muncă creatoare ; este capodopera capodoperelor lui Holbein şi, poate, şi cea mai

desăvîrşită reprezentare picturală a unui scriitor, la care cuvîntul gîndit se transformă magic în ceva vizibil : scrisul. Nu se poate să nu-ţi aminteşti acest tablou — căci cine dintre cei care l-au văzut ar putea să-l uite vreodată ! — în care Erasm stă în faţa pupitrului său, şi simţi instinctiv cu toate fibrele tale : Erasm este singur. În încăpere domneşte o linişte deplină, uşa din spatele bărbatului care lucrează trebuie să fie închisă, nimeni nu circulă pe acolo, nimic nu se mişcă în mica celulă, dar omul acesta adîncit în gîndurile sale, parcă vrăjit în transa creaţiei, nu ar observa nimic chiar dacă s-ar întîmpla ceva în jurul său. În nemişcarea sa, dă impresia unui calm împietrit, dar, dacă priveşti mai atent, îţi dai seama că nu este vorba de calm, ci de o totală cufundare în sine, de o viaţă tainică ce se desfăşoară cu totul în interiorul său. Căci ochii lui de un albastru strălucitor urmăresc cu încordată concentrare, de parcă pupilele sale ar răspîndi lumină asupra cuvîntului, ceea ce este scris pe hîrtia albă, pe care mîna dreaptă, mîna cea îngustă, subţire, aproape feminină, aşterne literele, ascultînd de o poruncă venită de sus. Buzele sînt strînse, fruntea străluceşte liniştită şi rece, pana pare că aşază mecanic şi lin runele pe foaia docilă. Şi totuşi, proeminenţa unui muşchi între sprîncene trădează efortul muncii intelectuale ce se consumă invizibil, aproape imperceptibil. Această cută minusculă ce se contractă în apropierea zonei creatoare a creierului sugerează parcă imaterial zbuciumul dureros al omului în căutarea expresiei, a cuvîntului potrivit. Procesul de gîndire apare astfel aproape fizic şi înţelegi că, la acest om, totul este numai tensiune şi încordare, iar tăcerea sa este străbătută de curenţi misterioşi ; în această reprezentare, momentul, altminteri imposibil de surprins, al transformă-

rii chimice a materiei cerebrale în forma concretă a scrisului ni se înfățișează grandios. Poți privi ore întregi acest tablou, ascultîndu-i tăcerea vibrantă, căci Holbein a imortalizat, în simbolul lui Erasm la lucru, sacra austeritate a oricărui lucrător cu mintea, tenacitatea invizibilă proprie oricărui artist autentic.

* * *

Numai în acest portret se simte personalitatea lui Erasm, numai și numai aici se poate intui energia ascunsă în bietul trup pe care acest om — numai creier — îl poartă cu sine ca pe o cochilie apăsătoare și fragilă. Erasm a suferit toată viața din pricina sănătății sale precare, căci natura, zgîrcită cînd i-a dat mușchii, a fost în schimb foarte generoasă cînd l-a înzestrat cu nervi. De cînd se știa, încă din fragedă tinerețe, a suferit din cauza sistemului său nervos, și, poate și din ipohondrie, de hipersensibilitatea organelor sale; scutul sănătății dăruit lui Erasm de natură era neîndestulător, găunos, astfel că mereu rămînea cîte o parte a organismului neapărată și vulnerabilă. Ba nu funcționează stomacul cum trebuie, ba îl chinuiesc durerile reumatice. Cînd îl supără o litiază, cînd simte dureri ca o strînsoare de clește provocate de gută, orice adiere de aer rece el o resimte ca pe picătură de apă rece peste un dinte cariat, scrisorile sale constituind un neîntrerupt buletin medical. Nici o climă nu-i priește întru totul, se plînge cînd este cald, devine melancolic cînd este ceață, detestă vîntul, îi este frig la cea mai mică scădere de temperatură, dar, pe de altă parte, nu suportă căldura sobelor de teracotă, aerul viciat îi provoacă dureri de cap și grețuri. Zadarnic își acoperă permanent trupul cu blănuri și

haine groase ; toate acestea nefiindu-i suficiente ca să ajungă la temperatura normală a corpului, trebuie să bea zilnic vin de Burgundia, spre a pune puțin în mișcare sîngele său leneș. Dacă se întîmplă însă ca vinul să fie un pic mai acrișor, apar imediat dureri vii în stomac. Gurmand, amator de mîncăruri bine preparate, discipol desăvîrșit al lui Epicur, Erasm are o repulsie nespusă față de mîncăruri neigienic pregătite, căci, atunci cînd consumă carne alterată, stomacul său se răzvrătește, iar cînd simte numai mirosul de pește, are senzația că i se strînge gîtlejul. Această sensibilitate îl împinge la răsfăț, un anumit rafinament devenind pentru el o reală necesitate ; Erasm nu poate purta decît stofe fine și călduroase, nu poate dormi decît într-un pat curat, pe masa lui de lucru trebuie să ardă lumînări de ceară scumpe și nu obișnuitele făclii fumegînde. De aceea, orice călătorie devine pentru el o aventură incomodă, și relatările acestui etern pribeag despre hanurile germane, pe atunci încă foarte primitive, constituie un carnet de bord unic din punct de vedere cultural-istoric și, în același timp, un pomelnic amuzant de sudălmi și blesteme. Fiind la Basel, face zilnic un ocol pînă la locuința sa numai ca să evite o uliță deosebit de rău mirositoare, căci orice miros urît, cel mai mic zgomot, murdăria, fumul și, transpusă în domeniul spiritual, orice manifestare de violență și de vacarm sînt pentru sensibilitatea sa un chin sufletesc ucigător. Cu un prilej, cînd niște prieteni îl duc la Roma la o coridă, Erasm declară scîrbit că „nu simte nici o plăcere la astfel de jocuri sîngeroase, rămășițe ale barbariei" ; delicatețea sa este afectată de cea mai imperceptibilă formă de lipsă de cultură. Într-o lume barbară, într-o epocă de totală neglijare a curățeniei cor-

porale, acest igienist solitar caută cu desperare aceeași curățenie, aceeași puritate pe care el, ca artist, ca scriitor, o realizează în stilul său, în munca sa. În ceea ce privește nevoile unei vieți civilizate, structura sa organică modernă, nervoasă, a luat-o înainte cu secole contemporanilor săi grosieri, nesimțiți, cu nervi de fier. Dar spaima spaimelor este pentru el ciuma, care pe vremea aceea se întindea aducînd moartea dintr-o țară în alta. De îndată ce aude că molima neagră a apărut la o depărtare de o sută de mile, îl trec fiori reci, ridică imediat cortul și o ia la fugă în panică, fără să-i pese dacă împăratul are nevoie de el ca să-i ceară un sfat sau dacă i se fac cele mai îmbietoare oferte ; să-și vadă trupul acoperit de lepră, de abcese sau de păduchi ar fi însemnat pentru el o înjosire față de sine însuși. Erasm nu a negat niciodată această teamă exagerată de orice boală și, ca pămîntean, nu se jenează defel să mărturisească deschis că „se cutremură numai la auzul cuvîntului moarte". Ca orice om căruia îi este dragă activitatea și care își ia munca în serios, nu vrea să cadă victimă unei întîmplări stupide, neroade, unei contagiuni proștești și, tocmai pentru că își cunoaște mai bine decît oricine șubrezenia congenitală a sănătății, vulnerabilitatea sa nervoasă deosebită, își păzește cu o grijă plină de precauție micul său trup firav. Evită mesele copioase, este foarte atent la curățenie și la alimentație, pretinde mîncăruri bine preparate, evită tentațiile Venerei și, mai presus de toate, se teme de Marte, zeul războiului. Pe măsură ce înaintează în vîrstă și suferințele fizice îl asaltează, felul său de viață se transformă într-o conștientă și permanentă bătălie de retragere, pentru a salva dramul de liniște,

siguranță și izolare de care are nevoie pentru unica sa plăcere în viață, munca. Numai grație acestei îngrijiri igienice, acestei resemnări în ceea ce privește plăcerile trupești, Erasm a reușit ceea ce părea neverosimil, și anume să-și tîrască în chip suportabil timp de șaptezeci de ani, de-a lungul celei mai sălbatice și mai haotice perioade din toate vremurile, fragilul vehicul al corpului său și să păstreze unicul lucru cu adevărat esențial pentru existența sa : clarviziunea și intangibilitatea libertății sale lăuntrice.

Cu o asemenea anxietate, cu o astfel de hipersensibilitate organică, e greu să devii erou ; caracterul trebuie să oglindească în mod inevitabil un înveliș corporal atît de lipsit de rezistență. Este suficient să arunci o privire asupra portretului spiritual al lui Erasm, ca să-ți dai seama că acest omuleț atît de delicat și de plăpînd era prea puțin apt să devină el, dintre toate firile neînduplecate, violente, ale Renașterii și Reformei, conducătorul de mase. „Nicăieri o trăsătură de cutezanță agresivă“, observă Lavater vorbind de fizionomia sa, și același lucru este valabil și pentru caracterul lui Erasm. Acest om netemperamental nu este făcut pentru o luptă în adevăratul sens al cuvîntului ; el nu știe decît să se apere, așa cum fac unele animale mici care, în fața primejdiei, se prefac moarte sau își schimbă culoarea ; cînd se iscă zarvă, preferă să se retragă în găoacea sa, în camera sa de studiu ; se simte realmente în siguranță numai în spatele zidului de apărare ridicat din cărțile sale. Este aproape penibil să-l privești pe Erasm în momente decisive ale destinului, căci, de îndată ce contradicțiile se ascut, el se strecoară grabnic afară din zona primejdioasă, bate în retragere în fața

oricărei decizii cu un „dacă" sau „întrucît" evaziv, oscilează între „da" și „nu", îi derutează pe prieteni și-i contrariază pe dușmani, astfel că oricine ar fi contat pe el ca pe un aliat, s-ar fi putut considera înșelat în mod jalnic. Căci Erasm, solitar neînduplecat, nu vrea să rămînă credincios nimănui decît sie însuși. Detestă instinctiv luarea hotărîrilor de orice fel, considerîndu-le lanțuri, și probabil că, pentru nehotărîrea sa, Dante, acest om care iubește cu pasiune, l-ar fi aruncat în limb printre „neutri", așezîndu-l printre acei îngeri care, în lupta dintre Dumnezeu și Lucifer, nu vor nici ei să ia poziție :

„quel cattivo coro
Degli angeli che non furon rebelli
Ne fur fedeli a Dio, ma per se foro. [1]

De oriunde se cere dăruire și angajare deplină, Erasm se retrage în fortul rece al imparțialității sale ; nu ar fi fost nicicînd dispus să-și pună capul pe butuc ca un martir pentru nici o idee și pentru nici o credință din lume. Erasm era mai conștient decît oricine de această slăbiciune a sa de caracter, cunoscută de contemporanii săi. Admitea deschis că trupul și sufletul său nu conțin nici un atom din acea materie din care natura plăsmuiește martiri ; ca regulă de viață, el și-a însușit scara de valori a lui Platon, potrivit căreia dreptatea și indulgența sînt cele dintîi virtuți ale omului ; curajul vine abia în al doilea rînd. Curajul lui Erasm se manifesta cel mult prin franchețea de a nu se rușina de

[1] „De-a valma stau cu îngerii mișei / care nici fideli Puterii creatoare / dar nici rebeli n-au fost, ci-nchiși în ei". Dante, *Divina Comedie — Infernul*, cîntul III. Traducere de G. Coșbuc, Ed. Cartea Românească, p. 19.

această lipsă de curaj (o formă de onestitate de altminteri foarte rară în toate timpurile), iar cînd i s-a reproșat, o dată, în mod brutal, această carență de bărbăție combativă, a răspuns inteligent, cu un zîmbet de superioritate: „Dacă aș fi un mercenar elvețian, reproșul ar fi aspru. Dar eu sînt un cărturar și am nevoie de liniște pentru munca mea".

La acest om șovăielnic, singurul element constant este de fapt creierul, care lucrează neobosit, în ritm egal, asemenea unui corp distinct, în afara trupului său debil. Acest creier nu cunoaște dificultăți, oboseală, șovăieli, incertitudine; lucrează, începînd din primii ani ai vieții și pînă în ceasul morții, cu aceeași energie plină de vigoare, iradiind lumină în jur. A fost un ipohondru, un om șubred în carnea și sîngele său, dar un gigant în munca sa. Nu are nevoie decît de un somn de trei pînă la patru ore pentru corpul său mic — ah! cît de puțin abuza el de acest corp! —, în celelalte douăzeci de ore este activ fără preget, scriind, citind, discutînd, colaționînd și corectînd texte. Scrie cînd este în voiaj, scrie în trăsura ce-l zdruncină, transformă în orice odaie de han masa în pupitru de scris. A fi treaz este pentru el sinonim cu activitate scriitoricească, iar pana parcă ar fi un al șaselea deget al mîinii sale. Baricadat în spatele cărților și hîrtiilor ca într-o cameră obscură, urmărește cu o curiozitate geloasă tot ce se întîmplă; nimic nu scapă privirii sale scrutătoare, nici un progres în știință, nici o descoperire, nici un pamflet, nici un eveniment politic; prin intermediul cărților și al scrisorilor, află tot ce se petrece în lumea largă. Faptul că această comunicare a veștilor se face aproape exclusiv prin cuvîntul scris și tipărit; că această legătură cu realitatea se înfăptu-

iește la Erasm numai pe cale cerebrală, conferă evident operei sale o trăsătură de academism, o anumită răceală abstractă ; ca și trupul, scrierile îi sînt în general lipsite de suculență și de vitalitate deplină. Este un om care percepe lumea numai cu ochiul intelectului, nu cu toate organele vii prin care pulsează sîngele ; și totuși această curiozitate a sa, această sete de cunoaștere îmbrățișează toate sferele. O curiozitate intelectuală mobilă ca un reflector își împrăștie lumina asupra tuturor problemelor vieții, proiectînd asupra lor un fascicul de lumină de o intensitate uniformă și necruțătoare, ca un mecanism de gîndire modern, de o precizie neîntrecută și cu o rază de acțiune impresionantă. Aproape nici o arie a eforturilor depuse de contemporaneitate nu rămîne în afara razelor acestui reflector ; această minte stimulatoare, care rătăcește plină de neliniște, dar țintește întotdeauna exact, este precursoare și deschizătoare de drumuri pentru strădaniile, mai complexe, ale urmașilor. Căci Erasm posedă un instinct de-a dreptul uluitor ce funcționează ca o baghetă magică : acolo pe unde contemporanii săi au trecut fără să bănuiască ceva, el simte filoanele de aur și de argint din problemele demne de a fi explorate. Le intuiește, le adulmecă ; este cel dintîi care atrage atenția asupra lor, dar odată cu această bucurie a descoperirii s-a epuizat de obicei și interesul său lipsit de pacientă care s-a și îndreptat spre altceva, lăsînd în seama celor ce vin după el investigarea propriu-zisă a comorii, osteneala de a o dezgropa, cerne și evalua. În aceasta rezidă limita sa. Erasm (sau, mai bine zis, miraculosul său ochi cerebral) nu face decît să proiecteze lumina asupra problemelor, dar nu le rezolvă ; așa cum sîngelui său, corpului său, le lipsește pasiunea

clocotitoare, tot astfel energiei sale creatoare îi lipsește fanatismul extrem, înverșunarea, perseverența ducerii lucrului pînă la capăt, îndîrjirea caracteristică unilateralității : orizontul este lumea lui, nu profunzimea.

Iată de ce, orice apreciere a acestei figuri surprinzător de moderne și în același timp fără vîrstă va fi nedreaptă, în măsura în care ține seama numai de opera sa, nu și de ecoul ei. Căci a fost o ființă cu multe straturi, un conglomerat de cele mai diferite vocații, o însumare a acestora, dar nu un tot unitar, a fost curajos, dar și temător, îndrăzneț și totuși nehotărît în fața loviturii de grație, belicos în gînd, dar pașnic în suflet, vanitos ca literat și foarte umil ca om, sceptic și idealist, în Erasm contopindu-se toate antitezele într-un amestec fluid. Un cărturar sîrguitor ca o albină, un teolog liberal, un critic sever al timpului, un pedagog indulgent, un poet puțin searbăd și un mînuitor strălucit al artei epistolare, un satiric înverșunat și un apostol blînd al umanului — toate acestea pot coexista în acest spirit universal, fără a se dușmăni sau a se strivi. Ceea ce a constituit talentul talentelor sale, armonizarea contrastelor, aplanarea divergențelor, nu a acționat numai în viața din jurul lui, ci și în propria sa viață lăuntrică. Firește, dintr-o asemenea multilateralitate nu poate rezulta nici un efect unitar, și ceea ce noi ne-am obișnuit să numim substanță erasmeană, idei erasmeene, s-a cristalizat mai adînc, mai convingător, mai mult decît la el însuși, la unii dintre urmașii săi, și asta grație capacității de exprimare mai sintetică a acestora. Reforma germană și iluminismul, exegeza liberă a *Bibliei* și, pe de altă parte, satira lui Rabelais și a lui Swift, ideea

europeană și umanismul modern — toate acestea sînt idei din ideile sale, dar nu opera sa ; el este acela care a dat peste tot primul impuls, care a declanșat lanțul exploziei, dar întotdeauna mișcările astfel dezlănțuite l-au depășit. Rareori se întîmplă ca firile chemate să înțeleagă întrebările timpului să fie în același timp și cele care acționează în vederea dezlegării lor, căci perspicacitatea paralizează forța de propulsie ; așa cum spune Luther : „Rareori o operă bună este pornită din înțelepciune și prudență, totul trebuie să se petreacă inconștient". Erasm a fost lumina veacului său, alții au fost însă forța motrice a acelui veac ; el a luminat drumul, dar alții au știut să pășească pe el, în timp ce el însuși, așa cum se întîmplă întotdeauna cu izvorul luminii, a rămas în umbră. Dar cel care arată căile spre nou nu este mai puțin demn de venerație decît cel care calcă cel dintîi pe căile lui ; și cei care acționează nevăzuți și-au îndeplinit misiunea.

Anii de maturitate

Este o șansă incomparabilă în viața unui artist să poată găsi unei teme forma artistică în care să fie întrunite armonios toate aptitudinile cu care l-a înzestrat natura. Acest lucru i-a reușit lui Erasm în *Elogiul nebuniei*, grație unei strălucite idei ademenitoare și pe deplin realizate ; în această lucrare se găsesc laolaltă, într-un consens fratern, învățatul enciclopedic, criticul sever al epocii sale și zeflemistul satiric ; în nici o altă lucrare a sa nu poate fi cunoscută și recunoscută atît de bine măiestria lui Erasm ca în aceasta, cea mai celebră, unica, dealtfel, care a rezistat timpului. Și cînd te gîndești că această săgeată înfiptă în inima epocii a fost aruncată de o mînă ușoară, aproape în joacă ; acest *Satiricon* splendid a fost scris fluent în nu mai mult de șapte zile și de fapt numai ca să-și ușureze sufletul. Tocmai această facilitate i-a dat aripi, și o asemenea nonșalanță i-a imprimat elanul nestăvilit. Erasm trecuse atunci de patruzeci de ani, și nu numai că citise și scrisese extrem de mult, dar cu ochiul său rece și sceptic privise omenirea pînă în străfundurile ei. Numai că omenirea nu era defel pe placul lui. Vede cît de slabă este puterea rațiunii asupra realității, observă întreaga forfoteală confuză din viață și i se pare tare nesăbuită, este, ori încotro se uită, așa cum sună sonetele lui Shakespeare :

...
Sătul să-l văd cerşind pe omul pur,
Nemernicia-n purpur şi-n huzur,

...

...

Şi arta sub căluşe amuţind ;
Să văd prostia — dascăl la cuminţi,
Şi adevărul — „semn al slabei minţi",
Şi Binele slujind ca rob la rele.[1]

Cine a fost multă vreme sărac, cum a fost el, cine a stat atît de des în umbră, cerşind la uşile potentaţilor, acela are o inimă plină de amărăciune, ca un burete îmbibat cu fiere, şi ştie ce înseamnă nedreptatea şi absurditatea faptelor omeneşti, buzele tremurîndu-i uneori de mînie sau de un ţipăt înăbuşit. Dar prin natura sa sufletească, Erasm nu este un *„seditiosus"*, un rebel, un radical : temperamentului său moderat şi prudent nu i se potriveşte să formuleze violent şi patetic un act de acuzare. Îi lipseşte cu desăvîrşire darul de a-şi face iluzii naive şi amăgitoare, în sensul că tot ce este rău pe pămînt ar putea fi doborît cu o simplă lovitură — şi de aceea chibzuieşte calm, spunîndu-şi că nu trebuie să te pui rău cu lumea, de vreme ce tot nu poţi tu singur s-o îndrepţi, căci, după cît se pare, a-i înşela pe alţii şi a te înşela pe tine însuţi este ceva etern omenesc şi imuabil. Omul deştept nu se plînge, cel înţelept nu se enervează : se uită cu o privire pătrunzătoare şi cu un zîmbet dispreţuitor la tot furnicarul nebunesc şi merge mai departe neclintit pe

[1] Shakespeare, *Sonete*, ed. a II-a, în româneşte de Ion Frunzetti, Ed. Tineretului, colecţia *Cele mai frumoase poezii*, 1967, p. 77.

drumul său, așa cum spune Dante: „*Guarda e passa!*"

Se întîmplă însă uneori ca un capriciu nevinovat să destindă pentru o clipă chipul sever și resemnat al înțeleptului: atunci zîmbește, și cu acest zîmbet ironic luminează lumea. În zilele acelea (1509), drumul lui Erasm ducea peste Alpi, la înapoierea sa din Italia. Acolo a văzut biserica în plină decadență religioasă, pe papa Iuliu în postură de condotier, înconjurat de vasalii săi: episcopii, care, în loc să trăiască în sărăcie apostolică, duceau o viață de fast și risipă; a avut prilejul să vadă, în această țară ruinată de furia războinică nelegiuită, principi luptîndu-se între ei ca lupii lacomi de pradă, aroganța celor puternici, sărăcirea cumplită a poporului; i-a fost dat să privească încă o dată pînă în adînc abisul absurdului. Dar acum toate acestea se pierdeau în depărtare ca un nor întunecat în spatele crestelor însorite ale Alpilor; Erasm, eruditul, cărturarul, șade în șa și — fericită întîmplare! — nu cară cu el bagajul său filologic, codicele și pergamentele, de care, altminteri, curiozitatea sa de comentator nu s-ar fi putut desprinde. Aici, în aer liber, mintea i se descătușează, aici este bine dispus și devine exuberant; aici îi vine o idee cu multe tonuri și fermecătoare ca un fluture, pe care o prinde din zbor și o ia cu el din această călătorie ce i-a purtat noroc.

Abia sosit în Anglia, la conacul luminos, intim, al lui Thomas Morus, așterne pe hîrtie, de fapt numai în intenția de a înveseli cercul de oameni din jur, mica lucrare hazlie, pe care o intitulează, în cinstea lui Thomas Morus, cu jocul de cuvinte *Encomium moriae* (în latinește *Laus stultitiae*, ceea ce se poate traduce mai curînd prin *Elogiul nebuniei)*.

În comparație cu operele principale ale lui Erasm, opere austere, grave, încărcate și supraîncărcate cu probleme științifice, acest mic *Satiricon* impertinent îți face impresia în primul moment de ceva juvenil-jucăuș, o carte subțire, ușoară ca fulgul. Dar nici volumul și nici greutatea nu conferă perenitate operelor de artă, ci, așa cum în viața politică o singură vorbă cu miez, o glumă ucigătoare are adesea un efect mai hotărîtor decît un discurs demostenic, tot astfel, în domeniul literaturii, cărțile de format mic supraviețuiesc tomurilor voluminoase ; din cele o sută optzeci de volume ale lui Voltaire nu a rezistat timpului, de fapt, decît caustica și concisa nuvelă *Candide*, iar din nenumăratele foliante ale prolificului Erasm numai acest rod întîmplător al unui moment de bună dispoziție, numai acest sclipitor joc al spiritului : *Laus stultitiae*.

* * *

Artificiul unic, și care nu poate fi repetat, al acestei opere este deghizarea genială folosită : Erasm nu ia el însuși cuvîntul pentru a spune toate acele adevăruri amare pe care le adresează în gînd puternicilor zilei, ci, în locul său, așază pe catedră *Stultitia*, Nerozia, Prostia, și o face să se laude ea însăși. În felul acesta, se produce un *quiproquo* amuzant. Nu știi niciodată cine are de fapt cuvîntul : vorbește seriosul Erasm sau are cuvîntul Nebunia în persoană, căreia trebuie să-i ierți orice grosolănie și obrăznicie ? Prin această ambiguitate, Erasm își asigură o poziție inatacabilă cu toată cutezanța insolenței pe care și-o permite ; propria sa părere nu poate fi sesizată și, dacă i-ar trece cuiva prin gînd să-l tragă la răspundere pentru o lovitură de bici usturătoare, pentru o zeflemea caustică, mușcătoare,

așa cum le împrăștie el din abundență în toate direcțiile, el se poate apăra răspunzînd ironic : „Nu eu am spus-o, ci doamna *Stultitia,* și cine o să ia în serios vorbele măriei-sale Prostia ?" În epocile de obscurantism, în timpul cenzurii și al inchiziției, exercitarea deghizată a criticii prin ironie și simboluri a fost dintotdeauna singura soluție pentru spiritele libere ; rareori însă s-a folosit cineva cu mai multă iscusință de acest privilegiu sacru al nebunilor de a spune ce vor decît a făcut-o Erasm în această satiră, care reprezintă cea dintîi, cea mai îndrăzneață și, în același timp, cea mai artistică operă a generației sale. Seriozitate și glumă, știință și tachinărie veselă, adevăr și exagerare se răsucesc într-un ghem pestriț care îți scapă mereu zglobiu din mînă cînd vrei să-l apuci și să-l înfășori cu adevărat. Dacă facem comparație cu pamfletele grosolane, cu invectivele vulgare ale contemporanilor săi, putem înțelege de ce un asemenea foc de artificii orbitor, apărut în mijlocul beznei intelectuale de atunci, a constituit, timp de un secol, o desfătare și un act de descătușare.

Exordiul satirei este foarte hazliu. Doamna *Stultitia,* în robă de erudit, dar cu tichia de bufon pe cap (așa a desenat-o Holbein), se urcă la catedră și ține un discurs academic în care face elogiul propriei sale persoane. Cică numai ea ar fi aceea care — așa se laudă ea —, împreună cu slujitoarele ei, Lingușirea și Egoismul, ține în mînă mersul lumii. „Fără mine nici o legătură, nici o unire între oameni nu ar fi agreabilă și nici de durată, și anume nici poporul nu l-ar suporta multă vreme pe domnitorul său, nici stăpînul pe servitor, nici camerista pe stăpînă, nici învățătorul pe elev, nici prietenul pe prieten, nici soția pe soț, nici gazda pe oaspete, nici călă-

torul pe tovarășul său de drum, pe scurt, nici un om nu l-ar răbda pe celălalt, dacă nu ar folosi, fiecare față de celălalt, cînd amăgirea, cînd lingușeala, cînd concesia înțeleaptă, în sfîrșit, dacă totul în viață nu ar fi condimentat cu un adaos de nebunie." Negustorul se străduiește numai pentru că supraestimează valoarea banului, poetul creează numai pentru că este „ademenit de vanitatea faimei" prin lumina înșelătoare a nemuririi, războinicul devine viteaz numai pentru că este amăgit. Un om lucid, deștept, ar fugi de orice luptă, nu ar face decît ceea ce este strict necesar pentru a-și cîștiga existența, nu ar mișca nicicînd un deget și nu și-ar încorda mintea dacă nu i-ar fi implantată această iarbă a nebuniei care-i dă setea de veșnicie. Și de aici încolo paradoxele se țin lanț. Numai ea, *Stultitia* dătătoare de iluzii, numai și numai ea dă fericirea ; orice om este cu atît mai fericit, cu cît este mai orbit de pasiunea sa, cu cît trăiește mai puțin rezonabil. Căci meditația și frămîntarea întunecă sufletul ; plăcerea nu rezidă defel în luciditate și deșteptăciune, ci veșnic în amețeală, în exuberanță, în exaltare, în nebunie ; un grăunte de nebunie este necesar oricărei vieți adevărate, iar un om drept, un om clarvăzător, un om care nu este subjugat de patimi nu reprezintă în nici un caz omul normal, ci un soi de om anormal : „Numai cine este cuprins de nebunie poate fi numit cu adevărat om." Iată de ce *Stultitia* se laudă cu gura plină cum că ea ar fi adevăratul resort al oricărei activități omenești ; cu o elocință seducătoare ea declară că toate virtuțile mult lăudate ale lumii, perspicacitatea și dragostea de adevăr, sinceritatea și onestitatea nu sînt făcute decît ca să amărască viața omului care le pune în

practică ; şi pentru că, pe lîngă aceasta, *Stultitia* este şi o doamnă erudită, ea citează cu emfază în favoarea ei cuvintele lui Sofocle : „Numai trăită în neştiinţă viaţa este plăcută".

Pentru a-şi întări teza punct cu punct, după metode strict academice, *Stultitia,* trăgînd cu rîvnă sfoara ei de bufon, îi aduce în faţă pe martorii ei. La această mare paradă, fiecare stare socială îşi etalează nerozia ei distinctă. Trec cu toţii : oratorii limbuţi, juriştii pedanţi, filozofii care ar voi fiecare să vîre tot globul pămîntesc în sacul său propriu, nobilii mîndri de rangul lor, oamenii avizi de bani, scolasticii şi scriitorii, jucătorii şi războinicii şi, în sfîrşit, eternii nebuni ai sentimentelor, îndrăgostiţii, fiecare dintre aceştia văzînd reunite numai în persoana iubită toate plăcerile şi frumuseţile. Cu nesemuita sa cunoaştere a vieţii, Erasm alcătuieşte o galerie extraordinară a nebuniei, a neroziei omeneşti, astfel că marii autori de comedie, un Molière şi un Ben Jonson, nu au mai avut decît să întindă mîna spre acest spectacol de marionete pentru ca, din aceste caricaturi abia creionate, să creeze personaje adevărate. Nici o formă de manifestare a nebuniei omeneşti nu este cruţată, nici una uitată, şi tocmai datorită listei complete Erasm se pune la adăpost. Căci cine s-ar putea socoti ridiculizat în mod deosebit, de vreme ce nici o altă stare socială nu a scăpat mai uşor. În fine, este pentru prima oară că se poate desfăşura întreaga universalitate a lui Erasm : toate forţele sale intelectuale, isteţimea şi ştiinţa sa, claritatea gîndirii şi umorul său. Scepticismul şi superioritatea felului său de a vedea lumea se răsfrîng aici în sutele de scîntei multicolore ale unei rachete lansate spre cer ; o

5* 3

minte sclipitoare se realizează aici într-un joc fără cusur.

În fond însă, această lucrare este pentru Erasm mai mult decît o simplă glumă ; tocmai în această operă, aparent minoră, se poate revela el mai plenar decît în oricare alta, căci *Laus stultitiae* este și o răfuială sufletească cu sine însuși. Erasm, care nu se înșela în legătură cu nimic și cu nimeni, cunoștea cauza ascunsă a acelei slăbiciuni misterioase care îl împiedica să înfăptuiască ceva cu adevărat poetic, creator, și anume faptul că simțea totul într-un fel prea rațional și prea puțin pasional, că neparticiparea sa efectivă la evenimente și situarea sa deasupra acestora îl îndepărtau de viața adevărată. Rațiunea este oricînd și oriunde o forță regulatoare, nu creatoare prin sine însăși ; orice proces realmente productiv presupune existența unei iluzii. Fiindu-i aproape incredibil de străină orice iluzie, orice amăgire, Erasm a rămas toată viața un om nepătimaș, un om rațional, un mare om al dreptății, care nu a cunoscut niciodată cea mai mare bucurie a vieții : dăruirea totală, sentimentul sacru de a te dedica fără rezervă. Pentru prima și singura oară putem intui, mulțumită acestei lucrări, cît a suferit Erasm în taină din pricina caracterului său rațional, a simțului său de echitate, a amabilității sale, a temperamentului său reținut. Și pentru că un artist creează cel mai bine atunci cînd dă chip unui lucru ce-i lipsește și la care rîvnește, iată că și de data aceasta tocmai omul rațiunii prin excelență este chemat să cînte un imn vesel nebuniei, prostiei, și să dea peste nas, în modul cel mai inteligent, adoratorilor, idolatrilor inteligenței pure.

Dar nici altminteri nu trebuie să ne lăsăm înșelați de atît de abila artă a deghizării din această carte în

ce privește adevăratele ei intenții. Acest aparent amuzant *Elogiu al nebuniei* a fost, sub masca sa carnavalescă, una dintre cele mai primejdioase cărți ale timpului ; și ceea ce ne farmecă astăzi numai ca un spiritual foc de artificii a constituit în realitate o explozie care a deschis calea Reformei din Germania : *Elogiul nebuniei* face parte din cele mai răsunătoare pamflete scrise vreodată. Pelerinii germani se întorceau atunci nedumeriți și plini de amărăciune de la Roma, unde papii și cardinalii duceau o viață de risipă și de imoralitate asemănătoare aceleia a principilor Renașterii italiene ; și multe firi sincer religioase revendicau din ce în ce mai stăruitor „o reformă a bisericii de sus pînă jos". Dar Roma fastului pontifical respingea orice protest, fie el cît de bine intenționat : toți cei care cutezaseră să vorbească prea tare, cu prea multă înflăcărare, toți au trebuit să ispășească pe rug, cu călușul în gură. Exasperării pricinuite atît de abuzul comis cu negoțul de relicve, cît și de scandalul cu indulgențele nu i se putea da frîu liber decît în secret, prin versuri populare vulgare sau prin anecdote piperate ; foile volante în care papa era înfățișat ca un păianjen mare, devorator, circulau clandestin din mînă în mînă. Erasm țintuiește acum în mod public pe zidul timpului său pomelnicul păcatelor curiei : maestru în arta ambiguității, el folosește marea sa iscusință, punînd-o pe *Stultitia* să exprime tot ce era necesar și, totodată, periculos de a fi spus, pentru a da un atac decisiv anomaliilor pe tărîm religios. Și, cu toate că, în aparență, este vorba numai de mîna unui nebun care rotește biciul, toată lumea înțelege numaidecît intenția critică a unor cuvinte ca : „Dacă înalții prelați, papii, vicarii

lui Hristos și-ar da silință să-i semene lui prin viața pe care o duc, dacă ar îndura sărăcia îndurată de el, dacă ar purta crucea purtată de el, dacă ar împărtăși disprețul lui pentru plăcerile lumești, cine oare în lumea aceasta ar fi mai de compătimit decît ei ? Cîte comori ar pierde sfinții părinți, dacă înțelepciunea ar pune stăpînire numai o singură clipă pe cugetul lor ! Locul imenselor bogății, al onorurilor divine, al dreptului de a-și împărți atîtea funcții și demnități, al numeroaselor dispense, al dărilor atît de felurite, al desfătărilor și plăcerilor i-ar lua nopți de veghe, zile de post, rugăciuni și lacrimi, ore de reculegere și mii de alte cazne.“ Și deodată *Stultitia* iese din rolul ei de neroadă și proclamă în fața lumii, clar și fără echivoc, cerința viitoarei Reforme : „De vreme ce învățătura lui Hristos nu se bazează pe nimic altceva decît pe blîndețe, pe răbdare și pe dispreț față de plăcerile lumești, este limpede pentru oricine ce a vrut ea să înțeleagă prin aceasta. Hristos a vrut ca vicarii săi să fie instruiți cu adevărat în spiritul lui și a pretins de aceea să se renunțe nu numai la încălțăminte și desagă, dar chiar și la veșmînt, pentru a purcede complet despuiați la misiunea lor apostolică. Să nu poarte asupra lor decît o spadă, dar nu cea funestă, care slujește la jaf și omor, ci spada spiritului care pătrunde pînă în adîncul sufletului, ucigînd dintr-o singură lovitură toate patimile, astfel încît, de aici înainte, să nu mai sălășluiască în inimă decît evlavia.“

Pe nesimțite, gluma s-a prefăcut în seriozitate tăioasă. De sub tichia cu clopoței privește ochiul infailibil, sever, al marelui moralist ; Prostia a exprimat ceea ce se oprea nerostit pe buzele miilor și sutelor de mii de oameni. Necesitatea unei reforme riguroase a bisericii este înfățișată conștiinței lumii

cu mai multă vigoare, cu mai multă putere de convingere, mai pe înțelesul tuturor decît în orice altă lucrare a epocii. Înainte de a se trece la construirea a ceva nou, trebuie să fie zdruncinată autoritatea lucrului existent. În toate revoluțiile spirituale, criticul și iluminatul îl preced pe înfăptuitor, pe reformator : pămîntul este gata pregătit să primească sămînța numai după ce a fost afînat.

* * *

Simpla negare și critica nefecundă nu corespund însă din nici un punct de vedere formației lui Erasm ; cînd demască greșeli, o face numai pentru a pretinde îndreptarea lor, niciodată însă nu mustră din plăcerea de a face critică într-o manieră trufașă, pe un ton de superioritate. Nimic nu-i era mai străin firii sale tolerante decît un atac brutal și iconoclast contra bisericii catolice : ca umanist, Erasm nu visează o răzvrătire împotriva ordinei eclesiastice, ci o *„reflorescentia“*, o renaștere a convingerilor religioase, o înnoire a ideii creștine, prin întoarcerea la puritatea nazareeană de altădată. Așa cum artele și științele au cunoscut în Renaștere o reviviscență strălucită prin revenirea la modelele antice, tot astfel își punea Erasm speranța într-o purificare a bisericii sufocate de formalism, prin regăsirea izvorului său autentic, prin reașezarea învățăturii pe temeliile evangheliei și, în felul acesta, chiar pe cuvintele lui Hristos, „prin dezvăluirea lui Hristos, ascuns sub învățăturile dogmatice“. Cu această dorință mereu repetată, Erasm — precursor și aici ca pretutindeni — pășește în fruntea Reformei.

Numai că, prin natura sa, umanismul nu este niciodată revoluționar ; și chiar dacă, prin sugestiile sale, Erasm aduce Reformei bisericii cele mai importante

servicii netezindu-i calea, caracterul conciliant, extrem de pașnic, îl face să dea brusc înapoi, speriat, în fața unei schisme fățișe. Erasm nu va proceda niciodată în modul impetuos și apodictic al lui Luther, Zwingli sau Calvin, stabilind ce este și ce nu este just la biserica catolică, care sacramente sînt permise și care nepotrivite, dacă euharistia trebuie înțeleasă ca ceva substanțial sau ca un act nesubstanțial ; el se mărginește numai să atragă atenția că simpla observare a formelor exterioare nu reprezintă în sine adevărata esență a evlaviei creștine, reala măsură a credinței unui om fiind hotărîtă exclusiv în forul său interior. Nu adorația sfinților, nu numărul pelerinajelor și al psalmodiilor, nici scolastica teologală cu al său „ritualism iudaic" steril îl fac pe om un bun creștin, ci calitățile sale sufletești verificate, comportarea sa ca om și ca creștin. Nu cel ce adună și venerează oseminte de sfinți îi slujește cel mai bine, nici cel ce face pelerinaje la mormintele lor și aprinde mai multe lumînări, ci acela care caută să urmeze, fără să se abată, pilda lor, în viața de fiecare zi. Mai important decît îndeplinirea exactă a tuturor ritualelor și rugăciunilor, decît postul și citirea liturghiei, este o viață personală trăită în spiritul lui Hristos : „Chintesența religiei noastre este pacea și buna înțelegere între oameni". Aici, ca în orice alt domeniu, Erasm se străduiește ca la tot ce este viu să-i dea valoare general omenească, în loc să-l încătușeze în formule sterile. El caută în mod conștient să elibereze creștinismul de ceea ce este numai bisericesc, legîndu-l de ceea ce este universal uman. Încearcă să îmbogățească ideea creștinismului, adăugîndu-i ca element fecund tot ce s-a arătat a fi desăvîrșit din punct de vedere etic la alte popoare și religii și, în plin secol al mărginirii intelectuale, al fanatismului

dogmatic, acest mare umanist rostește cuvintele miraculoase, deschizătoare de orizont : „Oriunde găsești adevărul, socotește-l creștinesc". Cu aceasta, puntea către toate epocile și spre toate zările a fost aruncată. Cel care, ca Erasm, apreciază, degajat de orice prejudecăți, înțelepciunea, omenia și moralitatea, oriunde s-ar manifesta acestea, drept forme ale unui umanism suprem, așadar drept forme proprii creștinismului, acela, spre deosebire de monahii zeloți fanatici, nu va mai trimite în iad filozofii lumii antice („sfîntul Socrate", exclamă odată entuziasmat Erasm), ci va transpune în sfera religiei tot ce a fost nobil și măreț în trecut, „așa cum evreii, la ieșirea din Egipt, au luat cu ei obiecte din aur și argint, pentru a-și împodobi cu ele templul". Nimic din ceea ce a reprezentat cîndva o cucerire demnă de luat în seamă a moralei sau spiritului etic nu se cuvine, după concepția religioasă erasmeană, să fie despărțit de creștinism printr-o barieră rigidă, căci, în sfera omenescului, nu există adevăruri creștinești și adevăruri păgîne, adevărul fiind, în toate formele sale, de esență divină. Erasm nici nu vorbește vreodată despre o teologie a lui Hristos, despre o doctrină a credinței, ci despre „filozofia lui Hristos", adică despre o învățătură asupra modului de viață : pentru el, creștinismul este o altă denumire dată pentru desemnarea unei etici de înaltă ținută umană.

Comparate cu forța arhitectonică a exegezei catolice și cu fervoarea misticilor, aceste idei fundamentale ale lui Erasm apar, poate, oarecum plate și prea generale, dar ele sînt umane ; aici, ca și în alte domenii ale cunoașterii, acțiunea lui Erasm nu este atît una de profunzime, cît mai ales de amploare, de orizont larg. Lucrarea sa *Enchiridion militis christiani* („Manualul ostașului creștin"), întocmită ocazional,

la dorința unei doamne nobile și evlavioase, ca un îndemn destinat soțului ei, devine un manual de teologie populară, iar Reforma cu postulatele ei militant-radicale va găsi în acest manual un ogor gata arat. Misiunea acestui singuratic prooroc în pustiu nu este însă aceea de a provoca o viitoare luptă, ci de a potoli în ultimul ceas, prin sugestii conciliatoare, lupta ale cărei semne amenințătoare se și arătau. Iată misiunea acestui om, care, într-o vreme cînd în concilii disputa se duce cu îndîrjire în jurul unor amănunte dogmatice minore, visează la o supremă sinteză a tuturor formelor cinstite de credință spirituală, la un *rinascimento* al creștinismului care să elibereze, o dată pentru totdeauna, întreaga lume de discordie și conflicte, înălțînd astfel cu adevărat credința în Dumnezeu la rangul de religie a omenirii.

* * *

Caracteristică pentru complexitatea talentului lui Erasm este și priceperea sa de a exprima una și aceeași idee în mai multe feluri. În *Elogiul nebuniei*, satiricul incoruptibil a dezvăluit abuzurile din sînul bisericii catolice, în *Manualul ostașului creștin* a înfățișat idealul visat de el : o religiozitate interiorizată și umanizată, accesibilă tuturor; dar, în același timp, el pune în practică teoria sa despre necesitatea dezgropării izvoarelor creștinismului, făcînd, în calitate de critic, filolog și exeget, printr-o nouă traducere a evangheliilor din limba greacă în limba latină, o lucrare ce a pregătit drumul pentru traducerea *Bibliei* în limba germană de către Luther, fiind aproape la fel de importantă pentru timpul acela ca și aceasta din urmă.

Întoarcerea la izvoarele adevăratei credințe, căutarea lor acolo unde mai țîșnesc în puritatea lor divină,

neîntinate de nici o dogmă, iată ce a cerut Erasm de la noua teologie umanistă ; cu instinctul său sigur pentru cerinţele epocii, el atrage atenţia, cu cincisprezece ani înaintea lui Luther, asupra acestei opere de căutare pe care o consideră decisivă. În 1504 scrie: „Nu am cuvinte să spun cum mă avînt cu toate pînzele sus spre scrierile sfinţilor şi cît de silă îmi este de tot ce mă abate sau chiar numai mă reţine de la studiul lor". Viaţa lui Hristos, aşa cum este povestită în evanghelii, să nu mai fie privilegiul călugărilor şi al preoţilor, al oamenilor învăţaţi, ci poporul întreg să poată avea acces la ea, „ţăranul s-o citească cînd iese la arat cu plugul, ţesătorul cînd şade la războiul de ţesut, iar femeia să poată transmite copiilor ei acest sîmbure al întregului creştinism". Dar înainte ca Erasm să cuteze să promoveze această mare idee a unei traduceri în limbile naţionale, cărturarul îşi dă seama că şi *Vulgata*, unica traducere a *Bibliei* în limba latină tolerată şi aprobată, a suferit de-a lungul vremii felurite deformări ce i-au întunecat sensul, devenind astfel, din punct de vedere filologic, atacabilă. Or, adevărul trebuie să fie imaculat ; de aceea întreprinde Erasm uriaşa muncă de migală de a traduce încă o dată *Biblia* în limba latină, însoţind derogările şi interpretările sale mai libere de un comentariu critic exhaustiv. Această nouă traducere a *Bibliei*, care apare în 1516, concomitent în limbile greacă şi latină, la tipografia Froben din Basel, reprezintă un nou act revoluţionar, căci face ca studiul în spirit liberal să pătrundă victorios pînă şi în ultima dintre facultăţi, cea teologică. Dar, aşa cum este tipic pentru Erasm, atunci cînd comite un act revoluţionar, el păstrează atît de abil aparenţele, încît lovitura cea mai puternică nu provoacă indignare. Spre a preîntîmpina orice atac din partea teologilor, Erasm de-

dică această primă traducere liberă a *Bibliei* capului bisericii, papei Leon al X-lea, care, avînd el însuși convingeri umaniste, răspunde binevoitor printr-un *breve* : „Ne-am bucurat“, ba îl laudă chiar pentru zelul depus la executarea acestei lucrări sacre. Grație firii sale lipsite de rigiditate, Erasm personal a știut întotdeauna să depășească antagonismul dintre activitatea de cercetare bisericească și cea laică, antagonism care, la toți ceilalți, ducea mereu la cea mai teribilă ostilitate : geniul său conciliator și arta sa de a aplana cu blîndețe divergențele ieșeau biruitoare chiar și în acest domeniu de maximă tensiune.

* * *

Cu aceste trei cărți, Erasm a cucerit epoca sa. El a fost acela care a rostit cuvîntul lămuritor în chestiunea decisivă a generației sale, iar modul calm, accesibil, pe înțelesul tuturor, uman, în care expune problemele cele mai arzătoare ale epocii, îi creează infinite simpatii. Omenirea nutrește întotdeauna o profundă gratitudine acelora care consideră posibil progresul prin rațiune. Este de aceea de înțeles cît de fericit era noul secol să știe că, după toți acei monahi agitați, acei fanatici certăreți, acei zeflemiști și acei profesori scolastici pe care nu-i puteai înțelege, există, în sfîrșit, în Europa, un om care prețuiește cele spirituale și cele bisericești numai după criterii umane, un suflet plin de bunăvoință față de întreaga omenire, un om care, în ciuda tuturor anomaliilor, crede în această lume și vrea s-o conducă spre un orizont senin. Și astfel s-a întîmplat ce se întîmplă mereu cînd un singur om înfruntă hotărît problema decisivă a timpului său : în jurul său se adună o colectivitate care, prin speranța ei mută, amplifică energia creatoare a acelui om. Toată forța,

toată speranța, toată nerăbdarea de a vedea realizate, prin științele recent apărute, o înnobilare și o elevare a umanității, își găsesc în fine în acest om punctul lor focal : el sau nimeni altul, așa gîndesc oamenii, ar putea să descarce epoca de uriașa tensiune care s-a strîns. Numele lui Erasm, care s-a bucurat inițial numai de o faimă literară, capătă la începutul secolului al șaisprezecelea o forță neegalată ; dacă ar avea un spirit mai îndrăzneț, ar putea s-o folosească în mod dictatorial pentru o acțiune reformatoare de importanță istorică mondială. Dar acțiunea nu este elementul său. Erasm se pricepe numai să arunce lumină, nu și să dea formă, numai să pregătească, nu și să împlinească. Pe frontispiciul Reformei nu va străluci numele său : altul va culege ceea ce el a semănat.

Grandoarea şi limitele umanismului

Între anii patruzeci și cincizeci ai vieții sale, Erasm din Rotterdam atinge apogeul gloriei sale : o glorie mai mare decît a sa nu mai fusese cunoscută în Europa de sute de ani. Numele nici unui alt contemporan, nici cel al lui Dürer, Rafael, Leonardo, Paracelsus sau Michelangelo, nu este rostit în acele zile în lumea intelectuală cu o asemenea venerație, operele nici unui scriitor nu sînt răspîndite în atît de numeroase ediții, nimeni nu se bucură de un prestigiu moral sau artistic comparabil cu al său. Erasm — acest nume reprezintă, pentru începutul secolului al șaisprezecelea, însuși idealul înțeleptului, *„optimum et maximum“* [1], superlativul a ceea ce poate fi imaginat ca bun şi elevat, așa cum îl laudă Melanchthon în oda sa scrisă în limba latină. Erasm este o autoritate incontestabilă în probleme științifice, poetice, laice și spirituale. Este slăvit cînd drept „doctor universalis“, cînd drept „corifeu al științei“, „inițiator al studiilor“ și „protector al teologiei oneste“, este numit „lumina lumii“ sau „Pitia Occidentului“, *„vir incomparabilis et doctorum phoenix“* [2]. Nici un elogiu nu este exagerat cînd este vorba de el. „Erasm“, scrie Muțian, „este deasupra dimensiunii omenești. Este divin și se cuvine să fie venerat cu pioasă evlavie ca o ființă celestă“, iar Camerarius, un alt umanist, mär-

[1] ... cel mai bun şi cel mai mare (lat.).
[2] ... bărbat fără de seamăn și fenix al maeştrilor (lat.).

turisește : „Orice om, care nu vrea să treacă drept străin în împărăția Muzelor, îl admiră, îl glorifică, îl preamărește. Dacă cineva reușește să obțină de la el o scrisoare, acela se bucură de o faimă imensă, considerîndu-se că a repurtat o izbîndă strălucită. Cel care ajunge să și stea chiar de vorbă cu el, acela înseamnă că a cunoscut fericirea pe pămînt."

Căci așa s-a întîmplat : a început o adevărată întrecere pentru a intra în grațiile cărturarului ieri încă necunoscut, cel care pînă nu de mult își cîștiga cu greu existența scriind dedicații și jalbe și dînd meditații, și care, prin lingușiri înjositoare, smulgea de la cei puternici venituri anemice ; acum, cei puternici îl solicită pe el, și este, orice s-ar spune, un spectacol demn de admirat cînd puterea pămîntească și banul sînt nevoite să se încline în fața spiritului. Împărați și regi, prinți și duci, miniștri și învățați, papi și prelați se întrec în semne de supunere, spre a-i cîștiga favoarea. Împăratul Carol, stăpînul celor două lumi, îi oferă un loc în consiliul său, Henric al VIII-lea vrea să-l atragă în Anglia, Ferdinand de Austria la Viena, Francisc I la Paris, din Olanda, Brabant, Ungaria, Polonia și Portugalia vin cele mai ademenitoare propuneri, cinci universități își dispută cinstea de a-i oferi o catedră, trei papi îi adresează epistole respectuoase. În odaia lui se îngrămădesc darurile benevole ale unor admiratori bogați, pocale de aur și veselă de argint, i se trimit care întregi cu vin și cărți prețioase ; toți vor să-l ademenească, toți îl cheamă pentru ca, prin faima lui, să și-o sporească pe a lor. Erasm însă, înțelept și sceptic în același timp, acceptă politicos aceste daruri și onoruri. Permite, chiar cu o bucurie și cu o plăcere nedisimulate, să i se facă daruri, să i se aducă laude

și elogii, dar nu se vinde. Se lasă slujit, dar nu acceptă să fie în slujba cuiva — el, luptătorul neclintit pentru libertatea interioară și incoruptibilitatea artistului, atribute pe care le-a considerat condiție prealabilă oricărei acțiuni cu caracter moral. Este conștient că forța lui rezidă în el însuși și că ar fi un pas inutil, o nebunie, să peregrineze de la o curte princiară la alta, urmîndu-și gloria, în loc s-o așeze deasupra casei lui, de unde să strălucească ca o stea luminoasă și liniștită. De mult nu mai trebuie Erasm să plece în căutarea cuiva, căci toată lumea vine la el ; prin prezența sa acolo, Basel devine o rezidență, un centru spiritual al lumii. Nici un principe, nici un învățat, nici o persoană care pune preț pe prestigiu nu va mai omite ca, trecînd prin Basel, să-și prezinte omagiile marelui înțelept, căci o convorbire cu Erasm este considerată unanim ca un fel de învestire drept cavaler al culturii, iar o vizită la el (așa cum va fi considerată în secolul al optsprezecelea o vizită la Voltaire și în al nouăsprezecelea, la Goethe) ca cea mai evidentă mărturie de profund respect pentru exponentul simbolic al puterii spirituale invizibile. Înalți nobili și cunoscuți învățați vin de departe, călătorind zile întregi, spre a putea obține un autograf al lui Erasm așternut în cartea lor de aur. Un cardinal, nepot al papei, care îl invitase de trei ori zadarnic la masă, nu se simte dezonorat, cînd Erasm refuză invitația, să-l viziteze el în odăița murdară a tipografiei lui Froben. Orice scrisoare scrisă de Erasm este învelită de primitor în brocart și dezvelită ca o relicvă în prezența unor prieteni reverențioși, iar o recomandare din partea maestrului deschide ca prin farmec toate ușile. Nicicînd un singur om, nici Goethe și, poate, nici Voltaire, nu a

întruchipat în Europa o asemenea forță dominantă numai prin simpla sa existență spirituală.

Văzută prin prisma epocii noastre, această poziție dominantă a lui Erasm nu este din primul moment întru totul explicabilă, nici prin opera și nici prin personalitatea sa ; astăzi, noi vedem în el o minte inteligentă, un spirit umanist, multilateral și polimorf, stimulator și interesant, dar nu un spirit captivant și revoluționar. Dar, pentru secolul său, Erasm a fost mai mult decît un fenomen literar, el a devenit și a rămas expresia simbolică a celei mai tainice aspirații intelectuale a acelui secol. Fiecare epocă ce năzuiește spre înnoire își proiectează mai întîi idealul printr-o personalitate ; în tendința de a înțelege limpede el însuși propria-i esență, spiritul vremii își alege întotdeauna un om ca tip reprezentativ și se înflăcărează, oarecum, pentru obiectul propriului entuziasm. Pentru un scurt răstimp, aspirația epocii este întruchipată în mod desăvîrșit în Erasm, căci *„uomò universale"*, omul multilateral, atotștiutor, care scrutează viitorul fără idei preconcepute, a devenit tipul ideal al noii generații. Epoca își celebrează în umanism propria sa cutezanță de gîndire și noua ei speranță. Pentru prima oară, forța spirituală nouă trece înaintea celei moștenite și tradiționale ; faptul că vechii reprezentanți ai puterii se supun de bunăvoie celor noi dovedește cît de puternic și de rapid s-a impus această răsturnare de valori. Devine simbolic faptul că, spre stupoarea curtenilor săi, Carol Quintul se apleacă pentru a-i ridica fiului de păstor, Tițian, o pensulă ce-i căzuse jos, că papa, dînd ascultare poruncii grosolane a lui Michelangelo, părăsește Capela sixtină pentru a nu-l stînjeni pe maestru, că principii și episcopii se apucă dintr-o dată să adune cărți și tablouri și manuscrise, în loc de arme; în felul acesta,

ei capitulează inconștient în fața evidenței care arată că, în Occident, a început să predomine forța spiritului creator și că operele artistice sînt destinate să supraviețuiască edificiilor cu caracter războinic și politic ale vremii. Pentru prima oară vede Europa rațiunea sa de a fi și chemarea sa în această primordialitate a spiritului, în construirea unei civilizații occidentale unitare, într-o cultură universală creatoare, care să servească lumii drept model.

Această epocă și-l alege pe Erasm drept stegar al noii concepții. Îl așază în fruntea tuturor celorlalți ca pe un *„antibarbarus"*, ca pe adversarul oricărei rămîneri în urmă, oricăror manifestări de tradiționalism, ca pe vestitorul unei omeniri mai elevate, mai libere și mai umane, ca pe călăuza viitorilor cetățeni ai unei comunități mondiale. La drept vorbind, noi cei de astăzi găsim căutarea temerară, strădania măreață, latura faustiană ale acelui secol incomparabil mai impunător întruchipate în alte tipuri mai profunde de *„uomo universale"*, și anume în Leonardo și Paracelsus. Dar tocmai ceea ce diminuează în definitiv dimensiunile lui Erasm, accesibilitatea scrierilor sale, stilul neîntortocheat (adesea mult prea transparent), faptul de a se mulțumi cu ceea ce era cognoscibil în timpul său, felul său de a fi îndatoritor și politicos a fost pentru vremea aceea norocul său. Epoca a făcut instinctiv o alegere justă : orice înnoire a lumii, orice răsturnare fundamentală face mai întîi o încercare cu reformatori moderați și nu cu revoluționari violenți, și în Erasm vede epoca aceea acel simbol al rațiunii ce acționează potolit, dar ineluctabil. În răstimpul unei clipe supreme, întreaga Europă este unită în aspirația mult visată spre o civilizație omogenă care, grație unei singure limbi, unei unice religii, unei culturi

universale, să pună capăt străvechii discordii fatale ; această tentativă de neuitat va rămîne legată în mod deosebit de figura și numele lui Erasm. Căci ideile, dorințele și visurile sale au dominat Europa pentru un ceas al istoriei ; și a fost destinul lui, ca și al nostru, că această voință pur spirituală de unificare și pacificare definitivă a Occidentului a rămas numai un intermezzo efemer, repede uitat, în tragedia scrisă cu sînge a patriei noastre comune.

* * *

Acest imperiu al lui Erasm, care îmbrățișa pentru prima oară — moment memorabil ! — toate țările, popoarele și limbile Europei, a însemnat o domnie blîndă. Cucerit fără violență, exclusiv prin forța de propagare și de convingere a acțiunii intelectuale, umanismul detestă orice violență. Erasm, ales *per acclamationem*, nu exercită nici un fel de dictatură despotică. Legile fundamentale ale imperiului său invizibil sînt liberul consimțămînt și libertatea interioară. Concepția erasmeană vrea să facă din oameni adepții idealului ei umanist și umanitar, nu operînd cu intoleranță, cum procedaseră înainte principii și prelații, ci așa cum atrage o lumînare aprinsă în sfera ei de lumină vietățile ce mișună în întuneric ; această concepție vrea să-i aducă la lumina ei pe cei încă neștiutori și pe cei ce stau deoparte, convingîndu-i cu răbdare. Umanismul nu are tendințe imperialiste, nu știe ce este dușmănia și nu vrea să aibă servi. Cine nu vrea să facă parte din cercul celor aleși, să rămînă în afara lui, nu-l silește nimeni, nu-l constrînge nimeni cu forța să adere la acest nou ideal ; orice intoleranță — care se naște întotdeauna dintr-o incapacitate interioară de înțelegere — îi este străină acestei doctrine a înțelegerii universale. Dar, pe de

altă parte, nimănui nu i se refuză accesul în această nouă corporație spirituală. Oricine este însetat de învățătură și de cultură poate deveni umanist, orice om, bărbat sau femeie, aparținînd oricărei stări sociale, cavaler sau preot, rege sau negustor, mirean sau călugăr, este admis în această comunitate liberă, nimănui nu i se pun întrebări cu privire la origine, rasă și clasă socială, despre apartenența sa la o limbă sau la o națiune. În felul acesta, în gîndirea europeană își face loc un nou concept : cel supranațional. Limbile, care pînă atunci constituiseră un zid despărțitor de netrecut între oameni, nu vor mai separa popoarele ; se va crea o punte între toate națiunile prin limba comună, latina umanistă universal valabilă, și, tot astfel, idealul de patrie, într-un anume sens prea îngust și deci neîndestulător, va fi depășit de idealul european, supranațional. „Întreaga lume este o patrie comună", proclamă Erasm în a sa *Querela pacis* și, privită de pe această treaptă dominantă a unei viziuni europene, discordia ucigătoare dintre națiuni, dușmănia dintre englezi, germani și francezi, i se par un nonsens : „De ce ne mai despart oare toate aceste denumiri neroade, de vreme ce ne unește numele lui Hristos ?" Toate aceste dezbinări înăuntrul Europei nu reprezintă pentru omul cu convingeri umaniste nimic altceva decît dezacorduri pricinuite de o insuficientă înțelegere, de o cultură mult prea redusă ; dar misiunea europeanului de mîine va fi ca, în loc să se lase antrenat sentimental de pretențiile deșarte ale principilor mărunți, ale fanaticilor sectari, ale naționaliștilor egoiști, să pună întotdeauna accentul pe ceea ce unește și leagă, să dea întîietate Europei față de ceea ce este național, ideilor general-umane față de cele patriotice și să transforme conceptul creștinătății din acela al unei

simple comunități religioase în acela al unui creștinism universal, al unei iubiri a întregii umanități, o iubire plină de devoțiune și umilă. Ideea erasmeană năzuiește deci mai departe decît la o simplă comunitate cosmopolită, în această idee făcîndu-se deja simțită o voință hotărîtă de a se realiza o nouă formă de unitate spirituală a Occidentului. Ce-i drept, și înainte de Erasm încercaseră unii să înfăptuiască unificarea Europei : împărații romani, Carol cel Mare, iar, mai tîrziu, o va face Napoleon, numai că acești autocrați s-au străduit să strîngă laolaltă popoare și state prin foc și sabie, pumnul cuceritorului zdrobind cu ciocanul violenței regatele mai slabe spre a le lega cu lanțuri de cele mai puternice. La Erasm însă — deosebire esențială ! — Europa apare ca un concept moral, ca un deziderat pur spiritual și totalmente lipsit de veleități egoiste ; cu Erasm începe acel postulat, și astăzi încă neîndeplinit, al statelor unite ale Europei sub semnul unei culturi și al unei civilizații comune.

* * *

Pentru Erasm, purtătorul acestei idei de înțelegere și al oricărei alteia similare, premisa firească este eliminarea violenței și, în special, suprimarea războiului, acest „naufragiu a tot ce este bun". Erasm poate fi socotit cel dintîi teoretician literat al pacifismului ; într-o perioadă de războaie neîncetate, el scrie nu mai puțin de cinci cărți împotriva războiului. În 1504, invitația adresată lui Filip cel Frumos, în 1514, cea către episcopul de Cambrai, ca, „în calitatea lor de principi creștini, să îmbrățișeze cauza păcii din iubire pentru Hristos" ; în 1515, în *Adagia*, publică celebrul studiu cu titlul pururea valabil : *„Dulce bellum inexpertis"* („Războiul le pare fru-

mos numai acelora care nu l-au trăit“). În 1516, în „Îndrumări pentru un principe pios și creștin“, se adresează dojenitor tînărului împărat Carol Quintul și, în sfîrșit, în 1517, apare, răspîndită în toate limbile și neascultată totuși de toate popoarele, a sa „*Querela pacis*“, „Plîngerea păcii care este respinsă, alungată și strivită de toate națiunile și popoarele Europei“.

Dar încă de pe atunci, cu aproape o jumătate de mileniu înaintea epocii noastre, Erasm a știut cît de puțin se poate aștepta la recunoștință și adeziune un pacifist elocvent, a înțeles că „s-a ajuns pînă acolo încît cine deschide gura contra războiului este considerat bestial, nerod și necreștin“. Aceasta nu-l împiedică însă ca, într-un secol în care domnea dreptul pumnului și al celei mai crude violențe, să pornească, cu o fermitate mereu reînnoită, atacurile sale împotriva poftei de zîzanie a principilor. După părerea sa, Cicero are dreptate cînd spune că „o pace nedreaptă este totuși mai bună decît războiul cel mai drept“, și, militant solitar al păcii, opune războiului un întreg arsenal de argumente, din care ne-am mai putea inspira și astăzi din belșug. „Dacă animalele se atacă între ele“, se plînge el, „asta o înțeleg și le-o iert pentru că sînt neștiutoare“, dar oamenii ar trebui să admită că războiul reprezintă prin el însuși o nedreptate, căci el nu-i lovește de obicei pe acei care îl ațîță și îl conduc, ci aproape întotdeauna întreaga povară cade pe umerii celor nevinovați, pe bietul popor, care nu are nimic de cîștigat nici de pe urma victoriilor, nici a înfrîngerilor. „Partea cea mai grea îi atinge pe cei pe care războiul nu-i privește deloc, și chiar dacă într-un război totul iese cît se poate de bine, fericirea uneia din părți este spre pa-

guba și nenorocirea celeilalte.“ Ideea de război nu poate fi deci niciodată împăcată cu ideea de dreptate și, într-adevăr, — se întreabă el din nou —, cum ar putea fi drept un război ? Pentru Erasm nu există nici în domeniul teologic, nici în cel filozofic un adevăr absolut și care să fie singurul valabil. Pentru el, adevărul are întotdeauna multe semnificații și multe aspecte, și tot așa și dreptatea ; de aceea, „un principe nu trebuie să fie nicicînd mai prudent decît atunci cînd este vorba să pornească un război, și nu trebuie nici să-și impună dreptatea, căci cine oare nu socotește cauza sa ca fiind cea dreaptă ?“ Orice drept are două fețe, toate lucrurile „sînt prezentate într-o anumită culoare, sulimenite și denaturate de către taberele interesate“ și, chiar dacă cineva pretinde că este în dreptul său, acest drept nu trebuie să fie decis și nici dobîndit vreodată prin forță, căci „un război ia naștere din altul, și dintr-unul singur se nasc două“.

Pentru spiritele luminate, o decizie obținută pe calea armelor nu reprezintă niciodată o soluție etică a unui conflict ; Erasm declară în mod expres că, în caz de război, intelectualii, învățații tuturor națiunilor nu ar trebui să rupă relațiile lor de prietenie. Poziția lor nu trebuie să fie niciodată aceea de a accentua printr-o părtinire zeloasă deosebirile între păreri, popoare, rase și clase, ci ei trebuie să persevereze neclintit în sfera pură a omeniei și a justiției. Misiunea lor permanentă rămîne aceea de a opune „absurdității nelegiuite, necreștinești și bestiale a războiului“ ideea unei fraternități și creștinități universale. Iată de ce reproșează Erasm, mai presus de toate, bisericii, în calitatea ei de for moral suprem, că a abandonat măreața idee augustină a „păcii creștine în lume“ de dragul unei puteri mai mari pămîntești ;

„Teologii și predicatorii unei vieți creștinești nu se rușinează că au fost principalii ațițători, incendiatori și promotori ai acelui lucru pe care Hristos l-a urît atît de tare, atît de mult", exclamă el furios. Și mai departe : „Cum se împacă oare cîrja episcopală cu paloșul, mitra episcopală cu coiful, evanghelia cu scutul ? Cum se potrivește să predici și învățătura lui Hristos și războiul, să vestești cu o singură trompetă pe Dumnezeu și pe diavol ?" După părerea sa, preotul războinic „nu este altceva decît o negare absurdă a cuvîntului divin, căci el reneagă supremul mesaj pe care i l-a transmis stăpînul și învățătorul său cînd a rostit cuvintele : «Pace vouă !»"

* * *

Ori de cîte ori își ridică glasul împotriva războiului, urii și mărginirii, Erasm se aprinde, dar impetuozitatea indignării nu-i tulbură niciodată limpezimea concepției asupra lumii. Idealist cu inima și, în același timp, sceptic cu rațiunea, Erasm era conștient de toate obstacolele ce se opuneau, în sfera realității, înfăptuirii „păcii creștine în lume", unicei cerințe a rațiunii umane. Omul care, în *Elogiu al nebuniei,* descrisese toată gama manifestărilor amăgirii și absurdității incorigibile ale omenirii nu face parte dintre acei visători idealiști care cred că, prin verbul scris, prin cărți, predici și tratate, se poate înăbuși sau măcar adormi instinctul de violență înnăscut al firii omenești ; nu se înșală în privința faptului că dorința de a fi puternic și plăcerea de a lupta dospește în sîngele omenirii din timpurile canibalice, de secole și milenii, reminiscență sumbră a urii ancestrale a unei bestii umane de altădată contra altei bestii umane, și că vor mai fi necesare secole și, poate, milenii de educație morală și de ridicare culturală

pentru a se ajunge la o completă debestializare și umanizare a speciei omenești. El știa că instinctele elementare nu se lasă domolite cu vorbe blînde și moralizatoare: Erasm acceptă barbaria din această lume ca un fapt dat și deocamdată de neînlăturat. De aceea, lupta sa propriu-zisă se dă într-o altă sferă: ca intelectual, el se poate adresa întotdeauna numai intelectualilor, nu celor conduși și seduși, ci conducătorilor, principilor, preoților, învățaților, artiștilor, acelora pe care-i știa și-i făcea răspunzători de orice disensiune în lumea europeană. Gînditor perspicace, Erasm își dăduse de mult seama că instinctul violenței nu reprezintă prin sine însuși un pericol pentru lume. Violența singură are respirația scurtă; ea lovește orbește și turbat, dar voința fiindu-i lipsită de țel, iar gîndirea redusă, ea se prăbușește neputincioasă după asemenea explozii bruște. Chiar acolo unde acțiunea ei este molipsitoare și afectează ca o psihoză grupe întregi, acestea devin doar niște cete nedisciplinate care se risipesc de îndată ce prima ardoare s-a stins. Niciodată în decursul istoriei, răscoalele și răzmerițele lipsite de o conducere spirituală nu au devenit primejdioase pentru o orînduire reală; numai atunci cînd instinctul violenței este în slujba unei idei sau ideea se servește de el, se nasc acele *tumulti* propriu-zise, revoluțiile sîngeroase și distrugătoare. Numai un cuvînt de ordine transformă o ceată de oameni într-un partid, numai organizarea o preface într-o armată, numai dogma, într-o mișcare. Toate marile conflicte violente din sînul omenirii se datoresc mai puțin instinctului de violență condiționat de sînge al omului, cît mai ales unei ideologii capabile să dezlănțuie un asemenea instinct, îndreptîndu-l împotriva unei alte

părţi dinainte stabilite a omenirii. Abia fanatismul, acest bastard zămislit de spirit şi violenţă, ce vrea să impună întregului univers dictatura unei singure idei — şi anume a ideii sale — drept unică formă admisă de credinţă şi de viaţă, a fost cel care a scindat comunitatea omenească în prieteni şi duşmani, adepţi şi adversari, eroi şi criminali, credincioşi şi eretici ; recunoscînd ca valabil numai propriul său sistem şi admiţînd ca just numai propriul său adevăr, fanatismul trebuie să recurgă la forţa brutală pentru a înăbuşi orice alt adevăr în cadrul diversităţii de fenomene lăsate de Dumnezeu. Nu o forţă oarbă a dat naştere îngrădirilor silnice ale libertăţii de gîndire şi de opinie, Inchiziţiei şi cenzurii, rugului şi eşafodului, ci fanatismul neînduplecat.

Omul crescut în spirit umanist, omul cu mentalitate umană în sensul erasmean al cuvîntului, nu trebuie, aşadar, să se lege de nici o ideologie, căci, prin natura lor, toate ideile năzuiesc spre hegemonie ; el nu trebuie să se lege de nici un partid, căci atunci datoria lui este să vadă, să simtă şi să gîndească în spirit partizan. El trebuie să-şi păstreze, în orice împrejurare, libertatea de gîndire şi de acţiune, căci fără libertate nu este posibilă dreptatea, unica idee ce trebuie să constituie idealul suprem, comun, al întregii omeniri. Să gîndeşti în mod erasmean înseamnă, prin urmare, să gîndeşti independent ; să acţionezi în mod erasmean înseamnă să acţionezi într-un spirit de înţelegere, de conciliere. Omul de tip erasmean, cel care crede în umanitate, nu trebuie să promoveze în mediul său ceea ce îi desparte pe oameni, ci ceea ce îi apropie ; el nu trebuie să-i susţină pe unilaterali în unilateralitatea lor, pe duşmănoşi în duşmănia lor, ci trebuie să răspîndească comprehensiunea şi să netezească drumul spre înţelegere ; şi cu

cît epoca devine mai fanatică în părtinirea ei, cu atît mai ferm trebuie să persevereze el pe o poziţie deasupra partidelor, poziţie de pe care, dincolo de toate aceste rătăciri şi confuzii, el vede ceea ce este comun oamenilor, rămînînd apărătorul incoruptibil al libertăţii şi dreptăţii spirituale pe pămînt. De aceea, Erasm recunoaşte îndreptăţirea oricărei idei, dar nu admite pretenţia vreuneia la exclusivitate. El, care s-a străduit să înţeleagă şi să laude pînă şi *stultitia*, nu este ostil de la început vreunei teorii sau teze, dar oricăreia dintre ele din momentul în care vrea să le violenteze pe celelalte. Umanistul, ca polihistor, iubeşte lumea tocmai pentru varietatea ei, şi contradicţiile ei nu-l sperie. Nimic nu-i este mai străin decît să vrea să anuleze contradicţiile lumii, după metoda fanaticilor şi a creatorilor de sisteme, care încearcă să aducă toate valorile la un numitor comun şi toate florile la aceeaşi formă şi culoare ; tocmai acesta este semnul distinctiv al spiritului umanist : de a nu socoti poziţiile opuse drept inamiciţie şi de a căuta pentru tot ceea ce este aparent inconciliabil o unitate superioară, cea omenească. Ştiind să împace în forul său interior elementele altminteri net antitetice, creştinismul şi antichitatea, concepţia liber-cugetătoare şi teologia, Renaşterea şi Reforma, Erasm trebuia să aibă încredere că întreaga omenire va transforma cîndva diversitatea fenomenelor din lume într-o colaborare fericită, iar contradicţiile într-o armonie superioară. Această supremă înţelegere în lume, cea europeană, cea intelectuală, constituie de fapt unicul element de credinţă religioasă al acestui umanism, altminteri mai degrabă rece şi raţionalist. Cu aceeaşi fervoare cu care, în acel secol întunecat, ceilalţi propovăduiesc credinţa lor în Dumnezeu, umanismul vesteşte mesajul său de credinţă

în umanitate : că sensul, ţelul şi viitorul lumii constau în a trăi sub semnul trăsăturilor comune oamenilor şi nu al celor care îi separă, pentru ca lumea să devină în felul acesta mereu mai umană, mai omenească.

* * *

Umanismul nu cunoaşte decît o singură cale de educare în spirit umanitar : calea culturii. Erasm şi erasmeenii sînt de părere că umanul din om poate fi sporit numai prin cultură şi învăţătură, căci numai omul incult, numai ignorantul se lasă pradă, fără a şovăi, patimilor sale. Omul cultivat, omul civilizat nu ar mai fi în stare — şi în aceasta rezidă tragica eroare de raţionament a umaniştilor — să comită acte de violenţă brutală şi dacă oamenii instruiţi, cultivaţi şi civilizaţi ar dobîndi supremaţia, atunci ceea ce este haotic şi bestial ar dispărea de la sine, iar războaiele şi persecuţiile ar deveni anacronisme depăşite. Or, supraapreciind factorul civilizator, umaniştii se înşală asupra forţelor ancestrale ale lumii instinctelor cu puterea lor indomptabilă şi subapreciază, prin optimismul lor cultural, problema teribilă şi aproape insolubilă a urii maselor şi a marilor psihoze pasionale ale omenirii. Calculul lor este oarecum prea simplist : pentru ei nu există decît două pături, una inferioară şi una superioară, jos mulţimile necivilizate, brute, pătimaşe, iar sus sfera luminoasă a celor cultivaţi, conştienţi, umani, civilizaţi ; şi umaniştilor li se pare că, dacă ar izbuti să absoarbă o parte din ce în ce mai mare din păturile de jos, ale necultivaţilor, în pătura de sus a culturii, partea esenţială a misiunii lor ar fi îndeplinită. Aşa cum, în Europa, au fost transformate în terenuri

arabile întinderi din ce în ce mai mari de pămînt necultivat, pe care înainte mișunau fiare rapace, sălbatice și periculoase, tot astfel trebuie să fie posibil și în domeniul umanului să fie defrișate treptat zonele europene ale neștiinței și cruzimii, creîndu-se o zonă liberă, clară și fecundă de umanitate. Așadar, umaniștii înlocuiesc concepția religioasă prin ideea unui progres nestăvilit al omenirii. Mult înainte ca Darwin să fi făcut din ideea de progres o metodă științifică, ea devine, datorită umaniștilor, un ideal moral : pe el se întemeiază secolele al optsprezecelea și al nouăsprezecelea și, în multe privințe, ideile erasmeene au devenit principiile fundamentale ale ordinii sociale moderne. Cu toate acestea, nimic nu ar fi mai eronat decît să vezi în umanism, și mai ales în Erasm, un democrat și un precursor al liberalismului. Erasm și ai săi nu se gîndesc nici un moment să acorde vreun drept cît de mic poporului, incult și minor — pentru ei, orice om fără cultură este un minor — și, deși în mod abstract ei iubesc întreaga omenire, se feresc grozav să se amestece cu *vulgus profanum*. Dacă privim lucrurile mai îndeaproape, constatăm că, la ei, vechea trufie a nobililor a fost doar înlocuită cu o alta nouă : înfumurarea academică — a cărei acțiune se va întinde apoi timp de trei secole —, care acordă numai latinistului, universitarului, privilegiul de a decide ce este și ce nu este drept, ce este și ce nu este moral. Umaniștii sînt tot atît de hotărîți să cîrmuiască lumea în numele rațiunii pe cît de hotărîți erau principii s-o guverneze în numele forței, iar biserica în numele lui Hristos. Ei visează o oligarhie, o dominație a aristocrației culturii : numai cei mai buni, cei mai culți, *oi aristoi*, ar trebui să-și asume, în sensul folosit de greci, conducerea cetății — *polis* —, a statului. În virtutea cunoș-

tinţelor lor superioare, a concepţiei lor mai clarvăzătoare şi mai umane, ei se simt singurii chemaţi să intervină, în calitate de mediatori şi conducători, în certurile dintre naţiuni, ce lor li se par fără noimă şi retrogade ; această ameliorare a situaţiei însă ei nu vor s-o obţină nicidecum cu sprijinul poporului, ci peste capul maselor. Prin urmare, în esenţă, umanismul nu reprezintă o renunţare la concepţia castei cavalerilor, ci o reînnoire a acesteia, într-o formă intelectuală. Ei speră să cucerească lumea folosind pana, aşa cum ceilalţi foloseau spada, şi, inconştient, îşi creează, la fel ca aceia, propria lor convenţie socială, care se delimitează de „barbari", un fel de ceremonial de curte. Îşi înnobilează numele, traducîndu-le în latină sau în greacă, spre a-şi disimula originea din popor, îşi iau nume ca Melanchthon în loc de Schwarzerd, Mykonius în loc de Geisshüsler, Olearius în loc de Oelschläger, Chytraeus în loc de Kochhafe şi Cochlaeus în loc de Dobnick ; se îmbracă cu o grijă deosebită în veşminte negre largi, pentru a se deosebi chiar şi la înfăţişare de ceilalţi orăşeni. Ei ar fi considerat degradant să scrie o carte sau o scrisoare în limba lor maternă, după cum un cavaler s-ar fi indignat, dacă i s-ar fi pretins să mărşăluiască la rînd cu pedestrimea negradată, în loc să pornească în frunte, călare. În virtutea idealului cultural comun, fiecare umanist se crede obligat să adopte o conduită deosebit de aleasă în raporturile cu oamenii ; evită cuvintele tari şi, într-o epocă de vulgaritate şi duritate, consideră drept o îndatorire specială să cultive o politeţe urbană. Aceşti aristocraţi ai spiritului se străduiesc, în vorbă şi în scris, în limbaj şi în atitudine, să dea dovadă de distincţie în concepţiile lor şi în maniera de a le exprima ; astfel, o ultimă sclipire a cavalerismului muribund, ce intră în mormînt

odată cu împăratul Maximilian, se reflectă în acest ordin spiritual al umaniştilor, care şi-a ales drept stindard cartea în locul crucii. Şi, aidoma nobilei cavalerimi copleşite de forţa brutală a tunurilor ce împroşcă fier, această aleasă pleiadă idealistă va cădea demnă, dar neputincioasă, în faţa loviturii impetuoase date cu forţă ţărănească de răscoala populară a lui Luther, a lui Zwingli.

Tocmai ignorarea poporului, indiferenţa faţă de realitate au lipsit de la bun început imperiul erasmean de orice posibilitate de a dăinui, iar ideile sale — de orice facultate de acţiune imediată şi eficientă ; greşeala organică fundamentală a umaniştilor a fost că au vrut să înveţe ei poporul, de sus în jos, în loc să încerce să înţeleagă poporul şi să înveţe ei de la el. Aceşti idealişti academici se vedeau dominînd pentru că imperiul lor se întindea pînă departe, pentru că aveau în toate ţările, la toate curţile, în toate universităţile, mănăstirile şi bisericile, slujitorii, ambasadorii şi trimişii lor, care raportau cu mîndrie progresele în materie de *eruditio* şi *eloquentia* obţinute în regiuni pînă atunci barbare ; în fond însă acest imperiu nu cuprindea decît o pătură superioară subţire, avînd rădăcini slabe în viaţa reală. Atunci cînd scrisorile din Polonia şi Boemia, din Ungaria şi Portugalia îi aduceau zilnic mesaje entuziaste, cînd din toate ţările împăraţi, regi şi papi îi solicitau favorurile, Erasm, închis în odăiţa sa de studiu, se putea legăna, pentru cîteva momente, în iluzia că imperiul raţiunii a şi fost trainic întemeiat. Numai că aceste epistole în latină îl făceau să nu observe tăcerile maselor largi de milioane de oameni şi nici murmurul care vuia din ce în ce mai puternic din aceste adîncimi incomensurabile. Deoarece poporul nu constituia o prezenţă pentru uma-

niști, aceștia considerînd că ar fi lipsit de distincție și nedemn pentru un intelectual să caute să obțină cu orice preț bunăvoința maselor și, în general, să aibă de-a face cu cei inculți, cu „barbarii", umanismul a existat de fapt numai pentru *a happy few* [1] și niciodată pentru popor. Pînă la urmă, regatul platonic al umanității conceput de umaniști a rămas un regat în nori, a cărui lumină a iradiat un scurt timp peste lume, un imperiu admirabil de contemplat, o pură plăsmuire a spiritului creator, privind de sus ferice la o lume întunecată. Dar această creație rece și artificială nu va rezista unei adevărate furtuni — ce se și apropie, din întuneric — și va cădea pradă, fără luptă, mersului implacabil al evenimentelor.

* * *

Căci în aceasta a stat cel mai profund tragism al umanismului și cauza declinului său rapid ; ideile sale erau mari, dar nu și oamenii care le propovăduiau. Acești idealiști de cabinet fac azi o impresie oarecum ridicolă, așa cum se întîmplă întotdeauna cu reformatorii pur academici ai lumii, toți suflete aride, pedanți bine intenționați, onești, puțin vanitoși, care-și poartă numele latinesc ca pe un travestiu intelectual : la ei ideile cele mai avîntate apar învechite din pricina unei pedanterii didactice. Este de-a dreptul mișcătoare naivitatea profesorală a mărunților tovarăși de idei ai lui Erasm, asemănători întrucîtva acelor oameni cumsecade pe care îi poți găsi și astăzi adunați în asociații filantropice și de reformatori ai lumii, idealiști teoretici care cred în progres ca într-o religie, visători cu ochii treji, care, stînd la pupitrul lor,

[1] Minoritate fericită (engl.).

construiesc o lume morală și aștern pe hîrtie teze despre o pace veșnică, în timp ce, în lumea reală, un război succede altuia ; și chiar aceiași papi, împărați și principi, care aprobă cu entuziasm ideile erasmeene de bună înțelegere, pactizează între ei și unul contra altuia, incendiind lumea. Cînd se descoperă un nou manuscris al lui Cicero, clanul umaniștilor își închipuie că întregul univers ar trebui să răsune de chiote, iar la apariția unui pamflet oricît de mic se înflăcărează și se pasionează. În schimb, ei nu știu și nici nu vor să știe ce-l frămîntă pe omul de pe stradă, ce forțe acționează în sînul maselor și, deoarece rămîn închiși în odăile lor, cuvîntul lor bine intenționat nu are nici un ecou în viața reală. Datorită acestei izolări fatale, precum și faptului că era lipsit de ardoare și de popularitate, umanismul nu a izbutit niciodată să confere o adevărată fertilitate ideilor sale, oricît de fertile ar fi fost. Optimismul admirabil ce se afla în sîmburele doctrinei lor nu era în stare să încolțească, să crească și să se dezvolte în mod creator, fiindcă, printre acești pedagogi teoretici ai ideilor de umanitate, nu se găsea nici unul înzestrat cu forța naturală nealterată a acelui cuvînt care să poată pătrunde pînă în mase. O generație prea ștearsă a lăsat o idee măreață și sacră, timp de secole, fără roade.

* * *

Și totuși, acest moment crucial al istoriei, cînd norul sacru al încrederii în umanitate a învăluit continentul european în lumina sa albă și pașnică, a fost un moment nespus de frumos și, chiar dacă iluzia că popoarele au și fost împăcate și unite între ele sub semnul spiritualității a fost prematură, noi ar trebui să-i aducem prinosul nostru de adînc respect

şi gratitudine. Întotdeauna a simţit lumea nevoia de asemenea oameni care refuză să creadă că istoria nu ar fi nimic altceva decît o autorepetare oarbă şi monotonă, un joc ce se reia mereu, în acelaşi fel absurd, în alte veşminte, de oameni care au în schimb credinţa nestrămutată că istoria înseamnă un progres din punct de vedere moral, că specia umană se înalţă, pe o scară cu trepte invizibile, de la animalitate spre divinitate, de la forţa brutală la un spirit înţelept ordonator şi că treapta finală, treapta cea mai înaltă a concordiei depline, nu este departe, ba este ca şi atinsă. Renaşterea şi umanismul au creat o asemenea clipă de optimistă încredere în lume : să privim cu dragoste această epocă şi să preţuim iluzia ei fertilă. Căci atunci a căpătat pentru prima oară omul european încrederea în sine de a putea depăşi toate epocile precedente şi de a făuri o omenire mai elevată, mai învăţată şi mai înţeleaptă chiar decît Grecia şi Roma. Realitatea pare să dea dreptate acestor dintîi vestitori ai optimismului european, căci nu se înfăptuiesc oare în acele zile miracole ce întrec tot ce a fost înainte ? Nu s-a ivit oare un nou Zeuxis [1], un nou Apelles [2], în persoana lui Dürer şi a lui Leonardo, un nou Fidias în persoana lui Michelangelo ? Ştiinţa nu orînduieşte oare astrele şi universul după legi noi şi precise ? Aurul ce se revarsă din noile teritorii nu creează oare o bogăţie imensă, iar această avuţie, o nouă artă ? Şi nu a fost oare încununată de succes vrăjitoria săvîrşită de Gutenberg, de a răspîndi acum înmiit peste tot pămîntul verbul creator şi educator ? Nu, nu poate să mai dureze mult, astfel se exaltează Erasm

[1] Pictor grec (420—380 î.e.n.).
[2] Pictor grec (sec. 4 î.e.n.).

și ai săi, pînă cînd omenirea, devenită conștientă, prin revărsarea atîtor talente, de forțele cu care e înzestrată, va trebui să-și dea seama de menirea sa morală, aceea de a trăi în viitor numai în condiții de fraternitate, de a acționa pe bază de principii etice și de a extirpa definitiv ultimele rămășițe bestiale ale naturii sale. Ca un semnal de trîmbiță răsună deasupra lumii cuvîntul lui Ulrich von Hutten: „Este o plăcere să trăiești", iar prin crenelurile cetății erasmeene, locuitorii noii Europe, nerăbdători și încrezători în același timp, văd mijind la orizontul viitorului o dîră de lumină ce pare să vestească, în sfîrșit, după o îndelungată bezmă a spiritului, zorile păcii pe pămînt.

Dar ceea ce se ivește peste întunecata *terra* nu este sfînta auroră : este văpaia incendiului ce va nimici lumea lor ideală. La fel ca germanii cînd au ajuns în Roma, tot așa și Luther, fanaticul om de acțiune, sfărîmă cu forța de șoc irezistibilă a unei mișcări populare naționale visul idealist și supranațional al umaniștilor, și, încă înainte ca umanismul să fi pornit cu adevărat la realizarea operei de unire a lumii, Reforma despică în două, cu o lovitură implacabilă de ciocan, ultima formă de unitate spirituală a Europei : *Ecclesia universalis*.

Marele adversar

Rareori se întîmplă ca cele două forțe decisive, destinul și moartea, să se apropie de om fără a-l preveni. De fiecare dată, ele trimit înainte un mesager tăcut, al cărui chip este însă acoperit, și, aproape întotdeauna, cel căruia i se adresează nu aude misterioasa chemare. Printre nenumăratele scrisori de adeziune și de venerație cu care era ticsit în acei ani pupitrul lui Erasm, se găsește și una din 11 decembrie 1516 de la Spalatin, secretarul principelui elector de Saxonia. Printre formule de admirație și comunicări savante, Spalatin povestește că un tînăr călugăr augustin din orașul său, care îi poartă lui Erasm o stimă deosebită, nu este de aceeași părere cu acesta în problema păcatului originar. Nu este de acord nici cu Aristotel că devii un om drept, dacă acționezi drept, ci, în ceea ce îl privește, crede, dimpotrivă, că, numai datorită faptului că ești un om drept, ajungi în situația de a acționa just : „Mai întîi trebuie să fie transformată persoana și abia după aceea urmează faptelor".

Această scrisoare reprezintă un crîmpei din istoria lumii. Căci este pentru prima oară că doctorul Martin Luther — el și nu altul este acel călugăr augustin, al cărui nume nu este indicat în scrisoarea amintită și nici nu devenise încă celebru — se adresează marelui maestru, și, lucru ciudat, obiecția lui atinge de pe acum problema centrală, în privința căreia cei doi mari paladini ai Reformei se vor găsi

față în față ca adversari. La ora aceea, firește, Erasm nu citește cu luare aminte rîndurile lui Spalatin. De unde să găsească acest om atît de ocupat, atît de solicitat de întreaga lume, răgazul necesar spre a discuta serios despre *theologica* cu un călugăr anonim de undeva din Saxonia? Nu dă atenție celor citite, nebănuind că, în acea clipă, s-a produs o cotitură în viața lui și în lume. Pînă acum, el era unul singur, stăpîn peste Europa și maestru al noii exegeze evanghelice ; iată că s-a ivit însă marele adversar. La ușa casei sale și la inima sa a ciocănit ușor, abia perceptibil, degetul lui Martin Luther, care nu-și spune încă numele, dar pe care lumea îl va saluta în curînd ca pe succesorul și învingătorul lui Erasm.

* * *

Această primă întîlnire dintre Luther și Erasm în lumea spirituală nu a fost urmată, cît timp au trăit, de o întîlnire personală în spațiul terestru ; instinctiv, acești doi bărbați s-au evitat reciproc din cel dintîi pînă la cel din urmă ceas, ei, care, în nenumărate scrieri și în numeroase gravuri, au apărut chip lîngă chip, nume lîngă nume, fiind slăviți împreună ca eliberatori de sub jugul Romei, ca cei dintîi evangheliști germani onești. Istoria ne-a lipsit astfel de un mare efect dramatic : ce ocazie pierdută de a nu-i putea contempla pe acești doi mari oponenți privindu-se ochi în ochi, stînd cu frunțile față în față ! Rareori a zămislit destinul doi oameni atît de radical opuși din punctul de vedere al caracterului și al fizicului, cum s-a întîmplat cu Erasm și Luther. În carnea și sîngele lor, în normele și formele de manifestare, în ținuta intelectuală și în atitudinea lor în viață, de la aspectul trupesc exterior pînă la ultimele fibre nervoase, cei doi aparțin unor

tipuri de caracter diferite, antagonice din naştere : spiritul conciliant faţă în faţă cu fanatismul, raţiunea faţă în faţă cu patima, cultura faţă în faţă cu forţa primitivă, cosmopolitismul faţă în faţă cu naţionalismul, evoluţia faţă în faţă cu revoluţia.

Acest contrast iese vizibil la iveală chiar în fizicul lor : Luther, fiu de miner, descendent din ţărani, este sănătos pînă la culme, vibrînd şi aproape stingherit în mod primejdios de puterea sa acumulată, zăgăzuită, plin de vitalitate şi bucurîndu-se cu o plăcere grosolană de propria-i vitalitate — „înfulec ca un boemian şi trag la măsea ca un neamţ“ —, o fiinţă debordantă de viaţă, aproape plesnind de sănătate, vigoarea şi forţa primitivă a unui întreg popor adunate într-un singur temperament excesiv. Cînd ia cuvîntul, vocea lui răsună ca o întreagă orgă, fiecare cuvînt este savuros şi sărat vîrtos ca pîinea ţărănească proaspătă şi rumenă ; simţi în vorbele lui toate elementele naturii, pămîntul cu mirosul şi vîna sa de apă, cu umezeala de baligă şi gunoaiele sale, cuvintele înflăcărate prăvălindu-se cu forţa unei furtuni sălbatice şi uimitoare peste ţara germană. Geniul lui Luther rezidă de o mie de ori mai mult în această vehemenţă a simţurilor decît în gîndirea sa ; tot astfel cum vorbeşte în limba poporului, dar cu un adaos imens de forţă sugestivă, tot aşa gîndeşte, fără să-şi dea seama, ca unul ce provine din rîndul maselor, personificînd voinţa acestora cu o potenţă amplificată pînă la cel mai înalt grad al pasiunii. Persoana sa reprezintă în mod cert penetraţia în conştiinţa lumii a tot ce este german, a tuturor instinctelor germane protestatoare şi rebele ; iar în timp ce naţiunea îşi însuşeşte ideile sale, el se iden-

tifică cu istoria națiunii. Forța sa primară, elementară, o redă elementului.

Dacă ne întoarcem privirea de la Luther, această făptură de lut, acest tip robust, ciolănos și sanguin, pe a cărui frunte îngustă se pot vedea amenințătoare proeminențele arătînd pe omul voluntar și amintind de coarnele lui Moise dăltuit de Michelangelo, dacă trecem deci de la acest om rubicond la omul spiritului care a fost Erasm, omul cu pielea delicată de culoarea pergamentului, slăbuț, fragil, prudent, sfios, dacă îi privim pe cei doi numai sub aspectul lor fizic, ochiul nostru își va da seama încă înaintea rațiunii că, între asemenea ființe antagoniste, nu va fi nicicînd posibilă o amiciție sau înțelegere durabilă. Erasm mereu bolnăvicios, tremurînd continuu de frig în umbra camerei sale, totdeauna învelit în blănuri, cu o sănătate veșnic precară, în timp ce Luther se bucura de un exces, aproape dureros de stingheritor, de sănătate. Erasm are prea puțin din tot ceea ce prisosește celuilalt; această ființă plăpîndă trebuie să-și încălzească în permanență sîngele anemic cu vin tare de Burgundia, în timp ce — contrastele în lucrurile mărunte sînt cele mai izbitoare — Luther are nevoie zilnic de o „bere tare de Wittenberg", spre a-și potoli seara sîngele înfierbîntat din arterele umflate și roșii, ca să poată avea un somn bun, adînc. Cînd vorbește Luther, se zguduie casa, se cutremură biserica, se clatină lumea, dar chiar și la masă, între prieteni, rîde foarte zgomotos și îi face plăcere să-și facă auzit glasul viril în cîntece răsunătoare, întrucît, după teologie, muzica este cea care îl atrage cel mai mult. Erasm, în schimb, vorbește încet și blînd, ca un bolnav de plămîni, șlefuind și rotunjind cu iscusință frazele, pînă le aduce la poante fin cizelate,

în timp ce cuvintele celuilalt se revarsă ca un puhoi și chiar pana sa gonește ca „un cal orb". Persoana lui Luther iradiază în jurul ei o atmosferă de autoritate ; prin firea sa dominatoare, el îi ține într-un fel de obediență pe toți cei din jurul său, Melanchthon, Spalatin și chiar pe principi. În schimb, forța lui Erasm se manifestă cel mai pregnant acolo unde el însuși rămîne invizibil : în scrieri, în scrisori, în cuvîntul scris. El nu datorează nimic bietului său trup neglijat, ci numai spiritualității sale elevate, largi, universale.

* * *

Pînă și spiritualitatea celor doi derivă din două lumi de gîndire complet diferite. Erasm este fără îndoială cel care vede mai departe, cel care știe mai multe și căruia nimic din viață nu îi este străin. Transparentă și incoloră ca lumina zilei, inteligența sa abstractă pătrunde prin toate fisurile și resorturile tainelor, luminînd fiecare obiect. În ce-l privește, Luther are un orizont infinit mai îngust decît Erasm, dar este mai profund ; universul său este mai limitat, incomparabil mai restrîns decît universul erasmean, dar el se pricepe să insufle fiecăreia dintre ideile, dintre convingerile sale avîntul personalității sale. Aspiră totul, încălzindu-l cu sîngele său fierbinte, fecundează fiecare idee cu forța sa vitală, o fanatizează și, odată ce a recunoscut și admis un lucru, nu-l mai abandonează niciodată ; fiecare afirmație a lui se îngemănează cu întreaga sa ființă, dobîndind de la el o vigoare dinamică uriașă. Luther și Erasm au exprimat de zeci de ori aceleași gînduri, dar ceea ce, spus de Erasm, provoacă doar o ușoară reacție spirituală la intelectuali, spus de Luther devine pe loc, grație temperamentului său

subjugător, o lozincă, un cuvînt de ordine, un strigăt de război, o chemare sugestivă, iar aceste chemări le lansează lumii parcă cu biciul, cu înverşunarea vulpilor din *Biblie*, spre a aprinde conştiinţa întregii omeniri. Tot ce vine de la Erasm urmăreşte în ultimă analiză liniştirea şi împăcarea spiritului, iar tot ce vine de la Luther — încordarea maximă şi zguduirea sentimentelor ; de aceea, influenţa lui Erasm, „*scepticus*", este mai puternică acolo unde el vorbeşte mai limpede, mai sobru, mai explicit, iar cea a lui Luther, „*pater extaticus*", atunci cînd de pe buzele sale ies cît mai impetuos cuvinte de mînie şi ură.

* * *

Un asemenea contrast, o asemenea antinomie trebuie să conducă organic la ostilitate, chiar dacă se urmăreşte acelaşi scop. Iniţial, Luther şi Erasm vor acelaşi lucru, dar temperamentul lor îl vrea în moduri atît de opuse, încît rezultă un antagonism între firile lor. Animozităţile pornesc de la Luther. Dintre toţi oamenii geniali pe care i-a purtat pămîntul, Luther a fost, poate, cel mai fanatic, cel mai recalcitrant, cel mai inadaptabil şi cel mai belicos. Suportă în jurul său spirite aprobatoare numai spre a se servi de ele şi spirite negatoare spre a-şi descărca pe ele mînia şi a le strivi. Pentru Erasm, dimpotrivă, nonfanatismul devenise de-a dreptul o religie, iar tonul aspru, dictatorial al lui Luther — indiferent de ce spunea acesta — îl simţea ca un cuţit în inimă. Acest fel de a vorbi ameninţînd cu pumnul şi făcînd spume la gură era pur şi simplu o tortură fizică pentru Erasm, care considera înţelegerea între oamenii luminaţi din toată lumea ca ţel suprem. Siguranţa de sine a lui Luther (pe care el însuşi o numea certitudinea sa întru Dumnezeu) îi apărea lui Erasm

ca înfumurare provocatoare și aproape ca o blasfemie în lumea noastră supusă mereu, prin forța lucrurilor, greșelilor și amăgirilor. Luther, la rîndul său, nu putea, firește, să nu urască moderația și șovăiala lui Erasm în problemele de credință, refuzul său de a se hotărî, caracterul abil, concedant, instabil al unei convingeri ce niciodată nu era formulată fără echivoc ; și tocmai perfecțiunea estetică, „felul meșteșugit de a vorbi", în locul unei profesiuni de credință clare, îl făceau pe Luther să-și iasă din fire. Ceva din adîncul ființei lui Erasm era făcut să-l irite involuntar pe Luther, după cum ceva din adîncul ființei lui Luther trebuia să-l enerveze instinctiv pe Erasm. Este stupidă părerea potrivit căreia primii doi apostoli ai noii doctrine evanghelice, Luther și Erasm, nu s-au aliat spre a înfăptui o operă comună numai datorită unor factori exteriori și unor coincidențe fortuite. Dat fiind pigmentul atît de osebit din sîngele și spiritul lor, era inevitabil ca pînă și similitudinile dintre ei să capete un colorit diferit, căci deosebirea era organică. Ea pornea de la zona superioară a creierului, ajungînd, prin canalele sîngelui, la acele profunzimi pe care gîndirea conștientă nu le mai poate stăpîni, la împletitura instinctelor. Iată de ce, din rațiuni politice și în interesul cauzei comune, ei s-au putut cruța reciproc multă vreme, le-a fost cu putință să plutească cîtva timp în aceeași albie, unul lîngă altul, ca două trunchiuri de copac, dar, la cea dintîi cotitură și răscruce de drumuri, era fatal să se ciocnească : acest conflict de proporții istorice era inevitabil.

* * *

Era evident din capul locului că, în această luptă, nu putea să triumfe decît Luther, nu numai pentru

că era un geniu mai viguros, ci și fiindcă era un combatant mai experimentat în ale luptei și mai dispus la luptă. Luther a fost și a rămas de-a lungul întregii sale vieți o fire agresivă, un bătăuș înnăscut, războindu-se cu Dumnezeu, cu oamenii și cu diavolul. Lupta nu reprezenta pentru el numai o plăcere și un mod de a-și descărca energia, ci efectiv o salvare pentru temperamentul său pletoric. Să lovească cu sete, să se certe, să insulte, să se sfădească, toate acestea au asupra lui efectul unei luări de sînge, căci numai cînd își iese din fire, cînd tună și fulgeră contra cuiva simte împlinită întreaga sa măsură de om ; de aceea se aruncă cu o plăcere pătimașă în bătălie pentru orice cauză, fie ea dreaptă sau nedreaptă. „Mă trec fiori ca de moarte", scrie prietenul său Bucer, „cînd mă gîndesc la furia ce clocotește în acest om de îndată ce are de înfruntat un adversar". Este incontestabil că Luther arată ca un posedat cînd luptă, întotdeauna cu tot trupul, plin de venin, cu ochii injectați, cu gura spumegîndă, cu acel *furor teutonicus*[1], de parcă ar vrea să alunge o otravă din trupul său înfierbîntat. Într-adevăr, abia după ce a lovit orbit de mînie și și-a descărcat furia, se simte ușurat : „Atunci tot sîngele mi se înviorează, *ingenium*[2]-ul mi se limpezește și ispitele se îndepărtează". Pe cîmpul de luptă, eruditul *doctor theologiae* devenea pe loc un simplu pedestraș : „Cînd vin, lovesc cu măciuca". Cuprins de o mojicie violentă, de o furie sălbatică, apucă fără să țină seama de nimic orice armă îi cade în mînă : fie spada sclipitoare a dialecticii, fie furca de gunoi plină de injurii și noroi. Își îndepărtează fără

[1] Mînie teutonă (lat.).
[2] Spiritul (lat.).

menajamente orice reticență și, în caz de nevoie, nu se dă înapoi nici de la neadevăruri și calomnii pentru a-l nimici pe adversar. „Pentru o cauză mai bună, de dragul bisericii, nu trebuie să te dai în lături nici de la o minciună zdravănă." Spiritul cavaleresc este complet necunoscut acestui băiat de țăran. Nici față de un adversar învins nu dă dovadă de mărinimie sau de milă, continuînd să-l lovească vîrtos, cu o furie oarbă, pe cel ce zace la pămînt fără apărare. Jubilează cînd Thomas Münzer și zece mii de țărani sînt măcelăriți în mod rușinos și se laudă cu voce tare că „sîngele lor este pe capul lui" ; poate să fie în culmea bucuriei pentru că „porcul" de Zwingli și Karlstadt, precum și toți ceilalți care i s-au împotrivit cîndva, pier lamentabil. Acest om plin de ură și înverșunat nu a acordat niciodată unui dușman, nici măcar după moartea acestuia, favoarea unei aprecieri echitabile. Pe amvon — o voce umană, captivantă, în casă — un bun tată de familie, ca artist și poet — expresia însăși a unei culturi superioare, Luther se transformă, de îndată ce se iscă o vrajbă, într-un diavol, posedat de o mînie imensă, pe care nu o poate stăvili nici un menajament, nici un considerent de dreptate. Din cauza acestei nevoi imperioase a firii sale, toată viața va căuta neîncetat vrajba, căci lupta i se pare a fi nu numai forma cea mai plăcută de viață, ci și cea mai potrivită din punct de vedere moral. „Un om, îndeosebi un creștin, trebuie să fie un războinic", spune el, uitîndu-se satisfăcut în oglindă, iar într-o scrisoare tîrzie (1541) înalță această profesiune de credință pînă în ceruri, afirmînd enigmatic : „Cert este că Dumnezeu luptă".

Erasm însă, creștin și umanist, nu cunoaște un Hristos militant și un Dumnezeu războinic. Ura și setea de răzbunare îi apar lui, aristocratului culturii,

ca o reîntoarcere la primitivitate şi barbarie. Orice învălmăşeală, orice încăierare, orice gîlceavă îi repugnă. Conciliant din fire, sfada îi displace lui Erasm, tot atît de mult pe cît de mult îi face plăcere lui Luther ; sînt caracteristice cele spuse de el cîndva despre aversiunea sa pentru ceartă : „Dacă ar fi vorba să capăt o moşie mare şi ar fi necesar să am pentru aceasta un proces, aş prefera să renunţ la moşie." Fără îndoială că pentru intelectualul Erasm este o desfătare să aibă un duel de opinii cu învăţaţi de seama lui, dar în felul în care unui cavaler îi place turnirul, ca o întrecere elegantă la care un om cu purtări alese, inteligent şi mlădios, îşi poate desfăşura, în faţa forului umaniştilor, iscusinţa în mînuirea spadei călite la focul culturii clasice. Să facă să scapere cîteva scîntei, să facă cîteva fente rapide şi impecabile, să scoată din şa pe un cunoscător mai slab al limbii latine, o asemenea întrecere cavalerească intelectuală nu-i displace lui Erasm, dar niciodată nu va putea înţelege plăcerea pe care o simte Luther cînd striveşte şi zdrobeşte un adversar, niciodată, în nici una din numeroasele sale polemici, nu va renunţa la bunăcuviinţă şi nu se va lăsa tîrît de ura „ucigaşă" cu care Luther îşi atacă adversarii. Erasm nu este născut să fie luptător, chiar şi pentru că, în ultimă analiză, el nu are o convingere rigidă pentru care să se bată ; firile obiective nu sînt închistate în convingerile lor. Ele au uneori îndoieli în privinţa propriei lor păreri şi sînt dispuse să ia măcar în seamă argumentele oponentului. Dar a-l lăsa pe acesta să vorbească înseamnă să-i dai un răgaz ; luptă bine numai cel care se avîntă orbeşte în bătălie, cel care, ca să nu audă nimic, îşi trage peste urechi coiful îndărătniciei şi pe care propria sa furie îl protejează în timp ce se bate ca o piele cornoasă.

Călugărul extatic Luther vede în orice adversar un sol al iadului, un duşman al lui Hristos pe care este, deci, o îndatorire să-l nimiceşti, în timp ce umanului Erasm pînă şi cea mai nebunească exagerare din partea adversarului îi inspiră cel mult un regret plin de compasiune. Zwingli a exprimat admirabil într-o imagine contrastul dintre caracterele celor doi rivali, comparîndu-l pe Luther cu Aiax, iar pe Erasm cu Odiseu. Aiax-Luther, omul curajos şi războinic, născut pentru luptă, care nu se simte altundeva în elementul său ; Odiseu-Erasm, azvîrlit de fapt numai din întîmplare pe cîmpul de bătălie şi fericit cînd se poate înapoia acasă, în Itaca lui paşnică, în insula fericită a contemplării, trecînd din lumea acţiunii în cea a spiritului, unde victoriile sau înfrîngerile efemere apar deşarte faţă de prezenţa invincibilă, imuabilă, a ideilor platonice.

Erasm nu era făcut pentru război, şi el era conştient de acest lucru. Cînd acţiona contrar propriei firi, lansîndu-se într-un conflict, era fatal să fie învins, căci, ori de cîte ori un artist, un cărturar, îşi depăşeşte limitele şi înfruntă omul de acţiune, omul dinamic, omul zilei, el sfîrşeşte prin a-şi diminua propria măsură. Omul spiritual nu trebuie să fie părtinitor, domeniul său fiind dreptatea, care se situează pretutindeni pe deasupra oricărei dezbinări.

Erasm nu a auzit cea dintîi bătaie uşoară la uşă a lui Luther. Dar curînd va trebui să-şi ascută auzul, să-şi întipărească în inimă acest nume nou, căci loviturile puternice, cu care necunoscutul călugăr augustin bate în cuie pe uşa bisericii de la Wittenberg cele 95 de teze ale sale, răsună peste întreaga Germanie. Foile de-abia tipărite, încă umede, circulă din mînă în mînă „de parcă îngerii înşişi le-ar fi mesagerii". Peste noapte, alături de numele lui Erasm,

este pronunțat de către întregul popor german și acela al lui Martin Luther, considerat reprezentantul cel mai de seamă al unei teologii creștine liberale. Cu un instinct genial, omul care va deveni tribunul poporului a atins punctul sensibil în care poporul german simțea cel mai dureros opresiunea curiei romane: comerțul cu indulgențele. Nimic nu suportă mai cu silă o națiune decît un tribut ce îi este impus de o putere străină ; faptul că în cazul acesta biserica punea agenți cointeresați cu procente, vînzători profesioniști de indulgențe, să negocieze contra plată teama ancestrală a ființei omenești și că sumele de bani stoarse de la țăranii și orășenii germani, în schimbul unor chitanțe dinainte tipărite, ieșeau peste hotare, luînd drumul Romei, făcuse să se adune, de multă vreme, în toată țara, o indignare înăbușită și deocamdată tăcută — iar Luther, cu acțiunea lui hotărîtă, nu face decît să dea foc fitilului. Nimic nu dovedește mai limpede că nu înfierarea unui abuz, ci forma acestei înfierări este decisivă din punct de vedere istoric. Atît Erasm, cît și alți umaniști și-au revărsat ironia mușcătoare asupra indulgențelor, bilete de răscumpărare de la purgatoriu. Dar zeflemeaua și gluma, avînd un caracter negativ, nu fac decît să dizolve forțele existente, dar nu să adune alte forțe noi pentru o acțiune creatoare. Luther, dimpotrivă, fire dramatică, poate unica personalitate cu adevărat dramatică din istoria poporului german, înzestrat cu un instinct înnăscut ce nu poate fi învățat, se pricepe să trateze orice subiect în mod drastic, pe înțelesul tuturor ; posedă din prima clipă darul genial de conducător al poporului, care are gesturi expresive și o elocvență programatică. Cînd rostește scurt și răspicat în tezele sale că „papa nu poate ierta nici un păcat“ sau că „papa nu poate să

anuleze decît o pedeapsă pe care a impus-o el însuşi", aceste cuvinte pătrund în conştiinţa unei întregi naţiuni ca nişte fulgere, izbesc ca nişte tunete, încît şi cupola de la San Pietro începe să se clatine sub efectul lor. În timp ce Erasm şi ai săi trezesc luarea aminte a intelectualilor prin persiflare şi critici, fără să ajungă pînă la zonele adînci ale pasiunii maselor, Luther ajunge cu o singură lovitură pînă în profunzimile sentimentelor poporului. În decurs de doi ani, el devine simbolul Germaniei, tribunul tuturor dorinţelor şi revendicărilor naţionale opuse Romei, forţa concentrată a tuturor formelor de rezistenţă.

* * *

Fără îndoială că un contemporan, plin de curiozitate şi cu un auz atît de fin ca Erasm, trebuie să fi aflat foarte curînd despre fapta lui Luther. În mod normal, ar fi trebuit să-l bucure că, în bătălia pentru o teologie liberală, alături de el păşeşte un aliat. Şi, în primul moment, nici nu se aude vreun cuvînt de repros. „Tuturor celor buni le place francheţea lui Luther", „sigur că, pînă acum, Luther a fost util lumii" — pe acest ton binevoitor se pronunţă Erasm faţă de prietenii săi umanişti cu privire la atitudinea lui Luther. Ce-i drept, prevăzătorul psiholog exprimă prudent o primă îndoială : „Multe lucruri au fost foarte bine criticate de Luther" şi urmează, cu un uşor oftat, „păcat că nu a făcut-o cu mai multă măsură". Acest om sensibil simte instinctiv că temperamentul focos al lui Luther este o primejdie ; îl previne grabnic să se abţină de la ieşiri atît de grosolane. „Mie mi se pare că, prin modestie, se poate obţine mai mult decît prin impetuozitate. În felul acesta a supus Hristos lumea". Aşadar, nu cuvintele, nu tezele lui Luther îl neliniştesc pe Erasm, ci

numai tonul expunerii, accentul demagogic, fanatic, din tot ce scrie și face Luther. După părerea lui Erasm, asemenea chestiuni teologice delicate este mai bine să fie discutate cu voce domoală, într-un cerc de oameni învățați, ținînd deoparte *vulgus profanum*, prin folosirea limbii latine academice. Teologia nu se zbiară pe uliță, dînd prilej cizmarilor și negustorașilor să se aprindă în discuții vulgare asupra unor probleme atît de subtile. Pentru stilul umanistului, orice discuție în fața galeriei sau pentru galerie înseamnă o coborîre a nivelului confruntărilor și atrage inevitabil după sine pericolul unui *tumultus*, unei agitații, unei răzvrătiri a mulțimilor. Erasm urăște orice propagandă și orice agitație pentru adevăr, deoarece crede în virtuțile intrinsece ale adevărului de a continua să fermenteze singur. El este de părere că un adevăr, odată ce a fost recunoscut, este purtat în lume prin forța cuvîntului, trebuind să se impună apoi pe o cale pur spirituală, fără să fie nevoie nici de asentimentul maselor, nici de formarea unui partid, ca să devină mai adevărat și mai real în esența sa. Erasm este de părere că intelectualul nu ar avea altceva de făcut decît să stabilească și să formuleze adevăruri și certitudini, fără a trebui să și lupte pentru ele. Prin urmare, nu din invidie, așa cum îl învinuiesc adversarii săi, ci de bună-credință, dintr-un sentiment de teamă, de responsabilitate ce revine elitei intelectuale, vede Erasm cu nemulțumire cum, în urma torentului de vorbe al lui Luther, se ridică, asemenea unui nor imens de praf, agitația maselor. „Numai de ar fi mai cumpătat", se plînge Erasm fără încetare de omul nesăbuit, iar în forul său interior îl apasă presentimentul ce nu înșală că măreţul său regat spiritual al *bonae litterae*, al științelor și al umanității, nu va

putea ține piept unei asemenea furtuni universale. Dar, Erasm și Luther nu au schimbat încă vreun cuvînt între ei, ei doi, cei mai celebri bărbați ai Reformei germane, continuînd să păstreze tăcerea unul față de celălalt, iar această tăcere începe cu timpul să bată la ochi. Erasm, omul circumspect, nu are nici un temei să intre personal în relații cu omul cu reacții imprevizibile ; Luther, la rîndul său, pe măsură ce propriile sale convingeri îl determină să se avînte în luptă, devine, văzînd cu ochii, mai sceptic în privința scepticului. „Cele omenești prețuiesc pentru el mai mult decît cele divine", scrie el despre Erasm, marcînd astfel în mod magistral distanța ce-i desparte : pentru Luther, lucrul cel mai important pe pămînt este religia, pentru Erasm — umanitatea.

* * *

Dar în acești ani Luther nu mai este singur. Prin revendicările concepute de el numai pe tărîm spiritual, el a devenit, fără să năzuiască și poate fără să înțeleagă el singur prea bine acest lucru, exponentul celor mai felurite interese pămîntești, berbecele de asalt al cauzei naționale germane, un pion important în partida de șah politică dintre papă, împărat și principii germani. Profitori ai succesului său, oameni cu totul străini și prin nimic legați de evanghelie, încep să roiască în jurul persoanei sale, spre a o exploata în scopurile lor proprii. Treptat se formează pe lîngă acest om nucleul unei viitoare tabere, unui viitor sistem religios. Cu mult înainte ca să se fi alcătuit marea armată a protestantismului, în jurul lui Luther s-a constituit deja, potrivit geniului organizatoric al germanilor, un stat-major politic, teologic și juridic: Melanchthon, Spalatin, principi, nobili și învățați. Ambasadorii străini privesc

curioși spre electoratul Saxonia, întrebîndu-se dacă din acest bărbat dîrz nu s-ar putea ciopli o pană pe care s-o poată înfige în puternicul edificiu al imperiului : o acțiune politică bine urzită a diplomației își împletește firele cu aspirațiile pur morale ale lui Luther. Chiar cercul său intim este în căutare de aliați, iar Melanchthon, conștient de reacția ce se va produce la apariția scrierii lui Luther „Către nobilimea creștină de națiune germană", stăruie în mod constant ca autoritatea atît de importantă a imparțialului Erasm să fie cîștigată de partea cauzei evanghelice. Pînă la urmă, Luther cedează și, la 28 martie 1519, se adresează pentru prima dată personal lui Erasm.

Caracteristic pentru genul de scrisori redactate de umaniști este nelipsita curtoazie măgulitoare, autoumilirea excesivă, de-a dreptul chinezească. De aceea, nu este ceva deosebit că Luther își începe scrisoarea preamărindu-l astfel pe Erasm : „Există oare cineva a cărui gîndire să nu fie pătrunsă de ideile lui Erasm ? Cine nu a învățat de la el, cine nu este stăpînit de cugetările sale ?", că, în această epistolă, Luther se prezintă pe sine însuși ca pe un flăcău necioplit, cu mîinile nespălate, care nu a învățat încă cum trebuie să te adresezi în scris unui om cu adevărat erudit. Dar, întrucît a auzit că Erasm ar fi aflat de numele său în urma „neînsemnatei" sale remarci făcute cu privire la indulgențe, o tăcere ce ar mai dăinui între ei doi ar putea fi interpretată greșit. „Recunoaște deci, bunule Erasm, dacă îți este voia, și pe acest frate mai mic întru Hristos care, firește, nu este vrednic, cu neștiința lui, decît să stea într-un colțișor întunecos și căruia nu i se cuvine să fie cunoscut sub același cer și sub același soare cu tine." Întreaga epistolă a fost scrisă numai de dragul

acestei fraze. Ea conține tot ce speră Luther de la Erasm : o scrisoare de consimțire, un cuvînt oarecare favorabil doctrinei sale (cum am spune azi : utilizabil în scopuri publicitare). Clipa este sumbră și decisivă pentru Luther, căci el a pornit un război împotriva celui mai puternic pe acest pămînt, și bula papală de excomunicare este gata pregătită la Roma ; ar fi important pentru cauza lui și poate hotărîtor pentru victoria acestei cauze să aibă în această luptă sprijinul moral al lui Erasm, căci acest nume se bucură de faima incoruptibilității. Pentru partizanii unui partid, omul situat deasupra partidelor reprezintă întotdeauna stindardul cel mai bun, cel mai important.

* * *

Dar Erasm nu este defel dispus să-și ia un angajament și cu atît mai puțin să fie chezaș pentru o datorie ce nu poate fi încă estimată. Căci a-l aproba acum deschis pe Luther înseamnă să încuviințeze dinainte toate cărțile, scrierile și atacurile sale viitoare, să fie de acord cu un om lipsit de măsură și necumpătat, al cărui „stil violent și instigator" îl afectează dureros, pînă în adîncul sufletului, pe el, omul armoniei. Și apoi, în ce constă oare cauza lui Luther ? Ce reprezintă ea astăzi, în anul 1519, și ce va reprezenta ea mîine ? Să iei poziție pentru un om, să te angajezi alături de el, înseamnă să renunți la o parte din libertatea ta morală, să garantezi pentru revendicări ale căror consecințe nu pot fi prevăzute; or, Erasm nu va admite niciodată să fie stingherit în libertatea sa. Poate că flerul bătrînului cleric simte degajîndu-se din scrierile lui Luther un ușor iz de erezie. Prudentul Erasm nu a socotit niciodată că a te compromite în mod inutil constituie o virtute, o forță.

Astfel, în răspunsul său, se ferește cu multă grijă de un „da" sau un „nu" limpede. Mai întîi se retranșează cu iscusință, invocînd sus și tare pretextul de a nu fi citit cum trebuie scrierile lui Luther. De fapt, după litera legii, lui Erasm îi era interzis, în calitatea sa de preot catolic, să citească fără permisiunea expresă a superiorilor săi cărți antibisericești ; omul versat în arta epistolară folosește cu extremă prudență această scuză, pentru a evita astfel să facă o declarație categorică. Mulțumește „fratelui întru Hristos", relatează despre nemaiauzita vîlvă provocată de cărțile lui Luther la Louvain și arată cît de urît sînt atacate ele de către adversari, exprimîndu-și prin aceste din urmă cuvinte, în mod indirect, o anumită simpatie. Dar cu cîtă măiestrie evită omul care-și iubește pătimaș independența orice cuvînt clar de adeziune ce l-ar putea lega și angaja ! Accentuează în mod expres că nu a făcut decît să frunzărească (*„degustavi"*) comentariul lui Luther despre psalmi, că, deci, nu l-a citit, și că „nădăjduiește" că acest comentariu va fi de mare folos ; iată din nou o dorință exprimată pe ocolite, în locul unei judecăți de valoare ; și, spre a se distanța sensibil de Luther, ironizează ca stupide și rău intenționate pretinse zvonuri, potrivit cărora el însuși ar fi colaborat la redactarea scrierilor lui Luther. În cele din urmă, Erasm se exprimă deslușit. Declară fără echivoc că nu dorește să fie atras în toată această dispută neplăcută. „Pe cît îmi este posibil, eu rămîn neutru (*„integrum"*), spre a putea promova mai bine științele ce înfloresc, și continui să cred că, printr-o rezervă înțelept păstrată, se poate obține mai mult decît printr-o intervenție impetuoasă." Apoi îl mai îndeamnă stăruitor pe Luther la moderație și încheie

scrisoarea cu urarea cucernică și neangajantă ca Hristos să-i dăruiască lui Luther pe zi ce trece mai mult din spiritul său.

Prin aceasta Erasm și-a conturat poziția. Aceeași ca în polemica privitoare la Reuchlin, cînd a spus: „Nu sînt un reuchlinian și nu ader la partide, sînt creștin și recunosc numai creștini, nu reuchlinieni sau erasmeeni". Este decis să nu facă nici un pas mai departe decît vrea cu adevărat. Erasm este un om temător, dar teama dă și puteri vizionare: printr-o iluminare subită, ciudată, a simțămîntului, ea prevede uneori, ca într-o halucinație, ceea ce se va întîmpla în viitor. Mai clarvăzător decît toți ceilalți umaniști, care îl aclamă pe Luther ca pe un mîntuitor, Erasm descoperă în firea categorică, agresivă a lui Luther semnele prevestitoare ale unui „*tumultus*", vede că, în loc de reformă, se va declanșa o revoluție și nu vrea să meargă în nici un caz pe acest drum primejdios. „Cu ce aș putea să-l ajut pe Luther dacă devin tovarășul lui în pericolul la care se expune, decît doar că, în loc de un singur om, ar pieri doi... Unele lucruri el le-a expus admirabil și a pus foarte bine în gardă oamenii ; aș fi fost bucuros dacă nu ar fi alterat aceste lucruri bune prin greșelile sale insuportabile. Dar, chiar dacă ar fi scris toate acestea într-o formă cucernică, eu unul nu mi-aș pune capul în pericol de dragul adevărului. Nu oricine este făcut să fie martir, și cu mîhnire trebuie să-mi exprim teama că, în cazul unei încleștări, ar trebui să urmez pilda lui Petru. Eu ascult poruncile papei și ale principilor, dacă sînt drepte, și le îndur legile rele, căci așa este mai sigur. Cred că o astfel de comportare este potrivită pentru toți oamenii de bună-credință,

atunci cînd nu au nici o speranţă că împotrivirea lor poate să fie încununată de succes." Datorită sfielii sufleteşti, precum şi constantei sale aspiraţii la independenţă, Erasm este ferm hotărît să nu facă cauză comună cu nimeni, deci nici cu Luther. Acesta să meargă pe drumul lui şi Erasm pe al său : ei să cadă doar la învoială că nu se vor înfrunta unul pe altul cu duşmănie. Propunerea de alianţă este respinsă şi se încheie un pact de neutralitate. Luther este menit să creeze drama, iar Erasm speră — speranţă deşartă ! — că-i va fi îngăduit să rămînă numai privitor, un simplu *spectator*. „Dacă, aşa cum reiese din ascensiunea puternică pe care o are cauza lui Luther, aceasta este voia lui Dumnezeu, care socoteşte, poate, că pentru corupţia acestor vremuri este necesar un chirurg atît de brutal ca el, nu este treaba mea să mă împotrivesc."

Numai că, în vremuri de frămîntări politice, este mai greu să rămîi în afara taberelor decît să iei atitudine, şi noul partid încearcă, ceea ce îl supără foarte mult pe Erasm, să se refere la el. Erasm a fost cel care a pus bazele criticii reformatoare a bisericii, critică pe care Luther a transformat-o într-un atac împotriva papalităţii ; cum spun cu amărăciune teologii catolici, „el a aşezat ouăle pe care Luther le cloceşte". Ca precursor, Erasm este, cu sau fără voia lui, răspunzător pînă la un anumit punct de fapta lui Luther : *„Ubi Erasmus innuit, illic Luther irruit"*. Acolo unde el a deschis cu băgare de seamă uşa, celălalt a intrat cu forţa ; Erasm însuşi îi mărturiseşte lui Zwingli : „Tot ceea ce cere Luther, am propovăduit eu însumi, dar nu atît de vehement şi nu într-un limbaj ce, parcă, aleargă după expresii extreme". Ceea ce îi desparte pe cei doi este metoda. Amîndoi au pus acelaşi diagnostic : biserica este în pericol de

a se destrăma pe dinăuntru din pricina formalismului său exterior. Dar, în timp ce Erasm propune o terapeutică lentă și progresivă, un tratament gradat, aplicat cu grijă, de curățire a sîngelui prin injecții saline de rațiune și satiră, Luther trece la intervenția chirurgicală. Este limpede că Erasm, cu aversiunea sa pentru sînge, nu poate decît să respingă un procedeu comportînd riscuri mortale, căci lui îi repugnă orice silnicie : „Hotărîrea mea este fermă : prefer să mă las sfîrtecat decît să înlesnesc discordia, îndeosebi în chestiuni de credință. Este drept că mulți adepți ai lui Luther se folosesc de cuvîntul evanghelic : «Eu nu am venit să aduc pacea, ci spada. Dar, deși recunosc că multe lucruri ar trebui schimbate în sînul bisericii spre folosul religiei, tot ce ar duce la o revoltă de acest fel îmi displace».“ Cu o fermitate ce amintește de Tolstoi, Erasm respinge orice chemare la violență, declarîndu-se mai degrabă dispus să accepte situația supărătoare existentă, decît să obțină această transformare a bisericii cu prețul unui „*tumultus*“, cu vărsare de sînge. În timp ce ceilalți umaniști, fără orizont și mai optimiști, aclamă acțiunea lui Luther ca și cum ar reprezenta eliberarea bisericii, salvarea Germaniei, el intuiește în această acțiune fărîmițarea acelei *ecclesia universalis*, prefacerea ei dintr-o biserică mondială în biserici naționale, precum și desprinderea Germaniei din unitatea Occidentului. Presimte, mai mult cu inima decît cu rațiunea, că o asemenea separare a Germaniei și a celorlalte țări germanice de puterea spirituală supremă a papalității nu s-ar putea înfăptui decît prin conflicte dintre cele mai sîngeroase și ucigătoare. Și, deoarece războiul înseamnă pentru el regres, reîntoarcere la barbarie, la epoci de mult apuse, Erasm aruncă în jos toată puterea sa pentru a evita această

catastrofă extremă în rîndurile creștinătății. Lui Erasm îi revine astfel, pe neașteptate, o misiune istorică ce depășește forțele sale lăuntrice : aceea ca, în mijlocul atîtor minți înfierbîntate, el singur să întruchipeze rațiunea clară și, înarmat numai cu o pană, să apere unitatea Europei, unitatea bisericii, unitatea umanității și a cosmopolitismului împotriva decadenței și a distrugerii.

* * *

Erasm își începe misiunea de mediator, căutînd să-l potolească pe Luther. Prin intermediul prietenilor, îl conjură pe acest incorigibil să nu mai scrie într-un mod atît de „instigator“, să nu mai propovăduiască evanghelia într-un fel atît de „neevanghelic“ : „Aș dori ca Luther să se abțină cîtva timp de la orice conflict și să susțină numai cauza evanghelică, fără a se amesteca și în alte lucruri. Ar avea mai mult de cîștigat.“ Și, mai întîi de toate, nu toate discuțiile trebuie purtate în mod public, iar obiectivele privind reforma bisericii nu trebuie în nici un caz zbierate în urechile unor mase agitate și gata de gîlceavă. Comparînd-o cu forța agitatorică a retoricii, cît de elocvent laudă Erasm, diplomatul, cealaltă măiestrie a omului de cultură, marea artă de a tăcea la momentul oportun : „Nu totdeauna trebuie spus întregul adevăr. Depinde mult de felul cum este propovăduit adevărul.“

Pentru Luther este de neînțeles o concepție potrivit căreia adevărul ar putea fi tăinuit, fie chiar și pentru un minut, de dragul unui avantaj temporal. Pentru el, care și-a mărturisit credința, cea mai sfîntă datorie a conștiinței este de a proclama, de a striga în gura mare fiece iotă și fiece silabă a adevărului recunoscut în inima și sufletul tău, indiferent

dacă aceasta va provoca război, furtună sau prăbușirea cerului. Luther nu poate și nu vrea nici în ruptul capului să învețe arta tăcerii. În acești patru ani, buzele lui au început să rostească o limbă nouă, plină de vigoare; forțele nemăsurate ale unui întreg popor, resentimentele acestuia acumulate de-a lungul timpului se află în mîinile lui; întreaga conștiință națională germană, nerăbdătoare să se răzvrătească împotriva a tot ce era italienesc și împărătesc, anticlericalismul, xenofobia, ardoarea vagă, confuz socială și religioasă, ce mocnea în țărănime începînd din zilele ligii *„Bundschuh"*, toate acestea sînt trezite la viață prin lovitura de ciocan a lui Luther în ușile bisericii din Wittenberg; toate stările sociale, principii, țăranii, orășenii au sentimentul că propria lor cauză, cea personală și cea a clasei lor, este binecuvîntată prin evanghelie. Văzînd în Luther pe omul de curaj și de acțiune, întregul popor german concentrează asupra lui toată pasiunea sa pînă acum risipită. Un om, în a cărui forță o națiune întreagă își revarsă forța, la prima lui chemare, este ispitit cu ușurință să se creadă trimisul lui Dumnezeu, și iată că, după ani fără de număr, un om vorbește din nou în Germania în graiul profeților: „Dumnezeu mi-a poruncit să dau învățătură și dreaptă judecată, ca un apostol și evanghelist ce sînt în țara germană". Acest om extatic are sentimentul că Dumnezeu i-a încredințat misiunea ca, prin forța cuvîntului sau, dacă nu se va putea altfel, cu spada, prin foc și cu sînge, să primenească biserica, să elibereze poporul german din mîinile „anticristului", ale papei, ale acestui „diavol întruchipat și deghizat".

Să predici luare-aminte și prudență unor urechi în care răsună vuietul manifestărilor entuziaste ale poporului și porunca divină nu poate fi decît o încer-

care zadarnică. Foarte curînd, Luther abia de mai ascultă ce scrie sau gîndește Erasm, căci nu mai are nevoie de el. Cu pas ferm, necruțător, merge pe drumul său istoric.

Cu aceeași insistență pe care a arătat-o față de Luther, Erasm se adresează, în același timp, părții opuse, papei, episcopilor, principilor și stăpînitorilor, spre a-i reține de la o severitate nechibzuită împotriva lui Luther. Și aici îl vede la lucru pe vechiul său dușman, fanatismul orb, prezumțios, care nu vrea să-și recunoască propriile erori. Erasm atrage atenția că s-a procedat, poate, prea aspru prin măsura anatemei, căci, în cazul lui Luther, este vorba, orice s-ar spune, de un om absolut leal, al cărui mod de viață este lăudat de toată lumea. E adevărat că Luther a avut îndoieli în privința indulgențelor, dar și alții, înaintea lui, s-au exprimat cu îndrăzneală în același sens. „Nu orice eroare poate fi socotită erezie“, avertizează eternul mediator, motivînd fapta celui mai aprig adversar al său, Luther, care „multe lucruri a scris mai degrabă din nechibzuință decît cu rea intenție“. Într-un asemenea caz nu ar trebui să se vorbească imediat de rug și nici oricine să fie bănuit de erezie. Nu ar fi oare mai indicat ca Luther să fie avertizat și lămurit, în loc să fie insultat și întărîtat ? „Cel mai bun mijloc de reconciliere ar fi“, scrie Erasm cardinalului Campeggio, „dacă papa ar cere din partea fiecărei tabere o profesiune de credință publică. În felul acesta s-ar înlătura abuzul unei prezentări deformate a situației și s-ar atenua demența discursurilor și a scrierilor.“ Conciliatorul stăruie iarăși și iarăși să se întrunească un conciliu, sugerează o explicație confidențială asupra tuturor acestor teme într-un cerc de eruditi și clerici, spre

a se ajunge la o „înțelegere demnă de spiritul creștin".

Dar Roma este tot atît de surdă pe cît este și Wittenberg la vocea rațiunii. Papa are în aceste momente alte griji : tocmai în acele zile, se stinge din viață, pe neașteptate, iubitul său Rafael Sanzio, acest dar divin al Renașterii făcut lumii renăscute. Cine va putea oare să termine, așa cum se cuvine, *stanzele* de la Vatican ? Cine va duce la bun sfîrșit construcția atît de îndrăzneț concepută a bazilicii San Pietro ? Pe papa din familia Medici îl interesează infinit mai mult arta, magnifica artă nepieritoare, decît meschina dispută monahală de undeva, dintr-un mic orășel de provincie saxon, și, tocmai pentru că șeful bisericii are un orizont atît de larg, nu dă atenție acestui mărunt călugăr. În ceea ce îi privește pe cardinalii săi, trufași și înfumurați — nu a fost oare abia de curînd ars pe rug Savonarola, iar ereticii din Spania, expulzați ? —, ei cer excomunicarea lui Luther drept unică ripostă la nesupunerea sa. La ce bun să fie mai întîi ascultat, de ce să mai ai o dispută cu acest teolog-țăran ? Scrisorile de avertizare ale lui Erasm sînt puse de o parte, fără a se ține seama de ele, cancelaria de la Roma întocmește febril bula de excomunicare și dă ordin legatului apostolic să-l înfrunte pe răzvrătitul german cu toată energia și asprimea : așadar, datorită îndărătniciei cu care este întîmpinată, de o parte și de alta, cea dintîi și deci cea mai bună posibilitate de reconciliere este ratată.

* * *

Și totuși : în acele zile hotărîtoare — acestei scene petrecute în culise i s-a dat prea puțină atenție — întregul destin al Reformei germane s-a aflat pentru o scurtă clipă în mîna lui Erasm. Împăratul Carol

a și convocat Dieta la Worms unde, în cazul în care Luther nu se supune în ultimul moment, urmează să fie pronunțată condamnarea definitivă a cauzei lui. La ședința Dietei este invitat și suveranul lui Luther, Frederic de Saxa, care pe atunci nu era încă adeptul său deschis, ci numai prietenul său. Acest om curios, care respecta cu strictețe regulile bisericești și era cel mai mare colecționar de relicve și moaște din Germania — lucruri de care Luther se leapădă cu dispreț, socotindu-le fleacuri și lucrul dracului —, nutrea o oarecare simpatie pentru Luther, fiind mîndru de bărbatul care a adus Universității sale din Wittenberg atîta faimă în lume. Nu îndrăznește totuși să se declare deschis de partea lui. Din prudență și pentru că, în forul său interior, nu este încă decis, se abține în mod diplomatic să aibă relații personale cu Luther. Nu îl primește, spre a putea spune (întocmai ca Erasm) la nevoie, în chip de acoperire, că *ad personam* nu a avut nimic de-a face cu el. Dar, din motive politice și fiindcă l-ar putea folosi bine pe acest pion tare în partida sa de șah împotriva împăratului, și, în sfîrșit, dintr-un orgoliu regionalist legat de exercitarea drepturilor sale personale de jurisdicție, acest principe a ținut pînă atunci mîna sa protectoare deasupra lui Luther, lăsîndu-i, în ciuda anatemei papale, amvonul și catedra.

Dar iată momentul cînd chiar și această protecție prudentă devine un pericol. Căci, dacă, așa cum este de așteptat, Luther va fi proscris de împărat, a-l protegui mai departe poate fi interpretat ca o revoltă pe față a unui principe contra împăratului său. Or, pentru o asemenea răzvrătire deschisă, principii, abia semiprotestanți, nu prea sînt încă dispuși. Este drept că ei știu cît de neputincios este pe plan militar împăratul lor, care are ambele mîini legate din cauza

războiului cu Franța și Italia ; momentul ar fi, poate, prielnic pentru sporirea propriei puteri, iar în fața istoriei cauza evanghelică ar fi argumentul cel mai potrivit, cel mai lăudabil pentru o astfel de lovitură. Numai că Frederic, care este, în ceea ce-l privește, un om evlavios, un om al dreptății și legii, își pune încă întrebarea dacă acest preot și profesor al său este cu adevărat un mesager al învățăturii evanghelice autentice sau numai unul dintre nenumărații fanatici și sectanți. Se mai întreabă și dacă ar putea să-și asume răspunderea în fața lui Dumnezeu și a rațiunii omenești de a continua să ocrotească acest spirit mare și totuși primejdios.

Pe cînd se afla în această stare de spirit de incertitudine, Frederic află, în trecere prin Colonia, că Erasm poposește, de asemenea, ca oaspete în acel oraș. Prin secretarul său, Spalatin, îl invită imediat la el, căci Erasm trece încă drept cea mai înaltă autoritate morală în probleme laice și teologice, se mai bucură încă de binemeritata faimă de imparțialitate absolută. Principele elector se așteaptă să primească de la Erasm sfatul cel mai nimerit în problema ce îl preocupă și îi pune deschis întrebarea dacă Luther are sau nu dreptate. Or, lui Erasm îi displac, în general, întrebări care cer un *da* sau un *nu* limpede și, cu atît mai mult, o întrebare ca aceasta, la care răspunsul lui implică o imensă răspundere. Dacă se declară de acord cu faptele și vorbele lui Luther, iar Frederic, încurajat, continuă să-l ocrotească pe Luther, acesta din urmă și, deci, și cauza Reformei germane sînt salvați. Dacă însă Frederic, descurajat, îl abandonează, Luther ar trebui să fugă pentru a nu fi ars pe rug. De acest *da* sau *nu* depinde în acel moment destinul unei lumi și dacă, așa cum pretindeau adversarii săi, Erasm ar fi nutrit realmente senti-

mente de invidie sau de dușmănie față de marele său partener, i s-ar fi oferit prilejul, acum ori niciodată, să se descotorosească de el pentru totdeauna. Un singur cuvînt categoric de respingere l-ar fi determinat, probabil, pe principele elector să-și retragă mîna protectoare de pe capul lui Luther. În acea zi de 5 noiembrie 1520, destinul Reformei germane și istoria lumii însăși se găseau, poate, în întregime în mîna delicată și sfioasă a lui Erasm.

În această clipă, Erasm are o atitudine leală. Nu o atitudine curajoasă, nu una hotărîtă, nu una eroică, dar (și aceasta înseamnă mult) o atitudine leală. La întrebarea principelui elector dacă el vede ceva greșit sau eretic în ideile lui Luther, Erasm încearcă la început să se eschiveze cu o glumă (de fapt, evită să ia poziție), spunînd că principala vină a lui Luther ar fi aceea că s-a legat de coroana papei și de burta călugărilor. Apoi, invitat cu seriozitate să-și exprime opinia, Erasm își precizează, în douăzeci și două de fraze concise, denumite de el *Axiomata*, convingerea sa personală, după cea mai bună știință și conștiință a sa, cu privire la doctrina lui Luther. Unele fraze sună dezaprobator : „Luther abuzează de îngăduința papei", în tezele esențiale însă Erasm se situează cu curaj de partea celui amenințat : „Dintre toate universitățile, numai două l-au condamnat pe Luther, și nici acestea nu i-au contestat ideile. Prin urmare, este îndreptățită cererea lui Luther care dorește o discuție deschisă și judecători demni de încredere". Și : „Cel mai bun lucru, chiar pentru papa, ar fi să dispună aplanarea cazului de către judecători demni de respect, care să nu poată fi suspectați de părtinire. Lumea este însetată de adevărata evanghelie, și tot mersul vremii se îndreaptă într-acolo. Nu trebuie să i ne împotrivim cu atîta dușmănie". În concluzie,

sfatul său este ca această chestiune delicată să fie soluționată cu toleranță de către un conciliu public, înainte de a degenera într-un „*tumultus*“, tulburînd liniștea lumii pentru multe secole de aci înainte.

Cu aceste cuvinte (pentru care Luther l-a răsplătit cu răul) s-a produs o cotitură de mare însemnătate în favoarea Reformei. Deși oarecum mirat de anumite ambiguități și prudențe din expunerea lui Erasm, principele elector Frederic de Saxa face totuși întocmai ceea ce i-a propus în acea convorbire nocturnă. În ziua următoare, la 6 noiembrie, Frederic cere trimisului papei ca Luther să fie audiat în public de către judecători drepți, neaparținînd nici unuia dintre partide și nesuspectabili, iar cărțile sale să nu fie arse în prealabil. În felul acesta, Frederic protestează împotriva punctului de vedere rigid al Romei și al împăratului; protestantismul principilor germani își face auzit glasul pentru prima oară. Astfel, susținînd discret Reforma, Erasm i-a dat un sprijin hotărîtor, într-un moment hotărîtor, pentru care ar fi meritat, drept recunoștință, nu să se arunce cu pietre în el, cum s-a întîmplat mai tîrziu, ci să i se ridice un monument.

* * *

Urmează clipa istorică de la Worms. Orașul este întesat de lume pînă pe acoperișuri. Un împărat tînăr își face intrarea solemnă, însoțit de legați, ambasadori, principi electori, secretari, și înconjurat de culorile strălucitoare ale veșmintelor călăreților și lăncierilor pedeștri. Cîteva zile mai tîrziu, pe același drum pășește un modest călugăr, un om solitar, lovit de anatema papală, salvat de la arderea sa pe rug ca eretic doar printr-un bilet de liberă trecere, pe care îl poartă în buzunar. Și iarăși răsună și vuiesc stră-

zile de bucurie entuziastă. Pe primul, pe împărat, l-au ales principii germani, pe al doilea l-a ales poporul german drept conducător al Germaniei.

Cea dintîi confruntare se termină cu o amînare a deciziei fatale. Ideea erasmeană mai este încă vie, mai există încă o ușoară speranță în posibilitatea unei medieri. Dar, în ziua următoare, Luther pronunță cuvintele epocale : „Aici sînt, nu pot altfel". Lumea este scindată în două : pentru prima dată de la Jan Hus încoace, un om a refuzat să se supună bisericii, declarînd aceasta în fața împăratului și a întregii curți. Curtenii adunați sînt cuprinși de un ușor fior, șușotesc și sînt uluiți de îndrăzneala călugărului. Jos însă, lăncierii pedeștri îl aclamă pe Luther. Bănuiesc ei oare că această împotrivire a lui Luther aduce cu sine un vînt favorabil lor ? Presimt oare aceste păsări ale furtunii războiul ce se apropie, războiul iminent ?

Dar unde este Erasm la ora aceasta ? În această clipă istorică, Erasm — și tocmai aici este vina sa tragică — a rămas, timorat, în cabinetul său de lucru. Ca prieten din tinerețe al legatului papal Aleander, cu care împărțise la Veneția masa și patul, ca personalitate respectată de împărat și, în același timp, tovarăș de idei al evanghelicilor, numai el ar mai fi putut opri aspra hotărîre. Dar el, eternul șovăitor, se teme să ia atitudine în public și, abia cînd află vestea cea rea, își dă seama de ireversibilitatea momentului pierdut : „Dacă aș fi fost de față, aș fi făcut tot ce mi-ar fi fost posibil pentru ca această tragedie să fie evitată, procedîndu-se cu chibzuință". Numai că momentele epocale, o dată pierdute, nu mai pot fi readuse. Cel absent poartă întotdeauna vina. În această clipă decisivă, Erasm nu și-a pus

întreaga ființă, întreaga putere, prezența sa, în slujba convingerilor sale și, de aceea, cauza erasmeană este pierdută. În schimb, Luther a pus în joc totul, imensul său curaj și forța de neclintit a voinței sale de a învinge : iată de ce vrerea i s-a transformat în faptă.

Lupta pentru independență

Erasm crede — și cei mai mulți împărtășesc impresia lui — că, odată cu Dieta de la Worms, cu anatema bisericii și proscrierea de către împărat, încercarea de reformă a lui Luther a fost lichidată. Nu a mai rămas decît posibilitatea unei rebeliuni propriuzise împotriva statului și bisericii, o mișcare în genul celei a albigenzilor, a waldenzilor sau a husiților, rebeliune sortită probabil să fie înăbușită într-un mod tot atît de nemilos ; or, dorința lui Erasm era ca tocmai o asemenea soluție sîngeroasă să fie evitată. Visul său fusese să implanteze în biserică învățătura evanghelică prin metode reformatoare și, în acest scop, și-ar fi adus cu plăcere aportul. „Dacă Luther rămîne în cadrul bisericii catolice, mă alătur lui bucuros", promisese el în mod public. Dar violentul Luther s-a desprins definitiv de Roma printr-o zmucitură. Acum totul s-a terminat. „Tragedia lui Luther s-a sfîrșit, ar fi fost mai bine să nu fi ajuns pe scena lumii", se plînge pacifistul dezamăgit. Stinsă este scînteia doctrinei evanghelice, apusă steaua luminii spirituale, *„actum est de stellula lucis evangelicae"*. De acum înainte, zbirii și tunurile vor hotărî soarta cauzei lui Hristos, el, Erasm, fiind decis să se dea la o parte de la orice conflict ce va urma, simțindu-se prea slab față de proporțiile acestei încercări. Recunoaște cu umilință că, pentru o hotărîre de o asemenea amploare și răspundere, el nu are acea credință profundă în Dumnezeu și în el însuși, cu

care alții se fălesc : „Zwingli și Bucer[1] vor fi posedînd harul divin, el, Erasm, nu este decît un om, el nu poate auzi vocea Spiritului". Acest om de cincizeci de ani, care își dăduse seama de mult de impenetrabilitatea problemelor divine, nu se simte chemat să fie purtătorul de cuvînt în această dispută ; el vrea să slujească, în tăcere și cu modestie, numai domeniul în care există o claritate eternă : știința, arta. Fuge de teologie, de politica de stat, de discordia din sînul bisericii și se retrage în camera sa de lucru, refugiindu-se în tăcerea sublimă a cărților, pentru a scăpa de necontenitele disensiuni ; aici mai poate fi de folos omenirii. Așadar, înapoi în celula ta, bătrîne, și zăvorăște-ți ferestrele împotriva timpului tău ! Lasă-i să lupte pe ceilalți, care simt în sufletele lor chemarea divină, iar tu urmează-ți chemarea ta, mai liniștită, de a apăra adevărul în sfera mai pură a artei și a științei. „Chiar dacă moravurile corupte ale clerului roman reclamă un remediu excepțional, nu-mi revine nici mie, nu le revine nici celor de o seamă cu mine să ne arogăm misiunea de a-l tămădui. Prefer să suport situația actuală, decît să provoc noi tulburări care pot duce adesea la o țintă opusă. În mod conștient nu am fost și nu voi fi niciodată instigator sau participant la o revoltă."

Erasm s-a retras din controversa ecleziastică, dedicîndu-se artei, științei, propriei sale opere. Este scîrbit de larma și certurile dintre tabere. *„Consulo quieti meae"*, nu mai dorește decît liniștea, sfîntul *otium*[2] al artistului. Dar lumea parcă s-a jurat să nu-l lase în pace. Sînt vremuri în care neutralitatea este socotită drept crimă, lumea reclamă în momente

[1] Martin Bucer (1491—1551) umanist, reformator. A trăit la Strasbourg.
[2] Tihna (lat.).

de frămîntări politice un *pro* sau un *contra* limpede : este de partea lui Luther ori de partea papei. Orașul Louvain, în care locuiește, îi face viața imposibilă și, în timp ce întreaga Germanie a Reformei îl blamează pe Erasm drept un adept prea moderat al lui Luther, facultatea riguros catolică din acest oraș îl persecută, calificîndu-l un instigator al „ciumei luterane". Studenții, dintotdeauna detașamentul de șoc al oricărei mișcări radicale, organizează demonstrații zgomotoase împotriva lui Erasm, îi răstoarnă catedra ; în același timp, de la amvonul bisericilor din Louvain, se țin predici împotriva lui, iar legatul papal, Aleander, trebuie să intervină cu toată autoritatea sa ca să stăvilească cel puțin insultele publice la adresa vechiului său camarad. Or, curajul nu a constituit nicicînd virtutea lui Erasm ; el preferă deci să fugă decît să lupte. Așa cum a fugit cîndva de ciumă, așa fuge acum de ura din orașul în care lucrase ani de zile la făurirea operei sale. Bătrînul nomad își strînge în grabă puținele lucruri și pleacă în pribegie. „Trebuie să fiu cu băgare de seamă ca să nu fiu sfîșiat, înainte de a părăsi Germania, de nemții care sînt acum ca niște posedați." Nepărtinitorul se trezește întotdeauna amestecat în conflictele cele mai înverșunate.

* * *

Erasm nu vrea să mai locuiască în nici un oraș pronunțat catolic și nici în unul reformat, numai un mediu neutru fiind un loc potrivit destinului său. Astfel, caută adăpost în acel etern refugiu al independenței, Elveția. Basel devine pentru mulți ani orașul opțiunii sale ; situat în centrul Europei, liniștit și distins, cu străzi curate, cu oameni pașnici, nepătimași, nesupus nici unui principe războinic, ci bucurîndu-se de o libertate democratică, acest oraș

promite să ofere eruditului independent liniștea rîvnită. Aici găsește o universitate și prieteni cu o înaltă cultură, care îl cunosc și îl stimează, aici găsește *famuli*[1], colaboratori îndatoritori care să-l ajute în opera sa, artiști, ca Holbein de pildă, și, în primul rînd, pe Froben, tipograful, acest mare maestru în meseria sa, de care îl leagă de ani de zile o colaborare rodnică. Datorită zelului admiratorilor săi, i se pune la dispoziție o casă confortabilă și, pentru prima dată, eternul hoinar pare să cunoască, în acest oraș liber și ospitalier, sentimentul de patrie. Aici poate să trăiască numai pentru idealul său spiritual, deci pentru ceea ce reprezintă, pentru el, lumea cea adevărată și reală. Numai acolo unde își poate scrie cărțile în liniște și unde acestea sînt tipărite cu grijă, numai acolo se poate simți el bine. Basel devine locul în care și-a găsit adevărata liniște în viață. Veșnicul pribeag a trăit aici mai multă vreme decît oriunde, opt ani împliniți, și, cu timpul, aceste două nume sînt asociate spre gloria amîndurora ; de atunci, nu te poți gîndi la Erasm fără să-ți vină în minte orașul Basel, și nici la Basel fără să te gîndești la Erasm. Aici mai există și astăzi, bine conservată, casa lui Erasm, aici se mai păstrează cîteva din portretele făcute de Holbein, care au eternizat chipul lui Erasm, aici a elaborat el multe din cele mai frumoase scrieri ale sale, în primul rînd *Colloquia*, aceste sclipitoare dialoguri în limba latină care, destinate inițial micului Froben ca teme de studiu, au instruit generații întregi în arta prozei latine. Aici termină el ediția cea mare a lucrării despre părinții apostolici, de aici trimite în lume scrisoare după scrisoare ; aici, baricadat în citadela muncii, departe de

[1] Slujitori (lat.).

forfota lumii, creează operă după operă și, cînd intelectualitatea europeană simte nevoia unui conducător, ea își îndreaptă privirea spre vechiul oraş de pe Rin. Datorită lui Erasm, Basel devine în acei ani o rezidență spirituală a Europei. În jurul marelui învățat se adună un șir de discipoli umaniști, ca Oecolampadius, Beatus Rhenanus și Amerbach ; nici o personalitate importantă, nici un principe sau învățat, nici un admirator al artelor frumoase nu pierde prilejul de a face o vizită de curtoazie în tipografia lui Froben și în casa „*Zum Lufft*". Din Franța, din Germania și din Italia sosesc umaniștii, spre a-l vedea la lucru pe omul venerat. În timp ce, la Wittenberg și la Zürich, precum și în toate universitățile, se aprinde disputa teologică, aici pare să se fi zidit, o dată mai mult, în liniște, un ultim refugiu pentru arte și științe.

Dar nu te amăgi, bătrîne, adevăratul tău timp a trecut, ogorul tău este pustiit. În lume se dă o luptă, o luptă pe viață și pe moarte, spiritul a devenit partizan, oamenii se adună în cete ostile. Omul liber, omul independent, cel care face opinie separată nu mai este tolerat. Se poartă o bătălie pe scară mondială pentru sau împotriva înnoirii evanghelice, acum nu mai are nici un rost să-ți zăvorăști ferestrele şi să te ascunzi după cărți ; acum, cînd Luther a scindat lumea creştină de la un capăt la altul al Europei, nu se mai poate să-ți ascunzi capul în nisip și să continui să invoci pretextul copilăresc de a nu fi citit lucrările sale. Acum, în dreapta și în stînga face ravagii înfiorătoare cuvîntul de ordine coercitiv : „Cine nu este cu noi este împotriva noastră". Cînd o lume se împarte în două, sciziunea trece prin fiecare individ în parte ;

nu, Erasme, zadarnic te-ai retras în citadela ta ; vor veni cu torțele aprinse și te vor constrînge să ieși din ea. Epoca aceasta cere o profesiune de credință, lumea aceasta vrea să știe de partea cui este Erasm, conducătorul ei spiritual, dacă este pentru sau contra lui Luther, dacă este pentru sau contra papei.

* * *

Începe un spectacol cutremurător. Lumea vrea cu orice preț să tîrască în luptă un om obosit de luptă. „Din nefericire", se plînge bărbatul de cincizeci și cinci de ani, „această furtună mondială m-a surprins tocmai într-un moment în care puteam să nădăjduiesc să am parte de odihna meritată după atîta muncă. De ce nu mi se îngăduie să fiu numai un simplu spectator la această tragedie, în care sînt atît de puțin potrivit să joc un rol, în timp ce atîția alții se reped avizi pe scenă ?" Dar, în asemenea timpuri critice, faima devine o îndatorire și un blestem. O personalitate ca Erasm este mult prea expusă curiozității lumii, cuvîntul său este mult prea important, pentru ca partizanii dreptei și ai stîngii să vrea să renunțe la autoritatea sa ; conducătorii ambelor tabere îl trag și-l atrag prin toate mijloacele, spre a-l cîștiga pentru cauza lor. Pentru a-l scoate din tăcerea sa „hiperdeșteaptă", îl ademenesc cu bani și lingușiri, îl ironizează pentru că este lipsit de curaj, îl sperie cu știrea falsă că operele sale au fost interzise și arse la Roma, îi falsifică scrisorile, îi răstălmăcesc cuvintele. Într-o asemenea clipă, adevărata valoare a unui om independent apare cu maximă claritate. Căci împărați și regi, trei papi, iar de partea cealaltă, Luther, Melanchthon, Zwingli, toți se străduiesc să obțină un cuvînt de adeziune din partea lui Erasm. Acesta ar putea să dobîndească orice bun pămîntesc, dacă ar vrea

să adere la o tabără sau la cealaltă : el știe că ar putea să ocupe un loc „în rîndul dintîi al Reformei", dacă și-ar declara răspicat apartenența la Reformă, după cum tot el spune : „aș putea să obțin o episcopie dacă m-aș pronunța împotriva lui Luther". Dar tocmai acest caracter necondiționat și sectar al unei profesiuni de credință înspăimîntă probitatea lui Erasm. El nu poate lua apărarea bisericii papale cu conștiința curată, de vreme ce el a fost primul care, în acest conflict, i-a biciuit abuzurile, cerînd înnoirea ei, dar nici față de evanghelici nu vrea să se angajeze total, pentru că ei nu propovăduiesc ideea sa despre un Hristos al păcii, ci au devenit niște fanatici turbați : „Ei țipă fără încetare : Evanghelia, evanghelia ! Numai că ei înșiși vor să fie exegeții evangheliei. Odinioară, evanghelia îi făcea pe sălbatici blînzi, pe tîlhari milostivi, pe certăreți pașnici, iar pe cei ce blestemau îi făcea să binecuvînteze. Aceștia însă, ca niște posedați, provoacă tot felul de tulburări și îi calomniază pe cei merituoși. Văd în ei niște ipocriți, niște noi tirani, dar nici o scînteie de spirit evanghelic." Nu, Erasm nu vrea să se declare în public adeptul nici unuia din cei doi, nici al papei, nici al lui Luther. Singura lui năzuință este pacea, pacea și numai pacea, izolarea și liniștea, adevărata muncă în folosul întregii umanități ! *„Consulo quieti meae."*

* * *

Dar gloria lui Erasm este prea mare, și prea nerăbdătoare este așteptarea de a se auzi profesiunea lui de credință. Din toată lumea îi parvin din ce în ce mai multe apeluri prin care i se cere să se manifeste, să pronunțe cuvîntul hotărîtor pentru el și pentru toți. Cît de adînc este înrădăcinată în pătura

oamenilor luminaţi încrederea în Erasm, în acest caracter nobil şi incoruptibil, o dovedeşte chemarea zguduitoare venită din adîncul sufletului unui mare om, germanul Albrecht Dürer, care l-a cunoscut pe Erasm în timpul călătoriei sale în Olanda. Cînd, după cîteva luni, se răspîndi zvonul că Luther, exponentul cauzei religioase germane, ar fi murit, Dürer vede în Erasm singurul om demn de a purta mai departe stindardul sfintei cauze şi, profund emoţionat, se adresează în jurnalul său lui Erasm, cu cuvintele: „O, Erasme din Rotterdam, unde zăboveşti ? Ascultă, tu, cavaler al lui Hristos, mergi în frunte, lîngă Domnul nostru Hristos, fii apărătorul dreptăţii, dobîndeşte cununa de spini a martirilor ! Nu mai eşti decît un biet bătrînel, am auzit chiar din gura ta că nu-ţi mai dai decît doi ani de viaţă, în care ai mai fi bun să înfăptuieşti ceva. Pune aceşti ani în slujba evangheliei, în slujba adevăratei credinţe creştine în Dumnezeu şi apoi ridică-ţi glasul ; atunci porţile iadului, Scaunul roman nu vor mai avea putere împotrivă-ţi, aşa precum a spus Hristos... O, Erasme, stai de partea aceasta ca să te laud în faţa lui Dumnezeu, aşa cum stă scris despre David, încît să poţi face deopotrivă şi, într-adevăr, să-l poţi doborî pe Goliat."

* * *

Aşa gîndeşte Dürer şi, împreună cu el, întreaga naţiune germană. Dar biserica catolică, în situaţia ei dificilă, îşi pune, de asemenea, toată nădejdea în Erasm, şi papa, locţiitorul lui Hristos pe pămînt, într-o epistolă scrisă de mîna lui, îi adresează lui Erasm o chemare aproape identică cuvînt cu cuvînt : „Înfăţişază-te, vino întru sprijinul cauzei lui Dumnezeu ! Foloseşte spre slava lui Dumnezeu însuşirile tale strălucite. Gîndeşte-te că stă în puterea ta, cu

ajutorul lui Dumnezeu, ca o mare parte dintre cei ademeniți de Luther să revină pe calea cea dreaptă, că aceia care nu s-au lepădat încă de credință să rămînă neclintiți, iar aceia care sînt gata să cadă să fie feriți !" Stăpînul și capul creștinătății, episcopii săi, stăpînitorii lumii, Henric al VIII-lea al Angliei, Carol Quintul, Francisc I și Ferdinand de Austria, ducele de Burgundia și, de cealaltă parte, conducătorii Reformei, toți stau în fața lui Erasm, presîndu-l și implorîndu-l, ca odinioară prinții homerici în fața cortului mîniosului Ahile, pentru a-l determina să renunțe la pasivitate și să pornească la luptă. Este o scenă grandioasă ; rareori s-a întîmplat în cursul istoriei ca potentații acestei lumi să depună atîtea strădanii pentru a obține un cuvînt de adeziune din partea unui singur intelectual, rareori supremația puterii spirituale asupra celei pămîntești s-a dovedit atît de dominantă. Dar aici se dezvăluie tainica dualitate din ființa lui Erasm. Tuturor acestor aspiranți la consimțămîntul său el nu le răspunde limpede, cu curaj : „Nu vreau". Nu-și poate lua inima în dinți să pronunțe tare, deslușit, cuvîntul „nu". Nu vrea să fie cu nici una din părți : aceasta face cinste independenței sale interioare. Numai că, din păcate, în același timp, nu vrea nici să-și strice raporturile cu vreuna dintre părți, ceea ce diminuează meritul atitudinii sale, dealtfel absolut juste. Nu îndrăznește să opună vreo rezistență deschisă acestor oameni puternici, care sînt protectorii, admiratorii și susținătorii săi, ci îi amăgește pe toți cu scuze vagi, divaghează, manevrează, tergiversează, face adevărate acrobații — trebuie să recurgi intenționat la cuvintele cele mai artificiale pentru a ilustra caracterul artificial al atitudinii sale —, promite și amînă, scrie cuvinte îndatoritoare fără a se obliga cu ceva,

lingușește și se preface, justificînd reticența sa cînd prin boală, cînd prin oboseală, cînd prin incompetență. Papei îi răspunde cu modestie excesivă : Cum așa ? El, un om atît de neînsemnat, avînd o cultură submediocră, el să se încumete la o misiune atît de uriașă ca aceea de a stîrpi erezia ? Pe regele Angliei îl duce cu vorba de la o lună la alta, de la un an la altul, și, în același timp, în tabăra cealaltă, îi potolește pe Melanchthon și Zwingli prin scrisori pline de măguliri ; găsește și inventează o sută de subterfugii, mereu altele. Dar, în spatele acestui joc viclean puțin agreabil, se ascunde o voință hotărîtă : „Dacă cineva nu-l poate prețui pe Erasm pentru că i se pare că este un creștin lipsit de fermitate, să creadă despre mine ce vrea. Nu pot să fiu altfel decît sînt. Dacă altul a fost înzestrat de Hristos cu daruri mai mari ale spiritului și este mai sigur de sine decît mine, să le folosească întru gloria lui Hristos. Felului meu de a gîndi i se potrivește mai degrabă o cărare mai liniștită și mai sigură. Eu nu pot decît să urăsc dezbinarea și să iubesc pacea și înțelegerea, căci mi-am dat seama cît de nebuloase sînt toate treburile omenești. Știu cu cît este mai ușor să stîrnești confuzia decît s-o risipești. Și, deoarece nu în toate chestiunile mă încred în propria mea judecată, prefer să mă abțin de a mă pronunța cu toată certitudinea cu privire la felul de a gîndi al altuia. Dorința mea ar fi ca toți să lupte laolaltă pentru triumful cauzei creștine și al unei evanghelii pașnice, și anume fără violență și numai cu arma adevărului și a rațiunii, ca să ajungem la o înțelegere atît în ceea ce privește demnitatea preoților, cît și libertatea poporului, pe care Domnul nostru Iisus Hristos l-a dorit liber. Tuturor acelora care contribuie, după puterile

lor, la atingerea acestui scop, Erasm li se va asocia bucuros. Dacă însă vreunul vrea să mă implice într-o situație confuză, nu mă va avea alături nici în calitate de conducător, nici ca tovarăș de drum."

Hotărîrea lui Erasm este nestrămutată : an după an îi lasă pe împărat, pe regi, pe papi și pe reformatori, pe Luther, Melanchthon, Dürer, precum și întreaga lume de războinici să aștepte și iar să aștepte, fără ca vreunul să reușească să-i smulgă un singur cuvînt decisiv. Are un zîmbet politicos pentru fiecare, dar buzele sale nu se deschid niciodată spre a rosti ultimul cuvînt, cuvîntul decisiv.

* * *

Este însă cineva care nu vrea să aștepte, un militant înfocat și nerăbdător al spiritului, ferm decis să taie acest nod gordian : Ulrich von Hutten. Acest „cavaler în luptă cu moartea și cu diavolul", acest arhanghel Mihail al Reformei germane, îl privise pe Erasm plin de admirație și de încredere și de afecțiune, ca pe un tată. Devotat cu pasiune umanismului, dorința cea mai fierbinte a tînărului era să devină un „Alcibiade al acestui Socrate" ; toată existența sa și-o pusese cu încredere deplină în mîinile lui Erasm. „*In summa*, dacă zeii mă ocrotesc și tu te consacri gloriei Germaniei, sînt gata să renunț la orice pentru a putea rămîne împreună cu tine." La rîndul său, Erasm, oricînd sensibil la manifestări de admirație, îl încurajase cu toată căldura pe acest „favorit al Muzelor", unic în felul său, îl iubea pe acest tînăr înflăcărat care lansase către cer, ca o ciocîrlie de fier, strigătul de bucurie nemărginită : „*O saeculum, o litterae ! Juvat vivere !*", exclamație plină de optimism ferice : „Este o plăcere să trăiești !" Erasm nădăjduise sincer și era gata s-o do-

vedească prin faptă că-l va educa pe acest discipol ca să devină un nou maestru al științei universale. Dar tînărul Hutten fu prins curînd de politică, aerul închis, stătut, al învățăturii umaniste devenindu-i cu timpul apăsător. Acest fiu de nobil își pune iar mănușa de luptă, nu mai vrea să mînuiască doar pana, ci și spada, împotriva papei și clerului. Deși laureat ca poet de limbă latină, repudiază această limbă erudită străină și cheamă vremea sa la arme în slujba evangheliei germane, folosind de aci înainte numai limba germană : „Înainte scriam în latină, / Ce nu era cunoscută oricui, / Acum însă strig patriei chemarea mea". Germania îl alungă pe acest temerar, iar la Roma vor să-l ardă pe rug ca eretic. Izgonit din propria-i casă, sărăcit și îmbătrînit înainte de vreme, ros pînă în măduva oaselor de oribila maladie franceză, cu trupul acoperit de ulcere, arătînd ca un vînat rănit, pe jumătate sfîșiat, acest om de nici treizeci și cinci de ani se tîrăște cu ultimele sale puteri la Basel. Acolo trăiește marele său prieten, „fala Germaniei", dascălul său, maestrul său, protectorul său, Erasm, a cărui faimă el o vestise, de a cărui prietenie se bucurase, ale cărui recomandații îl ajutaseră, Erasm, căruia îi datorează o bună parte din forța sa artistică, acum în declin, pe jumătate distrusă. La el caută refugiu, înaintea decăderii sale definitive, acest om împins demonic, acest naufragiat, care, prins în vîrtejul valurilor tenebroase, se agață de ultima scîndură.

Dar Erasm nu-l primește în casa sa pe acest proscris. Nicicînd nu s-a dezvăluit în întreaga sa goliciune regretabila lipsă de curaj din sufletul său, ca în această încercare zguduitoare. Încă de mult îi devenise neplăcută și incomodă prezența acestui etern certăreț ; încă la Louvain, cînd Hutten îi ceruse să

declare război deschis preoților. Erasm i-a opus un refuz categoric: „Misiunea mea este să promovez cauza culturii". Nu vrea să aibă de-a face cu acest fanatic, care a sacrificat poezia politicii, cu acest „Pilade[1] al lui Luther", cel puțin nu în public și cu atît mai puțin în acest oraș, în care o sută de iscoade i se uită pe fereastră. Lui Erasm îi este frică de acest biet om fugărit, aproape epuizat. Teama lui este triplă: în primul rînd, pentru că acest ciumat ar putea să-l roage să-l găzduiască la el — or, de nimic nu se sperie Erasm atît de mult ca de contagiune. În al doilea rînd, pentru că acest *„egens et omnibus rebus destitutus"*, acest cerșetor despuiat de orice avere ar putea să-i rămînă apoi definitiv pe cap, și, în al treilea rînd, pentru că acest om, care l-a ultragiat pe papa și a instigat națiunea germană la luptă împotriva preoțimii, ar compromite propria sa imparțialitate atît de vizibil afișată. Refuză deci să primească vizita lui Hutten la Basel, și anume în felul lui, fără să spună deschis și hotărît: „Nu vreau", ci sub pretexte deșarte și meschine, că nu poate să-l primească într-o încăpere neîncălzită pe Hutten, care are nevoie de căldura camerei, deoarece el însuși, suferind de litiază și de colici, nu suportă mirosul emanat de sobă — un subterfugiu străveziu sau mai degrabă jalnic.

În fața ochilor întregii lumi se desfășoară un spectacol penibil. La Basel, pe atunci încă un mic oraș avînd în total, poate, o sută de străzi și două sau trei piețe, unde toți oamenii se cunosc între ei, un bolnav ce inspiră milă, Ulrich von Hutten, marele poet, tragicul soldat al lui Luther și al Reformei

[1] Văr și prieten nedespărțit al lui Oreste, în mitologia greacă.

germane, este văzut săptămîni de-a rîndul strecurîndu-se pe ulițe și prin hanuri și trecînd tot mereu prin fața casei în care locuiește prietenul său de altădată, cel dintîi promotor și inițiator al aceleiași cauze evanghelice. Uneori stă în piața orașului, aruncînd priviri mînioase spre ușa zăvorîtă, spre ferestrele ferecate cu grijă ale omului care, odinioară entuziasmat, îl prezentase lumii ca pe „un nou Lucian", ca pe marele poet satiric al timpului său. Iar în spatele obloanelor de la ferestre, închise fără îndurare, șade, ca un melc în scoica sa, Erasm, omulețul bătrîn și slăbuț, care abia așteaptă ca acest vagabond turbulent și inoportun să părăsească în sfîrșit orașul. Mesajele circulă pe ascuns încolo și încoace, căci Hutten mai speră ca ușa să se deschidă, ca mîna vechiului prieten să-i fie pînă la urmă întinsă pentru a-l ajuta în mizeria sa. Dar Erasm tace și, cu conștiința încărcată, se ferește și se ascunde prudent în casa sa.

În cele din urmă, Hutten, cel cu sîngele otrăvit, pleacă din oraș și cu sufletul înveninat. Pleacă la Zürich, la Zwingli, care îl primește fără teamă. Se tîrăște mai departe anevoie dintr-un pat de suferință într-altul ; nu vor mai trece decît cîteva luni pînă ce i se va pregăti mormîntul solitar pe insula Ufenau. Dar, înainte de a se prăbuși, acest cavaler sumbru, fără frică și fără prihană, își scoate pentru ultima oară spada pe jumătate frîntă, spre a-l mai atinge mortal, măcar cu ciotul, pe Erasm, spre a-l atinge el, adeptul pe față al lui Luther, pe ultraprecautul Erasm, care nu vrea să-și mărturisească fățiș credința. Într-un pamflet furibund — *Expostulatio cum Erasmo*[1] —, Hutten îl atacă pe priete-

[1] *Plîngere contra lui Erasm* (lat.).

nul și maestrul de altădată. Îl acuză în fața întregii lumi de o sete nesățioasă de glorie, care îl face să invidieze puterea crescîndă a altuia (aluzie la Luther), îl învinuiește de o lamentabilă lipsă de fermitate, ponegrește convingerile sale și strigă exasperat, ca să audă întregul pămînt german, că Erasm, deși, în sinea lui de partea cauzei naționale, cauzei luterane, a abandonat-o și a trădat-o în mod rușinos. De pe patul de moarte îl invită pe Erasm cu cuvinte înflăcărate ca, deoarece nu are suficient curaj să apere cauza evanghelică, cel puțin s-o atace deschis, căci luteranii nu se mai tem de mult de el : „Pregătește-te, cauza este acum coaptă pentru acțiune, și este o misiune demnă de vîrsta ta înaintată. Adună-ți toate forțele și pune-le în slujba acestei opere. Vei găsi adversarii înarmați. Partidul luteranilor, pe care tu ai vrea să-l alungi de pe acest pămînt, așteaptă lupta și o va accepta". Dîndu-și seama de conflictul intim al lui Erasm cu sine însuși, Hutten îi prezice adversarului său că nu va putea face față unei astfel de confruntări, căci, în cugetul său, recunoaște în multe privințe dreptatea doctrinei lui Luther. „O parte din tine se va îndrepta nu împotriva noastră, cît mai ales împotriva propriilor tale scrieri dinainte. Vei fi nevoit să-ți folosești știința împotriva ta însuți și să fii elocvent contra propriei tale elocvențe dinainte. Propriile tale opere se vor înfrunta unele pe altele."

Erasm simte numaidecît asprimea loviturii. Pînă acum chelălăiseră împotriva lui numai niște oameni mărunți. Din cînd în cînd, scribi inciudați îi găsiseră mici greșeli de traducere, superficialități și citate eronate ; chiar și aceste înțepături de viespe inofensive îl neliniștiseră pe acest om susceptibil. Acum însă este atacat, pentru prima oară, de către un ade-

vărat adversar, atacat și provocat în fața întregii Germanii. În primul moment de spaimă încearcă să oprească tipărirea scrierii lui Hutten, care, deocamdată, nu circulă decît în manuscris, dar, cînd această încercare nu-i reușește, pune mîna supărat pe pană și ripostează cu *Spongia adversus aspergines Hutteni* (Ștergerea cu buretele a împroșcăturilor lui Hutten). Respinge nemilosul atac cu aceeași asprime și nu ezită nici în această bătălie îndîrjită să țintească sub centură, și anume acolo unde îl știe pe Hutten vulnerabil, rănit mortal. În patru sute douăzeci și patru de paragrafe distincte respinge fiecare acuzație în parte, pentru ca, în cele din urmă — Erasm este întotdeauna mare cînd este în joc lucrul cel mai important pentru el : independența sa — să facă o impresionantă și clară profesiune de credință : „Am declarat în mod consecvent în atîtea cărți, în atîtea scrisori și în atîtea polemici, că nu vreau să fiu amestecat în nici un fel de luptă partizană. Dacă Hutten este supărat pe mine pentru că nu-l susțin pe Luther așa cum ar dori el, trebuie să spun că încă cu trei ani în urmă am spus răspicat în mod public că sînt și vreau să rămîn complet străin de acest partid ; ba chiar că nu numai eu însumi rămîn în afara acestui partid, ci că îi îndemn și pe toți prietenii mei să adopte aceeași linie de conduită. În această privință nu voi șovăi. Pentru mine, partid înseamnă să mă leg fără rezerve prin jurămînt de tot ce a scris, scrie sau va scrie vreodată Luther ; o asemenea dăruire de sine totală se întîlnește uneori la oameni excepționali, eu însă am declarat pe față tuturor prietenilor mei că, în cazul în care nu m-ar putea iubi decît ca pe un luteran absolut, nu au decît să creadă despre mine

ce vor. Eu iubesc libertatea, nu vreau şi nu pot să slujesc nicicînd unui partid."

* * *

Tăioasa contralovitură nu l-a mai atins pe Hutten. Atunci cînd pamfletul furibund al lui Erasm pleacă de la tipar, Hutten, eternul combatant, se odihneşte deja în pacea veşnică, iar lacul Zürich scaldă de jur împrejur cu un susur uşor mormîntul său singuratic. Moartea l-a biruit pe Hutten înainte ca lovitura mortală a lui Erasm să-l fi ajuns. Dar, înainte de a muri, Hutten, marele învins, a repurtat o ultimă izbîndă : a obţinut prin forţă ceea ce împăraţii şi regii, papa şi clerul nu au fost în stare să obţină cu toată autoritatea lor. Cu ironia sa muşcătoare l-a obligat pe Erasm să iasă din vizuină. Provocat în mod public şi învinuit de timorare şi de şovăială, Erasm a trebuit să dovedească acum că nu se teme de o polemică cu cel mai puternic dintre toţi adversarii săi, cu Luther ; a trebuit să dea cărţile pe faţă, a trebuit să ia atitudine. Erasm se apucă de această treabă cu inima grea ; este un om bătrîn care nu mai doreşte altceva decît liniştea lui şi nu se înşală asupra faptului că puterea cauzei luterane a crescut mult prea mult pentru ca să mai poată fi înăbuşită cu pana. Ştie că nu va convinge pe nimeni, că nu va schimba şi nu va îndrepta nimic. Porneşte fără plăcere şi fără bucurie la bătălia ce i-a fost impusă. Dar nu mai poate da înapoi. Şi cînd, în 1524, dă în sfîrşit la tipar scrierea împotriva lui Luther, răsuflă uşurat : *„Alea jacta est"*, „zarurile au fost aruncate !"

Marea controversă

Trăncăneala în lumea literaților nu este o particularitate a unei anumite epoci, ci a tuturor timpurilor ; și în secolul al șaisprezecelea, cînd intelectualii, puțini la număr, erau răspîndiți prin lume, aparent fără legături între ei, nimic nu rămîne secret înăuntrul acestui cerc restrîns de oameni totdeauna curioși să afle totul. Înainte ca Erasm să pună mîna pe pană, înainte chiar de a se ști precis dacă și cînd va intra el în luptă, cei din Wittenberg erau la curent cu ce se plănuia la Basel. Luther se aștepta de mult la un atac. Încă în 1522 scrisese el unui prieten că „adevărul este mai puternic decît elocvența, credința este superioară erudiției. Eu nu-l voi provoca pe Erasm și nici nu am de gînd ca, în cazul în care el m-ar ataca, să ripostez imediat. Dar nici nu mi se pare indicat ca el să-și îndrepte forța elocvenței împotriva mea... Dacă ar îndrăzni totuși s-o facă, atunci va afla că Hristos nu se teme nici de porțile iadului, nici de puterile văzduhului. Vreau să-l înfrunt pe vestitul Erasm fără să țină seama nici de faima, nici de numele și nici de rangul său."

Această scrisoare, destinată bineînțeles să ajungă la urechile lui Erasm, conține o amenințare sau, mai curînd, chiar un avertisment. Se simte printre rînduri că Luther, în situația sa dificilă, ar prefera să evite o polemică în scris ; de ambele părți încep să intervină prieteni pentru a aplana lucrurile. Atît Melanchthon cît și Zwingli încearcă, de dragul cauzei

protestante, să mai stabilească o dată pacea între Basel și Wittenberg, și strădania lor pare să fie pe drumul cel bun. Dar, iată că, în mod cu totul neașteptat, Luther se decide să se adreseze el însuși direct lui Erasm.

* * *

Cît de mult s-a schimbat tonul în cei cîțiva ani ce au trecut de cînd Luther s-a adresat „marelui om", cu modestie cuviincioasă și chiar mai mult decît cuviincioasă, făcînd o plecăciune de discipol! Conștiința unei poziții de importanță istorică mondială și sentimentul misiunii sale în Germania conferă cuvintelor lui Luther un patetism grav. Ce înseamnă un adversar în plus pentru el, cînd se găsește în război cu papa, cu împăratul, cu toate puterile lumii? S-a săturat de acest joc ascuns. Nu mai suportă incertitudinea și pactizarea călduță. „Vorbele și discursurile neprecise, îndoielnice, șovăitoare trebuie zdravăn adunate cu mătura, zdrobite cu tăvălugul, să li se scoată numaidecît învelișul și după aceea abia trebuie tot timpul hărțuite." Luther dorește claritate. Îi întinde pentru ultima dată mîna lui Erasm, dar această mînă a și îmbrăcat mănușa de fier.

Primele cuvinte sună încă politicos și reținut: „Este destulă vreme de cînd stau liniștit, dragul meu domn Erasm, și, dacă am așteptat ca dumneavoastră, bărbat cu mult mai de vază și mai în vîrstă, să puneți primul capăt tăcerii, după îndelungă așteptare, afecțiunea mă îndeamnă acum să fac eu primul pas, scriindu-vă. Mai întîi de toate, vă declar că nu am nimic de obiectat împotriva faptului că dumneavoastră vă situați pe o poziție străină nouă, pentru ca să fiți pe placul papistașilor..." După aceea însă,

indignarea ce-l macină împotriva șovăitorului izbucnește cu putere și aproape cu dispreț. „Văzînd că Domnul nu v-a dăruit încă atîta fermitate, atîta curaj și înțelegere, încît să fiți de acord cu lupta contra acestui monstru și să-l înfruntați, pășind încrezător alături de noi, nu vrem să vă cerem ceva ce este peste puterile mele... Aș fi preferat însă ca, făcînd abstracție de însușirile dumneavoastră, să nu vă fi amestecat în treburile noastre, căci deși ați fi putut obține multe datorită poziției și elocvenței dumneavoastră, ar fi fost totuși mai bine, fiindcă nu sînteți cu tot sufletul de partea noastră, să-l fi slujit pe Dumnezeu numai în limitele tainului ce v-a fost încredințat.“ Deplora slăbiciunea și rezerva lui Erasm, ca, pînă la urmă, să-i arunce în față cuvîntul cel mai greu, și anume că, întrucît însemnătatea faptelor sale a depășit de mult țelul lui Erasm, pentru el nu mai reprezintă nici un pericol, dacă acesta i s-ar împotrivi cu toată forța și nici măcar dacă, din cînd în cînd, l-ar înțepa și l-ar blama cîte puțin. Mai departe, Luther îl somează pe Erasm, pe un ton autoritar și aproape poruncitor, să se abțină de la orice discurs „caustic, retoric și abuziv“ și îndeosebi, dacă altceva nu poate să facă, „să rămînă simplu spectator al tragediei noastre“, fără a se asocia adversarilor săi. Să nu-l atace în scrierile sale, așa cum nici el, Luther, la rîndul lui, nu are de gînd să întreprindă ceva contra sa. „Ne-am împuns destul unii pe alții, acum trebuie să căutăm să nu ne devorăm și să nu ne distrugem între noi.“

* * *

Erasm, conducătorul imperiului umanist, nu primise încă de la nimeni o scrisoare atît de arogantă, și, în pofida firii sale atît de conciliante, bătrînul nu

este dispus să accepte ca același om care, odinioară, îi solicitase umil protecția și sprijinul, să-l admonesteze acum de o asemenea manieră și să-l trateze de sus ca pe un flecar oarecare. „Am făcut mai mult pentru evanghelie", răspunde el cu trufie, „decît mulți care se fălesc acum cu evanghelia. Constat că înnoirea aceasta a generat mulți oameni corupți și rebeli, văd cum științele frumoase dau înapoi ca racul, cum prieteniile se destramă, și mă tem că va izbucni chiar o revoltă cu vărsare de sînge. Dar nimic nu mă va putea determina să las evanghelia pradă pasiunilor omenești." Nu uită să reamintească de cîtă gratitudine și succes s-ar fi putut bucura din partea celor puternici, dacă ar fi fost dispus să ia poziție contra lui Luther. Dar poate că, într-adevăr, s-ar putea sluji mai bine evanghelia, luînd cuvîntul împotriva lui Luther, decît să procedezi ca proștii care l-au susținut cu glas tare și din pricina cărora s-a ajuns să nu mai ai voie „să rămîi simplu spectator al tragediei". Neînduplecarea lui Luther a înăsprit voința șovăitoare a lui Erasm : „Numai să nu se sfîrșească într-adevăr tragic", oftează el cu o sumbră presimțire. Apoi pune mîna pe singura sa armă, pe pană.

* * *

Erasm este perfect conștient ce adversar uriaș are în față ; poate că, în sinea lui, își dă seama chiar de superioritatea combativă a lui Luther, care, pînă atunci, izbutise să doboare pe orice inamic cu furia sa nestăvilită. Dar adevărata forță a lui Erasm constă în aceea că — caz foarte rar întîlnit la un artist ! — își cunoaște propriile limite. E conștient că acest turnir spiritual se va desfășura sub privirile întregii lumi a culturii ; știe că toți teologii și umaniștii Eu-

ropei așteaptă acest spectacol cu o nerăbdare plină de pasiune ; așadar, se impune să caute o poziție inexpugnabilă. Și Erasm o alege în mod magistral, nelansîndu-se imprudent împotriva lui Luther și a întregii doctrine evanghelice, ci dibuind cu ochiul său de vultur un singur punct slab sau măcar vulnerabil al dogmei luterane, în care să-l atace. Alege o problemă aparent secundară, dar în realitate o problemă-cheie în edificiul încă destul de șubred și nesigur al învățăturii teologice a lui Luther. Însuși principalul interesat, Luther în persoană, se va vedea obligat a-l „lăuda și prețui mult", spunîndu-i: „Dintre toți cei ce mi s-au împotrivit, numai tu ai pătruns miezul chestiunii ; ai fost unicul om care a sesizat miezul întregii probleme și, în această dispută, ai luat cu putere taurul de coarne". În locul unei poziții ferme bazate pe convingere, Erasm, cu extraordinara sa măiestrie, a preferat să aleagă pentru acest duel terenul dialectic, alunecos, al unei probleme teologice, în care omul cu pumnul de fier nu va fi în stare să-l doboare cu totul și în care el se știe apărat și susținut din umbră de cei mai mari filozofi ai tuturor timpurilor.

Problema pe care Erasm o așază în centrul controversei este eterna dilemă a oricărei teologii : întrebarea dacă voința omului este sau nu liberă. Potrivit doctrinei rigid augustiniene despre predestinație, însușită de Luther, omul rămîne veșnic prizonierul lui Dumnezeu. Nu-i este lăsat nici un dram de liber-arbitru, orice faptă pe care o săvîrșește fiind cu mult înainte cunoscută și prestabilită de Dumnezeu ; voința omului nu poate să se sustragă și să se elibereze din această implicație a vinei preexistente, nici prin fapte bune — *bona opera* —, nici prin pocăință, numai grației divine fiindu-i lăsat să-l îndrumeze pe

om pe drumul cel bun. O interpretare modernă ar traduce aceasta în felul următor : noi, oamenii, sîntem dominați întru totul, în destinul nostru, de masa ereditară, de constelație, și în consecință, propria voință nu poate face nimic, dacă Dumnezeu din noi nu vrea — sau cum spune Goethe :

„aller Wille
Ist nur ein Wollen, weil wir eben sollten.
Und vor dem Willen schweigt die Willkür stille..."[1]

Umanistul Erasm, care vede în rațiunea omenească o forță sacră, dăruită de Dumnezeu, nu poate împărtăși punctul de vedere al lui Luther. Lui Erasm, care crede neclintit că nu numai omul singular, ci întreaga omenire este capabilă, printr-o voință leală și disciplinată, să se desăvîrșească, atingînd o moralitate din ce în ce mai elevată, nu se poate să nu-i repugne în toate fibrele ființei sale un astfel de fatalism rigid, aproape mahomedan. Dar Erasm nu ar fi Erasm, dacă ar opune unei păreri contrarii un *nu* categoric și brutal ; aici, ca peste tot dealtfel, el respinge numai extremismul, caracterul absolut și necondiționat al concepției deterministe a lui Luther. În ceea ce îl privește, declară, în maniera sa prudent-oscilantă, că „nu-i fac plăcere afirmațiile categorice", el personal înclinînd totdeauna spre îndoială, dar, în cazuri de acest fel, se pleacă cu plăcere în fața cuvintelor scripturii și ale bisericii. Or, în sfînta scriptură, aceste idei sînt exprimate în mod misterios, aproape de nepătruns,

[1] J.W. Goethe, *Urwörte. Orphisch* : „orișice voință / E o vrere îmboldită de o trebuință / Iar bunul plac n-are nimic de zis". Mariana Șora : *Gîndirea lui Goethe în texte alese*, Ed. Minerva, B.P.T., 1973, vol. II, p. 314.

astfel că i se pare că ar fi primejdios să nege cu desăvîrşire, atît de categoric cum o face Luther, libertatea voinţei omeneşti. El nu socoteşte nicidecum ca totalmente eronată interpretarea dată de Luther, dar este împotriva acelui *„non nihil“*, acelei afirmaţii potrivit căreia toate operele bune pe care un om le săvîrşeşte nu ar putea avea nici o valoare în faţa lui Dumnezeu şi, ca atare, ar fi inutile. Dacă, aşa cum procedează Luther, totul ar fi atribuit numai acţiunii graţiei divine, ce sens ar mai avea atunci ca oamenii să facă fapte bune ? În calitatea sa de etern mediator, el propune de aceea să i se lase omului cel puţin iluzia liberului-arbitru, ca acesta să nu dispere şi să nu-l considere pe Dumnezeu crud şi nedrept : „Ader la părerea acelora care atribuie cîte ceva liberului-arbitru, lăsînd o mare parte graţiei divine, căci nu trebuie să încercăm să evităm Scylla trufiei, pentru a ne lăsa astfel atraşi de Charybda fatalismului“.

Precum se vede, chiar şi într-o dispută, Erasm, omul păcii, merge pînă la ultima limită în întîmpinarea adversarilor săi. El le atrage atenţia şi cu acest prilej că nu trebuie exagerată importanţa unor astfel de discuţii şi că ar trebui să-şi pună întrebarea „dacă este just ca, de dragul cîtorva aserţiuni paradoxale, să răscoleşti întregul glob“. Realmente, dacă Luther ar fi cedat numai cu o fărîmă, dacă ar fi făcut un singur pas în întîmpinarea lui Erasm, această controversă teoretică s-ar fi putut încheia în pace şi armonie. Dar Erasm aşteaptă comprehensiune concesivă din partea celei mai obstinate minţi a secolului, din partea unui bărbat care, de s-ar afla chiar pe rug, tot nu ar renunţa la nici o literă din crezul şi convingerea sa, din partea unui fanatic înnăscut şi jurat, care ar prefera să piară el în-

suşi sau să ducă întreaga lume spre pieire, decît să abdice şi de la cel mai mărunt şi neînsemnat paragraf al doctrinei sale.

* * *

Luther nu-i răspunde imediat lui Erasm, deşi atacul îl irită pînă la exasperare pe acest om irascibil: „În timp ce, cu celelalte cărţi, m-am şters pe..., ca să mă exprim cu pudoare, această scriere a lui Erasm am citit-o pînă la capăt, avînd însă de gînd s-o azvîrl după aceea într-un colţ", se exprima el în felul său cam trivial. Numai că în acel an 1524, Luther era confruntat cu probleme mai importante şi mai grave decît o discuţie teologică. Destinul dintotdeauna al oricărui revoluţionar începe să se împlinească şi la el: vrînd să înlocuiască vechea rînduire printr-una nouă, i se întîmplă şi lui să descătuşeze forţe haotice şi, cu tot radicalismul său, să ajungă în pericolul de a fi luat prin surprindere, la rîndul său, de elemente mai radicale. Luther ceruse libertatea cuvîntului şi libertatea credinţei, şi iată că acum acestea sînt cerute şi de alţii în folosul ideilor lor: profeţii din Zwickau, Karlstadt, Münzer, toţi aceşti „visători", cum îi numeşte el, se unesc şi ei în numele evangheliei, răzvrătindu-se împotriva împăratului şi imperiului; cuvintele folosite de Luther împotriva nobilimii şi principilor se transformă la cetele de ţărani răsculaţi în suliţe şi ghioage; în timp ce Luther nu dorise decît o revoluţie spirituală, religioasă, ţărănimea asuprită revendică acum o revoluţie socială şi vădit comunistă. Cu Luther se repetă în acest an tragedia lui Erasm, în sensul că verbul lui generează evenimente istorice ce depăşesc ceea ce dorise el însuşi iniţial şi, tot astfel cum îl dojenise el pe Erasm pentru lipsa

sa de fermitate, acum cei din liga țăranilor răsculați, iconoclaștii și cei ce atacau mănăstirile, îl defăimează pe el, numindu-l cînd „noul sofist papistaș, un păgîn“, „un mare nemernic“, „prietenul postum al anticristului“, cînd „grăsunul trufaș de la Wittenberg“. Destin erasmean : ceea ce el gîndise pe plan spiritual și clerical este înțeles acum de masele largi și de către conducătorii lor și mai fanatici, așa cum spune Luther însuși, în mod „carnal“, în sens vulgar agitatoric. Eternul destin al oricărei revoluții ca un val să-l acopere pe cel dinainte : dacă Erasm reprezintă girondinii, atunci Luther corespunde adepților lui Robespierre, iar Thomas Münzer și ai săi, celor ai lui Marat. După ce fusese conducător necontestat, se vede dintr-o dată obligat să lupte pe două fronturi, cu cei moderați și cu cei aprigi, trebuind să poarte el răspunderea pentru revoluția socială, pentru cea mai teribilă și mai sîngeroasă răscoală din cîte cunoscuse Germania de secole. Numele său îl poartă în inimă mulțimile de țărani, căci numai răzvrătirea și izbînda lui împotriva împăratului și imperiului au dat acestor umili răsculați curajul de a se ridica contra conților și stăpînilor despotici. „Culegem acum roadele spiritului tău“, îi poate spune, pe drept cuvînt, Erasm. „Tu nu-i recunoști pe cei răsculați, dar ei te recunosc pe tine... Nu poți infirma părerea generală că, prin articolele și cărțile tale, mai ales prin cele scrise în limba germană, ai provocat acest dezastru.“

Cumplită hotărîre, cea în fața căreia este pus Luther : el, care provine din popor și trăiește în mijlocul acestuia și care s-a opus principilor, va trebui să renege acum țărănimea ce luptă pentru libertate, în spiritul învățăturii sale și în numele

evangheliei, sau să-i renege pe principi ? Este pentru prima oară (situația sa a devenit peste noapte foarte asemănătoare celei a lui Erasm) că încearcă să adopte o conduită erasmeană. Îi îndeamnă pe principi să fie îngăduitori, iar pe țărani să nu transforme „numele de creștin într-un scut al reprobabilei lor comportări ostile, necreștinești, lipsite de răbdare". Dar — insuportabilă experiență pentru un bărbat atît de orgolios — plebea nu-i mai dă ascultare lui, ci mai curînd celor ce promit mai mult, și anume lui Thomas Münzer și teologilor comuniști. În cele din urmă trebuie să ia o hotărîre, căci această răscoală nestăvilită îi compromite opera și își dă seama că această luptă socială intestină stînjenește propria sa luptă spirituală contra papalității. „Dacă aceste minți homicide și rebele, împreună cu țăranii lor, nu și-ar fi aruncat undița în plasa mea, alta ar fi acum situația papalității." Cînd este în joc opera și misiunea sa, Luther nu cunoaște șovăială. Revoluționar el însuși, trebuie să ia poziție împotriva revoluției țărănești germane, și cînd Luther ia poziție, el nu poate s-o facă decît ca extremist, în modul cel mai pătimaș, cel mai intolerant și mai nestăpînit. Dintre toate scrierile sale, pamfletul contra țăranilor germani, scris în momentul în care se găsea în cea mai mare primejdie, este lucrarea cea mai teribilă și mai însetată de sînge. „Cel ce piere luptînd de partea principilor", predică el, „va fi un martir fericit, cel ce cade luptînd de partea cealaltă, va ajunge în iad, de aceea, oricine poate are datoria să doboare, să sugrume, să înjunghie, pe ascuns sau pe față, gîndindu-se tot timpul că nu există ceva mai veninos, mai dăunător, mai diabolic decît un răzvrătit." Fără menajamente, trece pentru totdeauna de partea stăpî-

nirii contra poporului : „Măgarul așteaptă să fie bătut, iar plebea vrea să fie cîrmuită cu forța". Acest luptător furios nu va găsi nici o vorbă de blîndețe sau de milă, atunci cînd nobilimea victorioasă se va dezlănțui cu o cruzime monstruoasă contra celor învinși în chip jalnic ; acest om genial, dar lipsit de măsură, nu simte, în mînia sa, nici o compasiune pentru nenumăratele victime, printre care se găsesc mii și mii care au pornit la asaltul castelelor punîndu-și nădejdea în numele său și în acțiunea sa revoluționară. La urmă, cînd cîmpiile Württembergului sînt stropite abundent cu sînge, el mărturisește cu o aroganță înfiorătoare : „Eu, Martin Luther, am ucis toți țăranii răsculați, căci eu sînt cel care am făcut să fie omorîți : tot sîngele lor este pe grumazul meu."

Pana sa este încă îmbibată de această furie, de această teribilă capacitate de a urî, atunci cînd o îndreaptă împotriva lui Erasm. Poate că i-ar fi iertat lui Erasm al său excurs teologic în sine, dar primirea entuziastă de care s-a bucurat în toată lumea umanistă acea chemare la moderație îl face să turbeze de mînie. Luther nu suportă gîndul că inamicii săi pot să-și intoneze acum cîntecul de triumf : „Spuneți-mi unde este marele Macabeu, unde se găsește cel care era atît de sigur pe învățătura lui ?" Acum, cînd nu-l mai apasă problema țărănească, Luther nu vrea numai să-i răspundă lui Erasm, ci să-l nimicească complet. La o masă, în prezența prietenilor, își face cunoscută intenția prin aceste cuvinte teribile : „Vă ordon, prin urmare, din porunca lui Dumnezeu, să fiți dușmanii lui Erasm și să evitați cărțile sale. Vreau să scriu împotriva lui, chiar de ar fi să moară de îndată din această pricină ; vreau să ucid satana cu pana" și

adaugă aproape cu trufie: „așa cum l-am ucis pe Münzer, al cărui sînge este pe grumazul meu".

Dar, chiar și în furia sa, și cu atît mai mult cînd sîngele îi clocotește mai tare în vine, Luther se dovedește a fi un mare artist, un geniu al limbii germane. El știe ce adversar de talie are de înfruntat și, conștient de responsabilitatea pe care o are, va face din lucrarea sa o operă remarcabilă; nu un mic pamflet polemic, ci o carte profundă, cuprinzătoare, presărată cu imagini și fremătătoare de pasiune, o carte care revelează, mai pregnant decît majoritatea scrierilor sale, pe lîngă erudiția sa teologică, și forța sa poetică, umană. *De servo arbitrio*, tratatul despre servitutea voinței omenești, face parte dintre cele mai viguroase scrieri polemice ale marelui militant, iar controversa cu Erasm se înscrie printre cele mai fundamentale dispute ce au fost purtate vreodată în spațiul de gîndire german de doi bărbați cu firi diametral opuse, ambii însă figuri dintre cele mai marcante. Oricît de străin ar fi devenit obiectul acestei dispute pentru receptivitatea noastră de astăzi, această luptă a rămas, datorită magnificenței celor doi adversari, un eveniment spiritual al literaturii universale.

* * *

Înainte de a trece la atac, înainte de a-și fixa coiful și de a-și îndrepta lancea pentru lovitura ucigătoare, Luther mai ridică pentru o clipă, dar chiar numai pentru o clipă, spada, în semn de fugar și curtenitor salut. „Ție personal îți port cea mai înaltă stimă și te prețuiesc ca pe nimeni altul." Recunoaște în mod leal că Erasm „l-a tratat cu blîndețe și indulgență în toate împrejurările" și admite că, dintre toți adversarii săi, este singurul care

„a sesizat punctul nevralgic al întregii probleme". Dar, după ce și-a impus această reverență cavalerească, Luther strînge tare pumnul, redevine grosolan, simțindu-se acum în elementul său. Spune că-i răspunde lui Erasm numai „pentru că apostolul Pavel poruncește să închizi gura celor care flecăresc fără rost". După care începe să cadă lovitură după lovitură. Cu vigoarea plastică uluitoare ce-i este proprie, Luther izbește cu ciocanul în Erasm, arătînd că „vrea întotdeauna să calce pe ouă fără să spargă vreunul, să pășească printre pahare fără să atingă vreunul", ironizîndu-l că „nu vrea să afirme nimic cu tărie, și totuși pronunță o asemenea sentință despre noi", ceea ce înseamnă că „se ferește de ploaia măruntă ca să se precipite în lac". Dezvăluie dintr-o dată contrastul dintre prudența abilă a lui Erasm și propria sa franchețe lipsită de echivoc și rezerve. După părerea lui, Erasm „prețuiește mai mult comoditatea și tihna trupească pe care ți le dă pacea, decît credința", în timp ce el însuși este gata să-și mărturisească credința, „chiar dacă întreaga lume și-ar pierde nu numai liniștea, ci s-ar prăbuși cu totul și s-ar preface în ruină". În timp ce Erasm îndeamnă în scrierea sa, în chip înțelept, la prudență, atrăgînd atenția asupra obscurității unor pasaje din *Biblie*, pe care nici o ființă pămîntească nu le-ar putea tălmăci cu toată certitudinea și răspunderea, Luther îi strigă în față profesiunea sa de credință: „Fără certitudine nu există creștinism. Un creștin trebuie să fie sigur de învățătura și de cauza creștină, altminteri nu este un creștin." În materie de credință, cel ce pregetă ori este nepăsător sau are îndoieli, acela ar face mai bine să se lase pentru totdeauna de teologie. „Sfîntul Duh nu este un sceptic", tună și fulgeră

Luther. „El nu a sădit în inimile noastre o iluzie vagă, ci o certitudine puternică." Luther stăruie cu încăpăţînare asupra punctului său de vedere, în sensul că omul este bun numai cînd îl poartă pe Dumnezeu în suflet, rău cînd e stăpînit de diavol, propria sa voinţă fiind numai aparentă şi rămînînd neputincioasă în faţa inevitabilei şi imuabilei providenţe divine. Pornind de la acest motiv izolat şi depăşind problema particulară, încetul cu încetul se naşte o antiteză mult mai importantă ; pe aceşti doi inovatori ai religiei, date fiind temperamentele lor diferite, îi desparte ca o cumpănă de ape concepţia lor totalmente deosebită despre esenţa şi menirea lui Hristos. Pentru umanistul Erasm, Hristos este vestitorul adevăratei omenii, divinul care şi-a jertfit sîngele spre a izbăvi lumea de vărsare de sînge şi de vrajbă ; Luther în schimb, soldatul lui Dumnezeu, se prevalează de cuvîntul evangheliei că Hristos ar fi venit „nu pentru a aduce pacea, ci sabia". Cine vrea să fie creştin, spune Erasm, trebuie să fie paşnic şi îngăduitor în cugetul său ; cine este creştin, răspunde intransigentul Luther, nu trebuie să cedeze niciodată cînd este vorba de cuvîntul lui Dumnezeu, chiar dacă lumea toată s-ar nărui din cauza aceasta. Cuvintele pe care, cu ani în urmă, le scrisese lui Spalatin, au devenit deviza vieţii sale : „Să nu crezi cumva că această cauză ar putea fi dusă pînă la capăt fără zbucium, scandal şi răzvrătire. Din sabie nu poţi face pană, şi nici din război nu poţi face pace. Cuvîntul lui Dumnezeu este război, este suferinţă, este pieire, este otravă ; el îi înfruntă pe fiii lui Efraim ca ursul ieşit în cale sau ca leoaica din pădure". Iată de ce Luther respinge vehement apelul lui Erasm la împăcare şi înţelegere : „Renunţă la vaiete şi la ţipete, nici un leac

nu ajută împotriva acestei febre. Războiul este de la Dumnezeu, El l-a dezlănţuit şi nu-i va pune capăt pînă ce nu va fi nimicit pe toţi duşmanii cuvîntului său". După părerea lui, vorbăria blîndă a lui Erasm nu este altceva decît lipsa unei adevărate credinţe creştineşti, de aceea ar fi mai bine să stea de o parte, la lucrările sale meritorii în limba latină şi în limba greacă — mai bine zis : la jucăriile sale umaniste —, şi să nu se atingă cu „vorbele sale meşteşugite" de probleme ce nu pot fi rezolvate decît dintr-o adîncă încredere în Dumnezeu a unui om credincios, a unui credincios fără rezerve. Pe un ton dictatorial, Luther pretinde ca Erasm să se abţină, odată pentru totdeauna, de a se amesteca în această luptă religioasă devenită de anvergură istorico-mondială : „Dumnezeu nu a vrut şi nici nu ţi-a hărăzit să fii îndeajuns de puternic pentru cauza noastră". El, Luther, în schimb, simte chemarea şi are deci şi siguranţa pe care i-o dă convingerea : „Cine şi ce sînt, precum şi ce spirit şi ce cauză m-au călăuzit ca să intru în această luptă, asta las să hotărască Dumnezeu, atotştiutorul, care cunoaşte că această chestiune a mea a fost pornită şi înfăptuită pînă acum nu din voinţa mea, ci din vrerea sa divină".

Acesta a fost actul de despărţire dintre umanism şi Reforma germană. Elementul erasmean şi cel luteran, raţiunea şi pasiunea, religia umanitară şi fanatismul dogmatic, ideea supranaţională şi cea naţională, multilateralitatea şi unilateralitatea, supleţea şi rigiditatea se pot contopi tot atît de puţin ca focul cu apa. Ori de cîte ori aceste elemente vin

în contact pe pămînt, ele se năpustesc cu furie unul împotriva celuilalt.

* * *

Luther nu-i va ierta niciodată lui Erasm că i s-a împotrivit în public. Acest om belicos nu admite ca un litigiu să se termine altfel decît prin nimicirea necondiţionată a adversarului. În timp ce Erasm se mulţumeşte cu o singură ripostă, cu *Hyperaspistes*, scriere destul de violentă pentru firea sa conciliantă, întorcîndu-se apoi la studiile sale, ura lui Luther continuă să fiarbă. Nu scapă nici un prilej fără să-l copleşească cu cele mai îngrozitoare injurii pe omul care îndrăznise să-l contrazică într-un singur punct al doctrinei sale, şi, după cum se plînge Erasm, ura „ucigătoare" a lui Luther nu se dă înapoi în faţa nici unei insulte : „Cine îl striveşte pe Erasm omoară o ploşniţă, care pute mai rău moartă decît vie". Îl defineşte drept „cel mai înverşunat duşman al lui Hristos", şi cînd i se arată un portret al lui Erasm, el îi pune în gardă pe prietenii săi, spunînd că este „o creatură vicleană şi perfidă, care şi-a bătut joc şi de Dumnezeu şi de religie", care „născoceşte zi şi noapte cuvinte ambigue şi, cînd crezi că a spus mult, abia nu a spus nimic". Stînd cu prietenii la masă, răcneşte la ei înfuriat : „Asta o las prin testament, şi vă iau pe toţi ca martori, că eu îl socotesc pe Erasm cel mai mare duşman al lui Hristos, cum nu a mai existat altul de o mie de ani". La sfîrşit, se încumetă chiar să rostească blasfemia : „Cînd spun rugăciunea : Sfinţească-se numele tău, atunci eu îl blestem pe Erasm şi pe toţi ereticii care hulesc şi pîngăresc numele lui Dumnezeu".

Însă Luther, omul mîniei, căruia în luptă sîngele i se urcă la cap şi ochii îi sînt injectaţi, nu este

totdeauna numai războinic, ci, de dragul doctrinei și al înrîuririi acesteia, este nevoit să fie vremelnic și diplomat. Probabil că prietenii i-au atras atenția cît de nechibzuit procedează năpustindu-se cu invective și injurii atît de nesăbuite asupra acestui om în vîrstă, care se bucură de o atît de înaltă considerație în toată Europa. Și iată că Luther depune sabia și ia în mînă ramura de măslin ; un an după acea teribilă diatribă, el îi adresează „celui mai mare dușman al lui Dumnezeu", o scrisoare aproape hazlie, în care își cere scuze „că s-a purtat cu el atît de aspru". De data aceasta însă, Erasm este acela care respinge categoric orice împăcare. „Nu am o fire atît de puerilă", răspunde el aspru, „ca, după ce am fost atacat cu cele mai josnice insulte, să mă las potolit cu glume ușoare sau prin măguliri exagerate... La ce au folosit atunci toate acele observații ironice, acele minciuni meschine cum că aș fi un ateu, un sceptic în probleme de credință, un blasfemator al lui Dumnezeu și mai știu eu ce... Ceea ce s-a petrecut între noi doi nu prezintă importanță, și cu atît mai puțin pentru mine, care sînt aproape de sfîrșit ; ceea ce indignează însă pe orice om cumsecade, ca și pe mine însumi, este că atitudinea ta arogantă, insolentă și instigatoare distruge întreaga lume... și că, din voința ta, această vijelie nu duce la acea bună înțelegere pentru care am luptat eu... Controversa dintre noi doi este o chestiune particulară, dar pe mine mă îndurerează mizeria generală și confuzia incurabilă, și aceasta o datorăm numai și numai felului tău neîmblînzit de a fi, care nu se lasă îndrumat de sfetnicii buni... Ți-aș fi dorit să fii înzestrat cu un alt spirit decît cel pe care-l ai și de care ești atît de încîntat ; la rîndul tău, poți să-mi dorești tot ce vrei, cu excep-

ţia felului tău de a gîndi, în afară de cazul în care Dumnezeu ţi l-ar schimba". Cu o duritate neobişnuită pentru el, Erasm respinge mîna care a prefăcut în ţăndări lumea sa ; nu vrea să-l mai salute, nici să-l cunoască pe omul care a distrus pacea bisericii şi care a abătut asupra Germaniei şi întregii lumi cel mai teribil şi înspăimîntător „*tumultus*" al spiritului.

* * *

Dar acest „*tumultus*" este gata dezlănţuit în lume, şi nimeni nu i se mai poate sustrage, nici chiar Erasm : legea vieţii ce i-a fost rezervată de soartă este neliniştea, şi ori de cîte ori jinduieşte după linişte, lumea se răzvrăteşte în jurul lui. Pînă şi Basel, oraşul pe care îl alesese drept refugiu pentru neutralitatea lui, este cuprins de febra Reformei. Mulţimea dă năvală în biserici, smulge din altare chipurile pictate şi cele cioplite în lemn, spre a le arde apoi în trei maldăre mari aşezate în faţa catedralei. Erasm vede îngrozit cum fanatismul, eternul său duşman, face ravagii în jurul casei sale, cu torţe şi sabie. În mijlocul acestei agitaţii, lui Erasm nu-i este dată decît o slabă consolare : „Nu a curs sînge — de ar fi totdeauna aşa". Acum însă, cînd Basel a devenit un oraş partizan al Reformei, el, căruia îi repugnă tot ce este spirit partizan, nu mai vrea să rămînă între zidurile lui. La vîrsta de şaizeci de ani, spre a putea lucra în tihnă, Erasm se mută în oraşul austriac mai liniştit Freiburg [1], unde populaţia şi autorităţile îl întîmpină cu alai sărbătoresc, oferindu-i ca locuinţă un palat împărătesc. El refuză însă această casă somptuoasă şi preferă

[1] Azi în R.F.G. — Freiburg im Breisgau.

o locuință modestă, în apropierea mănăstirii de călugări, unde să lucreze în tihnă și să moară în pace. Istoria nu putea să nască un simbol mai grandios pentru acest om al moderației, niciunde agreat, deoarece nu vrea să treacă nicăieri de partea vreunei tabere : din Louvain a trebuit să fugă pentru că orașul era prea catolic, din Basel pentru că orașul devine prea protestant. Acest spirit liber, independent, care nu se lasă încătușat de nici o dogmă și nici nu vrea să se decidă pentru vreuna din tabere, nu are nicăieri pe acest pămînt un cămin, o patrie.

Sfîrşitul

Erasm, ajuns acum la vîrsta de şaizeci de ani, obosit, epuizat, se află la Freiburg, înconjurat din nou de cărţile sale, după ce a fugit — pentru a cîta oară ! — de forfota şi agitaţia lumii. Trupul său descărnat şi plăpînd pare că se topeşte pe zi ce trece, chipul său delicat brăzdat de miile de riduri seamănă din ce în ce mai mult cu un pergament acoperit de semne mistice şi runice ; cel care crezuse odinioară cu pasiune în posibilitatea unei renaşteri a lumii printr-o acţiune a spiritului, a unei reînnoiri a omului prin acţiunea unor sentimente omeneşti mai pure, devine treptat un om amar, batjocoritor şi ironic. Capricios ca toţi holteii, se lamentează întruna din cauza decăderii ştiinţelor, a ostilităţii duşmanilor săi, a scumpetei vieţii şi a bancherilor necinstiţi, a vinului prost sau oţetit. Marele dezamăgit se simte din ce în ce mai străin într-o lume ce nu vrea nicidecum să trăiască în pace şi în care raţiunea este zilnic sugrumată de patimă, iar dreptatea, de violenţă. Inima lui a devenit de mult mai leneşă, nu însă şi mîna, nu însă şi mintea sa uimitor de limpede şi de vioaie, ce răspîndeşte, asemenea unei lămpi, un cerc de lumină constant şi imaculat peste tot ce intră în cîmpul vizual al spiritului său incoruptibil. O singură prietenă, cea mai veche, cea mai bună, i-a rămas credincioasă : munca. Erasm scrie zi de zi treizeci pînă la patruzeci de scrisori, umple volume întregi cu transpuneri din lucrările părinţilor bisericii, completează ale sale *Colloquia* şi răspîndeşte un şir nesfîrşit de

scrieri cu caracter estetic și moral. Scrie și acționează cu conștiința omului care crede în dreptul și îndatorirea rațiunii de a-și spune cuvîntul nepieritor chiar și unei lumi ingrate. În forul său interior știe însă de mult că, într-un asemenea moment de nebunie colectivă, nu are nici un sens să apelezi la oameni, cerîndu-le mai multă omenie, știe că elevata, sublima sa concepție despre umanism a fost învinsă. Tot ceea ce își propusese și încercase el, conciliație și bună înțelegere în loc de masacre pustiitoare, a eșuat din pricina îndărătniciei fanaticilor, statul său spiritual, statul său platonic situat printre statele pămîntești, republica sa de erudiți nu-și mai găsește loc în plin cîmp de luptă al unor tabere dezlănțuite. Între o religie și alta, între Roma, Zürich și Wittenberg, se duce un război înverșunat, campaniile militare trec fără întrerupere peste pămînturile Germaniei, Franței, Italiei și Spaniei ca nouri călători, numele lui Hristos a devenit strigăt de război și stindard pentru acțiuni militare. Cît de ridicol a devenit să continui să scrii tratate pentru a îndemna principii la chibzuință, ce absurd este să mai fii susținătorul doctrinei evanghelice, de vreme ce cei ce-l reprezintă pe Dumnezeu pe pămînt propovăduiesc numele lui și folosesc cuvîntul „evanghelie“ ca o secure de luptă. „Toți au pe buze aceste cinci expresii : evanghelie, cuvîntul lui Dumnezeu, credință, Hristos și spirit, și totuși văd mulți dintre aceștia comportîndu-se de parcă ar fi posedați de diavol.“ Nu, nu mai are nici un rost ca în astfel de vremuri de surescitare politică să vrei să mai fii mediator și pacificator. Visul sublim despre un imperiu european umanist, unit din punct de vedere moral, s-a destrămat, iar cel care l-a gîndit pentru ome-

nire, Erasm însuși, nu mai e decît un bătrîn ostenit, nimănui util, pentru că nimeni nu-i dă ascultare. Lumea trece pe lîngă el : nu mai are nevoie de el.

* * *

Dar o lumînare, înainte de a se stinge, mai înalță o dată o ultimă flacără desperată. O idee, înainte de a se lăsa înăbușită de vijelia epocii, își mai desfășoară o dată ultima picătură de energie. Într-adevăr, ideea erasmeană, ideea împăcării și a mediațiunii, mai strălucește o dată, în mod efemer, dar măreț. Carol Quintul, stăpînul celor două lumi, a luat o hotărîre importantă. Împăratul nu mai este acum băiatul nesigur de el, așa cum se prezentase la Dieta de la Worms. Dezamăgirile și experiențele l-au maturizat, iar marea victorie repurtată cu puțin înainte asupra Franței îi dă pînă la urmă siguranța și autoritatea necesare. Reîntors în Germania, el este decis să pună definitiv ordine în controversa religioasă, să restabilească încă o dată, fie și cu forța, unitatea bisericii destrămate de Luther ; dar, înainte de a recurge la forță, vrea să încerce, pe căi pașnice, potrivit vederilor lui Erasm, să realizeze un acord între biserica cea veche și noile idei, se gîndește „să convoace un consiliu de oameni înțelepți și fără prejudecăți" care vor să asculte cu bunăvoință și să cumpănească în chip temeinic toate argumentele care ar putea duce la crearea unei biserici creștine unite și înnoite. În acest scop, Carol Quintul convoacă Dieta la Augsburg.

Această Dietă reprezintă unul din cele mai grave momente cruciale din istoria Germaniei și, mai mult

decît atît, una din adevăratele ore astrale ale omenirii, una din acele situaţii istorice ireversibile care conţin în embrion, ca o larvă, desfăşurarea secolelor viitoare. Aparent poate nu atît de dramatică ca Dieta de la Worms, cea de la Augsburg este aproape tot atît de importantă din punctul de vedere al consecinţelor istorice ale hotărîrilor luate. La Augsburg, ca şi la Worms, este în joc unitatea spiritual-religioasă a Occidentului.

Primele zile de la Augsburg sînt neaşteptat de favorabile ideii erasmeene, unei dezbateri în scop de împăcare între adversari pe teme spiritual-religioase, propagate fără încetare de către Erasm. Căci ambele puteri, biserica cea veche şi biserica cea nouă, sînt afectate de o criză, fiind astfel dispuse la concesii mari. De cînd şi-a dat seama că Reforma a cuprins, ca un incendiu într-o pădure, tot nordul Europei şi că se extinde cu fiece oră ce trece, biserica catolică a pierdut mult din semeţia distantă cu care îl trata la început pe micul eretic german. Olanda, Suedia, Elveţia, Danemarca şi, mai ales, Anglia, au fost cîştigate pentru noua doctrină ; pretutindeni, principii, întotdeauna copleşiţi de dificultăţi pecuniare, descoperă cît de avantajos este pentru finanţele lor să pună mîna, în numele evangheliei, pe preţioasele bunuri ale bisericii ; vechile mijloace de luptă ale Romei, excomunicarea şi exorcismul, şi-au pierdut de mult efectul pe care-l aveau pe timpul Canossei, de cînd un monah augustin a putut să dea foc, în piaţa publică, fără să fi fost pedepsit, unei bule papale de excomunicare. Cel mai crunt a fost însă lovit orgoliul papalităţii, de cînd păstrătorului cheilor sfîntului Petru i-a fost dat să

vadă de sus, de la castelul Sant'Angelo, cetatea eternă devastată. „*Il sacco di Roma*“ a zguduit pentru secole cutezanța și trufia romană. Dar și pentru Luther și ai săi au urmat ore grele după entuziastele și eroicele zile de la Worms. Nici în tabăra evanghelică, lucrurile nu stau bine în ceea ce privește „dulcea concordie din sînul bisericii“. Căci, înainte chiar ca Luther să fi izbutit să dea bisericii sale o organizare închegată, au și luat ființă biserici opuse, cea a lui Zwingli și cea a lui Karlstadt, cea anglicană a lui Henric al VIII-lea, precum și secta „visătorilor“ și a anabaptiștilor. Luther, el însuși un fanatic de bună-credință, înțelege că ceea ce a urmărit el în domeniul spiritual a fost interpretat de mulți în sens carnal și exploatat în mod cumplit în avantajul lor personal. Gustav Freytag [1] a exprimat cel mai bine tragedia ultimilor ani ai reformatorului : „Cel ales de soartă să recreeze ceea ce este cu adevărat grandios, acela își distruge, în același timp, o parte a propriei sale existențe. Și cu cît este mai conștiincios, cu atît mai adînc simte în forul său incizia pe care a făcut-o în orînduirea lumii. Aceasta este durerea tainică, este penitența oricărei mari idei din istorie.“ Pentru prima oară, pînă și acest om dur și altminteri neînduplecat dă dovadă de o oarecare dorință de înțelegere, iar partenerii săi care, de obicei, întindeau și supraîntindeau coarda voinței sale, chiar și principii germani, toți au devenit mai prudenți de cînd au remarcat că stăpînul și împăratul lor, Carol Quintul, are din nou mîinile libere și este bine înarmat. Poate că ar fi totuși recomandabil, se gîndesc unii dintre ei, să nu te opui ca răzvrătit aces-

[1] Scriitor și publicist german (1816—1895).

tui stăpîn al Europei ; căci, persistînd într-o atitudine rigidă, s-ar putea întîmpla să-ți pierzi capul și pămînturile.

Pentru prima dată, deci, lipsește acea teribilă intransigență ce a domnit înainte și după aceea în conflictele religioase din Germania ; această relaxare a fanatismului oferă o perspectivă imensă. Căci, dacă s-ar realiza o înțelegere în sensul ideilor lui Erasm între vechea biserică și noua doctrină, atunci Germania și, odată cu ea, lumea toată, și-ar regăsi unitatea spirituală, iar secularul război religios, civil, interstatal, cu tot cortegiul său de implicații — distrugerile oribile de valori culturale și materiale — ar putea fi împiedicat. Ar putea fi asigurată supremația morală a Germaniei în lume și ar fi evitată rușinea persecuțiilor religioase. Nu ar mai fi nevoie să se ridice ruguri, punerea la index și Inchiziția nu ar mai trebui să-și aplice barbarul lor stigmat pe libertatea spiritului, încercata Europă ar fi cruțată de infinite nenorociri. De fapt, cît de mică a mai rămas distanța care-i separă pe adversari. Dacă aceasta ar fi depășită, venind fiecare în întîmpinarea celuilalt, atunci rațiunea, cauza umanismului, deci Erasm, ar putea triumfa încă o dată.

Pentru un asemenea acord este promițătoare și împrejurarea că, acum, cauza protestantă nu mai este reprezentată de inflexibilul Luther, ci de mult mai diplomaticul Melanchthon. Acest personaj excepțional de blînd și generos, pe care biserica protestantă îl slăvește ca pe prietenul și ajutorul cel mai devotat al lui Luther, a fost toată viața — ciudat lucru — și admiratorul fidel al marelui adversar al acestuia, rămînînd un statornic discipol al lui Erasm.

Structurii sale sufletești, caracterizată printr-o cumpătare prudentă, îi este chiar mai apropiată interpretarea umanistă și umană, în spirit erasmean, a doctrinei evanghelice, decît formulările severe și riguroase ale lui Luther ; dar prestanța și forța lui Luther au asupra lui un pronunțat efect sugestiv, dominator. La Wittenberg, cînd este în imediata vecinătate a acestuia, Melanchthon se simte complet dependent și subjugat de voința lui Luther, pe care îl slujește umil, cu tot zelul minții sale clare și logice. Aici la Augsburg însă, Melanchthon, găsindu-se pentru prima oară în afara puterii hipnotice exercitate de personalitatea lui Luther, își poate, în sfîrșit, manifesta nestingherit și cealaltă latură a firii sale : elementul erasmean. În aceste zile de la Augsburg, Melanchthon se declară fără rezerve pentru o atitudine conciliantă dusă pînă la extrem, mergînd cu concesiile atît de departe, încît aproape că se află iar cu un picior în vechea biserică. „Confesiunea de la Augsburg", elaborată de el personal, deoarece, după cum mărturisește el, Luther „nu poate să meargă atît de domol și cu atîta băgare de seamă", nu conține, deși formulată limpede și ingenios, nici un atac provocator la adresa bisericii catolice ; pe de altă parte, în timpul dezbaterilor sînt ocolite în mod prudent, prin tăcere, importante chestiuni litigioase. Astfel, doctrina predestinației, în privința căreia Luther se luptase cu atîta îndîrjire cu Erasm, nu este discutată, după cum nu sînt dezbătute nici teze dintre cele mai delicate, ca : dreptul divin al papalității, apoi acel *„character indelebilis"*, imposibilitatea pentru cler de a lepăda haina preoțească, numărul de șapte al sacramentelor. Din ambele părți se fac

auzite cuvinte de mediere uimitoare. Melanchthon scrie : „Noi respectăm autoritatea papei de la Roma și întreaga supunere față de biserică, cu condiția ca papa de la Roma să nu ne repudieze", în timp ce un reprezentant al Vaticanului declară semioficial că problema căsătoriei preoților și cea a potirului laicilor se mai pot discuta. În pofida tuturor dificultăților, participanții încep să fie cuprinși de o ușoară speranță. Și dacă, printre cei prezenți, s-ar găsi acum acel om cu o înaltă autoritate morală, un om stăpînit de o ardentă voință de pace și care și-ar pune în joc toată puterea elocvenței sale mediatoare, toată arta logicii sale, întreaga măiestrie a vorbirii, el însuși strîns legat de ambele tabere, de una prin simpatie, de cealaltă prin fidelitate, acela ar mai izbuti, poate, în ultimul ceas, să realizeze un acord între protestanți și catolici, salvînd astfel ideea europeană.

Acest om unic este Erasm, și împăratul Carol, stăpînul celor două lumi, l-a invitat în mod expres la Dietă, după ce îi solicitase sfatul, cerîndu-i să intervină ca mediator. Iată însă că se repetă tragicul destin al lui Erasm, care face ca acestui om prevăzător, dar necutezînd niciodată să iasă la vedere, să-i fie dat numai să recunoască ca nimeni altul momentele epocale și să piardă totuși momentul decisiv, din cauza slăbiciunii sale, a incurabilei sale lipse de curaj ; și de data aceasta se repetă vina sa în fața istoriei. Întocmai ca în cazul Dietei de la Worms, Erasm lipsește și de la Dieta de la Augsburg ; nu se poate hotărî să-și pledeze personal convingerea și cauza. Este adevărat, scrie scrisori, chiar multe scrisori, adresate ambelor partide, scrisori foarte înțelepte, foarte calde, foarte persuasive, căutînd să-i determine pe prietenii săi din ambele

tabere. pe Melanchthon, de o parte, pe legatul papei, de cealaltă, să facă maximum de concesii. Numai că, în orele fatale de mare încordare, cuvîntul scris nu are niciodată forța chemării înflăcărate, făcute prin viu grai ; și apoi, doar și Luther trimite de la Koburg mesaj după mesaj, spre a-l face pe Melanchthon să fie mai aspru și mai inflexibil decît l-ar îndemna firea sa intimă. Pînă la urmă, pozițiile contradictorii devin iar rigide, pentru că mediatorul genial, mediatorul potrivit, este absent. Ideea împăcării este strivită în interminabile discuții, ca un grăunte promițător de roade, măcinat între două pietre de moară. Marele conciliu de la Augsburg sfîșie definitiv creștinătatea, pe care voia s-o unească, în două emisfere cu credințe diferite ; în locul păcii, deasupra lumii planează discordia. Luther trage concluzia să dură : „Dacă va fi să izbucnească un război, n-are decît, noi am oferit și am făcut destul". Iar Erasm conchide tragic : „Dacă-ți va fi dat să vezi ivindu-se în lume confuzii îngrozitoare, să-ți amintești că Erasm le-a prezis".

* * *

Începînd din acea zi în care ideea „erasmeană" suferă ultima și definitiva sa înfrîngere, bătrînul de la Freiburg nu mai este decît o persoană inutilă înconjurată de cărțile sale, numai o umbră palidă a gloriei sale de odinioară. Și el e primul care își dă cel mai bine seama că un om tolerant și tăcut nu-și are locul „în această epocă zgomotoasă, mai bine zis furibundă". La ce bun să mai tîrască multă vreme acest trup neputincios, bolnav de gută, într-o lume căreia i-a devenit străină orice idee de pace ? Erasm

este sătul de viață, deși a iubit-o atît de mult odinioară ; este mișcătoare implorarea rostită de buzele sale : „De ar vrea Dumnezeu să mă cheme odată la el, scoțîndu-mă din această lume turbată !" Căci unde să-și mai găsească adăpost preocupările spirituale, cînd fanatismul tulbură inimile ? Sublimul imperiu al umanismului, clădit de el, este asaltat de dușmani și pe jumătate cucerit, timpurile de *„eruditio et eloquentia"* au apus, oamenii nu mai dau ascultare cuvintelor sensibile, bine chibzuite ale poeziei, ci numai vorbelor aspre și pătimașe ale politicii. Gîndirea este sufocată de iluzia sectară, este uniformizată în gîndire luterană sau gîndire papistașă, învățații nu mai luptă prin scrisori și broșuri formulate cu eleganță, ci își aruncă reciproc, ca precupețele, insulte grosolane și vulgare, nimeni nu vrea să-l înțeleagă pe celălalt, ci fiecare vrea să-i impună celuilalt propria sa credință partizană, doctrina sa, cu forța, ca un stigmat ; și vai de cei ce vor să rămînă deoparte, fideli propriului lor crez : contra celor ce vor să stea între și deasupra celor două tabere se îndreaptă o ură îndoită ! Ce gol se face, într-o asemenea epocă, în jurul celui ce este atașat numai lumii spiritului ! Pentru cine să mai scrii atunci, de vreme ce de atîtea înjurături și țipete politice urechile au devenit surde la semitonurile delicate, la ironia fină și pătrunzătoare, cu cine să mai porți discuții teologice despre învățătura lui Dumnezeu, de cînd această învățătură a ajuns pe mîinile doctrinarilor și zeloților, care, drept ultim și optim argument al încăpățînării lor, fac apel la soldățime, la cete de călăreți și la tunuri ? Începe o vînătoare a celor de altă părere și a liber-cugetătorilor, o dictatură a intoleranței : sînt folosite măciuca

și spada, în credința că, în acest fel, este slujită cauza creștinismului, și tocmai cei mai luminați și cei mai curajoși dintre adepți sînt cuprinși de violența cea mai brutală. A venit *„tumultul“* pe care el l-a prezis; în inima sa desperată și ostenită izbesc puternic vești înspăimîntătoare sosite din toate țările. La Paris a fost ars la un foc lent traducătorul și discipolul său Berquin, în Anglia au fost tîrîți sub securea călăului cei mai distinși prieteni ai săi, iubiții John Fisher și Thomas Morus (fericit cel ce are forța de a fi martir pentru credința sa!) ; și Erasm geme cînd află vestea : „Simt de parcă aș fi murit eu însumi o dată cu ei“. Pe Zwingli, cu care corespondase adesea, adresîndu-și reciproc cuvinte prietenoase, l-au răpus pe cîmpul de luptă de la Kappel, pe Thomas Münzer l-au omorît prin suplicii cum nici păgînii și chinezii nu ar fi putut născoci altele mai cumplite. Anabaptiștilor le smulg limba, pe predicatori îi sfîșie cu clești înroșiți și le dau foc la stîlpul ereticilor, jefuiesc bisericile, ard cărțile, incendiază orașele. Pedestrașii lăncieri au devastat Roma, splendoarea lumii — o Doamne, ce instincte bestiale se dezlănțuie în numele Tău! Nu, în lume nu mai este loc pentru libertatea de gîndire, pentru înțelegere și îngăduință, aceste idei fundamentale ale doctrinei umaniste. Artele nu pot înflori pe un teren atît de îmbibat de sînge, s-a sfîrșit pentru decenii, pentru secole, poate chiar pentru totdeauna, cu vremurile unei comunități universale, pînă și latina, această ultimă limbă a unei Europe unite, limba inimii sale, piere : pieri deci și tu, Erasme!

* * *

Dar iată că — fatalitate a existenței sale — acest etern nomad trebuie să pornească în pribegie din

nou, de data aceasta însă pentru ultima oară. La aproape șaptezeci de ani, își părăsește încă-o dată, pe neașteptate, locul și casa. Este cuprins de o dorință cu totul inexplicabilă de a pleca din Freiburg și de a se muta în Brabant, unde a fost invitat de duce, dar în adîncul sufletului știe că altcineva îl cheamă : moartea. O neliniște misterioasă a pus stăpînire pe el, și cel ce a trăit toată viața ca un cosmopolit, ca un apatrid conștient, simte o nevoie temător-afectuoasă de a se afla pe pămîntul unde s-a născut. Trupul obosit vrea să se întoarcă acolo de unde a venit, o presimțire îi spune că sfîrșitul călătoriei este aproape.

Nu mai ajunge însă la destinație. Într-o mică birjă, folosită de obicei numai pentru femei, bătrînul slăbit este transportat la Basel, unde intenționează să se mai odihnească cîtva timp, așteptînd să se topească gheața ca să poată pleca, odată cu venirea primăverii, în patrie, la Brabant. Între timp, orașul Basel îl reține, aici mai găsește oarecare căldură intelectuală, aici mai trăiesc cîțiva oameni care i-au rămas credincioși : fiul lui Froben, Amerbach și alții. Ei au grijă ca bolnavul să aibă o locuință confortabilă și îl iau la ei ; mai există și vechea tipografie, astfel că are prilejul să participe iar, fericit, la transformarea cuvîntului gîndit și scris în cuvînt tipărit, să respire mirosul de ulei al tiparniței, să țină în mînă cărțile frumoase, tipărite clar, și să poarte un dialog instructiv cu ele, prietene încîntător de tăcute, nespus de pașnice. Într-o liniște deplină, cu totul izolat de lume, prea obosit și lipsit de puteri pentru a mai putea părăsi patul pentru mai mult de patru sau cinci ore pe zi, Erasm trăiește această ultimă perioadă a vieții sale într-o stare de

totală răceală lăuntrică. Are sentimentul că a fost uitat și proscris, căci catolicii nu-l mai solicită, iar protestanții îl iau în derîdere. Nimeni nu mai are nevoie de el, nimeni nu-i mai cere părerea și verdictul. „Dușmanii mei se înmulțesc, iar prietenii mei se împuținează", se plînge deznădăjduit omul solitar, pentru care raporturile spirituale dintre oameni însemnaseră lucrul cel mai frumos și cel mai dătător de bucurii în viață.

Dar iată : aidoma unei rîndunici întîrziate ce ciocănește la o fereastră ce a și fost acoperită de gheața iernii, mai ajunge și la el, în singurătatea sa, un cuvînt de venerație și de salut. „Tot ceea ce sînt și sînt în stare să fac îți datorez numai ție și, dacă nu aș recunoaște acest lucru, aș fi cel mai ingrat om al tuturor timpurilor. *Salve itaque etiam, atque etiam, pater amantissime, pater decusque patriae, literarum assertor, veritatis propugnator invictissime*. Te salut și încă o dată te salut, părinte iubit și fală a patriei, spirit protector al literelor, luptător neînfrînt pentru adevăr." Numele bărbatului care scrie aceste cuvinte îl va eclipsa pe al său : este François Rabelais, care, în zorile tinerei sale glorii, salută amurgul maestrului muribund. După aceea, îi mai sosește și o altă scrisoare, o scrisoare din Roma. De data aceasta, Erasm, bătrînul de șaptezeci de ani, o deschide nerăbdător, apoi, zîmbind amar, o pune deoparte. Nu cumva își bate joc de el ? Noul papă îi oferă un loc de cardinal aducător de imense venituri, tocmai lui, care, de-a lungul întregii sale vieți, se ferise cu dispreț, de dragul libertății, de toate demnitățile din lume. Refuză cu atitudine de înțelept cinstea aproape jignitoare : „Acum, ca muribund, să iau asupra mea îndatoriri pe care de-a

lungul întregii mele vieţi le-am respins?“ Nu, trebuie să mori liber, dacă ai trăit liber! Liber şi în haine civile, fără distincţii şi onoruri pămînteşti, liber ca toţi singuraticii şi singuratic ca toţi oamenii liberi.

Eterna, cea mai devotată prietenă a oricărei solitudini şi cea mai bună consolatoare a ei, munca, ea rămîne însă pînă în ultimul ceas lîngă cel bolnav. Cu trupul încovoiat de dureri, zăcînd în pat, cu mîini tremurînde, Erasm scrie întruna, zi şi noapte, la *Comentariul despre Origene*, compune eseuri şi scrisori. Nu mai scrie pentru glorie şi nici pentru bani, ci numai din dorinţa tainică de a trage învăţăminte din spiritualizarea vieţii şi de a trăi mai intens prin învăţătură, din plăcerea de a aspira şi de a respira ştiinţă; numai această veşnică diastolă a oricărei existenţe pămîntene, numai acest ritm de respiraţie mai face să pulseze sîngele său. Activ pînă în ultima clipă, numai prin labirintul sacru al muncii se poate ascunde de o lume cu care nu este de acord şi pe care nu o înţelege, de o lume care nu mai vrea nici ea să-l accepte şi să-l înţeleagă. În sfîrşit, se apropie de patul său aducătoarea supremei împăcări. Şi acum, cînd se apropie moartea, cea de care Erasm se temuse toată viaţa peste măsură de mult, ajuns fără puteri, el o priveşte liniştit şi aproape recunoscător. Mintea lui mai rămîne lucidă pînă la despărţire, îi mai compară pe prietenii ce stau la căpătîiul său, Froben şi Amerbach, cu prietenii lui Iov, întreţinîndu-se cu ei în cea mai aleasă şi mai spirituală latină. Apoi însă, în ultima clipă, cînd lipsa de aer îl sufocă, se întîmplă ceva ciudat: el, marele erudit umanist, care, de-a lungul întregii

sale vieţi vorbise numai latineşte, uită brusc această limbă atît de obişnuită şi firească pentru el. Şi, zbătîndu-se în angoasa originară a creaturii, buzele ce încep să înţepenească murmură deodată cuvintele învăţate de copil în patria sa: *„lieve God“* [1]. Primul şi ultimul cuvînt din viaţa sa se regăsesc în acelaşi grai olandez. Şi după aceea, o ultimă răsuflare, şi îşi găseşte şi el ceea ce dorise din străfundul sufletului său pentru întreaga omenire: pacea.

[1] *O, Doamne!* (Oland.)

Testamentul lui Erasm

În timp ce Erasm, muribund, lăsa ca moștenire spirituală generațiilor viitoare misiunea nobilă de a lupta pentru concordia europeană, la Florența apărea una dintre cele mai de seamă și mai îndrăznețe lucrări din istoria universală, renumitul *Il Principe* al lui Niccolò Machiavelli. În acest manual scris cu o claritate matematică, manual al politicii de nimic îngrădită, de forță și succes, este formulat, cu precizia unui catehism, principiul cu totul opus celui erasmean. În timp ce Erasm cerea principilor și popoarelor să-și subordoneze de bunăvoie și pașnic aspirațiile personale, egoist-imperialiste, solidarității fraterne a întregii omeniri, Machiavelli face din setea de putere și de forță a fiecărui principe și a fiecărei națiuni țelul suprem și unic al gîndirii și acțiunii lor. Rațiunea de stat, dezvoltarea maximă a propriei individualități trebuie să fie unicul scop vădit și singura țintă finală a oricărei evoluții istorice, iar înfăptuirea necondiționată a acestor țeluri, sarcina supremă în succesiunea evenimentelor istorice; pentru Machiavelli, rațiunea supremă este puterea și continua creștere a acesteia, pentru Erasm, dreptatea.

Cu aceasta au fost turnate pentru toate timpurile, într-un tipar spiritual, cele două forme fundamentale, mari și eterne, ale oricărei politici din lume: politica realistă și cea idealistă, politica diplomatică

și cea etică, politica de stat și cea de umanitate. Pentru Erasm, observator filozofic al lumii, politica aparține, conform accepției lui Aristotel, a lui Platon și a lui Toma din Aquino, eticii : principele, conducătorul statului, trebuie să fie, în primul rînd, slujitorul divinității, exponentul ideilor morale. Pentru Machiavelli, diplomat de profesie, versat în activitatea practică a cancelariilor de stat, politica reprezintă, dimpotrivă, o știință morală și complet de-sine-stătătoare. Ea are tot atît de puțin de-a face cu etica pe cît au de-a face cu ea astronomia sau geometria. Principele și conducătorul unui stat nu trebuie să-și facă iluzii despre umanitate, noțiune vagă și lipsită de contururi clare, ci, să se bizuie, fără nici un sentimentalism, pe oameni ca pe singurul material sensibil de care dispun, utilizînd pentru ei înșiși și pentru națiunea lor, cu maximă încordare psihologică, energiile și slăbiciunile oamenilor și, procedînd lucid și impasibil, să aibă tot atît de puține menajamente și îngăduință față de adversarii lor, ca și un jucător de șah ; în schimb, trebuie să obțină pentru poporul lor, prin toate mijloacele, permise și nepermise, cît mai multe avantaje și privilegii cu putință. Pentru Machiavelli, puterea și extinderea puterii sînt cea mai înaltă îndatorire, iar succesul, dreptul esențial al unui principe, al unui popor.

În spațiul concret al istoriei, a reușit să se impună, evident, concepția lui Machiavelli ce exaltă principiul forței. Nu politica umanitară de împăcare și conciliere, nu „ideea erasmeană", ci politica monarhică de forță, ce folosește fără șovăire orice prilej în spiritul doctrinei din *„Principele"*, a determinat

de atunci încoace evoluţia dramatică a istoriei europene. Generaţii întregi de diplomaţi au învăţat arta lor rece din manualul de aritmetică politică a florentinului înzestrat cu o perspicacitate cruntă ; graniţele dintre naţiuni au fost însemnate şi mereu reînsemnate prin foc şi sînge. Lipsa de înţelegere şi nu buna înţelegere a făcut să erupă la suprafaţă energiile cele mai pasionale ale tuturor popoarelor Europei. În schimb, pînă acum, ideea erasmeană nu a modelat niciodată istoria şi nu a avut o înrîurire vizibilă asupra destinului european : marele vis umanist despre rezolvarea contradicţiilor în spiritul dreptăţii, despre unirea mult dorită a naţiunilor sub semnul unei civilizaţii comune, a rămas o utopie neîmplinită şi poate niciodată realizabilă în limitele realităţii noastre.

În lumea spirituală însă, îşi găsesc locul toate contradicţiile : chiar şi ceea ce nu apucă niciodată să se manifeste triumfător în realitate rămîne totuşi, în lumea spirituală, ca o forţă dinamică, şi tocmai idealurile neîmplinite se dovedesc cele mai de neînvins. O idee care nu se concretizează nu poate să fie nici înfrîntă, nici dovedită falsă, o necesitate, chiar dacă este amînată, nu este mai puţin inexorabilă ; dimpotrivă, numai idealurile care nu s-au uzat sau compromis prin înfăptuirea lor continuă să acţioneze în fiecare nouă generaţie ca element moral stimulator. Numai ele, idealurile încă niciodată împlinite, revin permanent. Iată de ce, din punct de vedere spiritual, nu înseamnă o depreciere faptul că idealul umanist, erasmean, această primă tentativă de a realiza o înţelegere europeană, nu a ajuns să fie niciodată predominant, şi abia de a avut vreodată

o înrîurire politică : nu stă în firea lucrurilor ca dorința de a fi deasupra partidelor să ducă vreodată la crearea unui partid și la atragerea majorității ; abia dacă se poate nădăjdui ca acea formă de viață, cea mai desăvîrșită și mai elevată, de un calm goethean, să poată deveni cîndva formă și fond pentru sufletul maselor. Orice ideal umanist, bazat pe o viziune largă a lumii și pe puritatea inimii este sortit să rămînă un ideal spiritual-aristocratic, hărăzit unui număr restrîns de oameni, și să fie lăsat de aceștia ca moștenire, de la un spirit la altul, de la o generație la alta ; pe de altă parte însă, această nădejde într-un viitor destin comun al omenirii, orice vremuri ar veni, fie ele și cele mai tulburi, nu va dispărea niciodată în întregime. Ceea ce Erasm, acest bătrîn înșelat în speranțele sale, dar căruia nu i se puteau lua totuși aceste speranțe, a lăsat moștenire, în plină urgie a războaielor și a învrăjbirii europene, nu era decît străvechea credință fierbinte a tuturor religiilor și miturilor într-o viitoare inevitabilă umanizare a omenirii, într-un triumf al rațiunii limpezi și drepte asupra pasiunilor egoiste și trecătoare. Acest ideal, trasat pentru prima dată pragmatic, cu mîna nesigură și adesea sfioasă, a însuflețit, cu speranțe mereu reînnoite, privirile a zece sau douăzeci de generații europene. Nimic din ceea ce a fost gîndit și rostit vreodată de o minte clară și cu o adevărată forță morală nu este cu totul zadarnic ; chiar dacă a fost formulat cu ezitare și numai incomplet, acest ideal constituie pentru spiritul moral un stimulent spre mereu noi enunțări. Lui Erasm, învins în viața pămîntească, îi rămîne gloria de a fi deschis, literar, drumul în lume

ideii umanitare, acestei idei atît de simple și totuși eterne, care spune că misiunea supremă a omenirii este aceea de a deveni din ce în ce mai umană, mai morală, mai înțelegătoare. După el vine discipolul său, Montaigne, pentru care „neomenia reprezintă viciul cel mai grav", *„que je n'ay point le courage de concevoir sans horreur"* [1], și care transmite mai departe mesajul de înțelegere și toleranță. Spinoza pretinde *„amor intellectualis"* în locul pasiunilor oarbe, iar Diderot, Voltaire și Lessing, sceptici și în același timp idealiști, luptă pentru abolirea oricărei îngrădiri a convingerilor, în favoarea unei toleranțe atotînțelegătoare. La Schiller apare, învăluit în avînt poetic, mesajul universalității, la Kant, chemarea la pacea perpetuă, și tot astfel mereu pînă la Tolstoi, Gandhi și Rolland, spiritul de înțelegere își revendică cu puterea logicii dreptul său moral alături de dreptul pumnului impus de forță. Tot mereu răzbate credința într-o pacificare posibilă a omenirii tocmai în momentele de maximă învrăjbire, căci, pentru nimic în lume, omenirea nu va putea trăi și crea vreodată fără această iluzie consolatoare în progres pe tărîm moral, fără acest vis al înfăptuirii unei ultime și finale concordii. Și chiar dacă oameni deștepți care cîntăresc totul la rece vor demonstra fără întrerupere lipsa de perspectivă a ideii erasmeene și chiar dacă realitatea ar părea să le dea o dată și încă o dată dreptate, totdeauna vor fi necesari oamenii care știu să arate ceea ce apropie popoarele dincolo de ceea ce le desparte și care redeșteaptă cu încredere în inimile semenilor ideea unor vremuri viitoare de o umanitate mai elevată. În această moștenire acționează creator o mare făgăduință. Căci numai ceea

[1] „La care nu cutez să mă gîndesc fără groază" (fr.).

ce înalță spiritul pînă la sfera problemelor general-umane, dincolo de limitele propriului spațiu vital, poate dărui fiecărui om puterea de a-și depăși propriile puteri. Numai după acele aspirații care trec dincolo de persoana lor și care sînt greu de împlinit își pot da seama oamenii și popoarele de adevărata și sacra lor măsură.

Cuprins

Lector : DIETER FUHRMANN
Tehnoredactor : VICTOR MAŞEK

Tiraj 50 330 ex. br. Bun de tipar 06.04.1975.
Coli tipar 12.

Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Bucureşti — Piaţa Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România
Comanda nr. 50 096

